

Nadejda Kuroglo
Lüdmila Veliksar
Anatoliy Milkov
İvan Kior

GAGAUZ DILI 2021

GAGAUZ DİLİ

Надія Курогло
Людмила Веліксар
Анатолій Мілков
Іван Кіор

ГАГАУЗЬКА МОВА

Надія Курогло, Людмила Великсар,
Анатолій Мілков, Іван Кіор

Гагаузька мова

Підручник для 8 класу
закладів загальної середньої освіти

2-ге видання, перероблене

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Nadejda Kuroglo, Lüdmila Veliksar,
Anatoliy Milkov, İvan Kior

Gagauz dili

Üüretmäk kiyadı 8-ci klaslarına deyni cümnä
üüredici kurumnarı için

2-ci basım, diiştirilmä

Чернівці
“Букрек”
2021

УДК 811.512.165(075.3)
К 90

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 22.02.2021 № 243)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

– домашнє завдання

– робота в групах

– словничок

– робота за варіантами

Курогло Н. І., Великсар Л. Г., Мілков А. М., Кіор І. Ф.

К 90 Гагаузька мова : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. 2-ге видання, перероблене. Чернівці: Букрек, 2021. 176 с.

ISBN 978-966-997-053-4

УДК 811.512.165(075.3)

Kuroglo N. I., Veliksar L. G., Milkov A. N., Kior I. F.

К 90 Gagauz dili : öğretmenlik kiyadı 8-ci klaslarına deyni cümnä üreğici kurumnarı için. 2-ci basım, diiştirilmä. Çernovtı: Bukrek, 2021. 176 s.

ISBN 978-966-997-053-4

УДК 811.512.165(075.3)

ISBN 978-966-997-053-4

© Курогло Н. І., Великсар Л. Г.,
Мілков А. М., Кіор І. Ф., 2-ге
вид., перероблене, 2021

© Видавничий дім “Букрек”, 2021

Paalı üürenicilär!

Tä genä geldi eni üürenmäk yılı. Nesoy o olacek, nesoy oluşlar hem açılmaklar dolduracak sizin yaşamanızı – bu işi bilersiniz sade siz. Nekadar taa çok savaşacınız üürenmää, meraklanmaa türlü informaçıyalar, okadar taa zeedä üüreneceniz, açıklayacınız kendi-kendinizä deyni.

Elbetki, bu söz paylarınnan tanıştınız çoktan, ama açıkladınız geçti yıl çok eni işlär onnar için, zeedelediniz üürenmeklerinizi.

Bu yıl siz başaracınız üürenmää morfologiya bölümünü. Taa yakından tanışacınız işliklän, onun iki özel formasınnan: iştennik nem haliştenniklän; işhallıklarlan; bitki-bitkiyädä – yardımcı söz paylarınnan.

İşliktä gagauz dilindä var çok türlü zaman, diil nicä ukrain dilindä: şindiki, geçmiş hem gelecek. Onuştan onu zor üürenmää. Lääzım uroklarda olmaa dikkat, taa bir yardımcınız – te bu kiyat, angısını hazırladık sizä deyni – da kabul edeceniz faydalı bilgileri.

Siz üüreneceniz söz paylarını dooru okumaa hem yazmaa, kullanmaa sözünüzä.

Genä, nicä da başka klasların kiyatlarında, olacek çok meraklı tekstlär lafetmäk ilerlemesi uroklarında. Siz yazacınız yaratma, takrir, annadacınız tekstleri, cuvap edeceniz soruşlara – zengin-nedeceniz hem ilerledeceniz sözünüzü.

Yaratmalı başarmaklar sizin işinizdä kiyatlan!

Avtorlar

§ 1. GAGAUZ DİLİ İÇİN HABERLÄR ВІДОМОСТІ ПРО ГАГАУЗЬКУ МОВУ

1. Okuyun teksti.

Gagauz dili, gagauzça – bizim ana dilimiz. O türk dillerin aylesindä bulunêr. Bu aynen içinde var türlü başka dillär dä: osman-türk, azerbaycan, türkmen, özbek, kazah, kırgız, tatar hem başka. Hepsi bu dillär bir ayla kurêr, senselä dil aylesi, angıları çok benzeşerlär biri-birinä. Ama en yakın gagauz dilinä türkçä – osmanca, azerbaycanca, türkmençä. Bu üç dillerin arasında gagauzlar taa ii annêrlar türk dilini.

Türk milletleri derin zamannarda çok vakıt yaşamışlar Aziyada (Altaıda) hem Orta Aziyada. Ozamannar eski türklerin bulunmuş oguz senseleleri dä – gagauzların, osman-türklerin, azerbaycannarın hem başka türk halkların dedeleri. Onuştan oguz dili – gagauz dilinin hem kimi başka türk dillerin kökleri idi.

- *Angı dillär senselä gagauzçaya?*
- *Angı dillär en yakın gagauzçaya?*
- *Neçin lâazım sevmäü ana dilimizi?*
- *Annadın, ne bilersiniz “gagauz” lafın maanası için?*
- *Angı devletlerdä yaşêrlar gagauzlar?*
- *Söläyin gagauz halkın kalitellerini, kullanarak kendi bakışınızı?*

2. Getirin aklınıza söyleyişleri, şiirleri, angısında gösterili sevda ana dilinä, topraana, halkına, adetlerinä, istoriyasına. Aazdan annadın onnarı, argumentläyin cuvabınızı.

3. Okuyun şiiri. Açıklayın onun temasını hem ideyasını. Ne bilersiniz avtoru için?

Ayozlu dilim

Benim yalpak dilim	O kısıdan söleer,
Severim bän seni.	Ama açık pek deer.
Sedef gibi paalı	Annaşılısın derin
Gagauzun lafı,	Duygu hem da fikir
Gagauzun dili.	Da duygulardı

Derin-derin köklü	Birdän kapêr-büüleer.
Oguz sesi onda	Benim yalpak dilim
Vrinnêr içimizdä!	Severim bän seni.
Onda türkü öter,	Madonnayı gibi,
Cannar gibi öter.	Ayozluysun deyni.

(Mina Kösä)

4.

- *Annadın, ne bilersiniz küüyünüzün istoriyası için.*
- *Annadın anılmış insannar için, angıları duudu sizin ana küüyünüzde.*

§ 2. TEKRARLAMAK. SÖZ PAYLARI ПОВТОРЕННЯ. ЧАСТИНИ МОВИ

5. Okuyun teksti.

Harakter terbiye etmää

Aklına getir: kaç kerä sän vardır kararladın – yaarınkı vakıttan “eni yaşamayı çekettirmää”. Ama geçer bir-iki gün – da bişeyçik diişilme-er... Sän kimär kerä utanêrsın bu kararlardan, bu emin etmeklerdän da büyük kahırlan düşünersin: “Yok bendä çetin harakter...”

Sana nasaat te buydur: gününü başka türlü diişirmää deyni, ilkin üüren onu. Al saadı elinä da yalnızça belli et, neyä sän vakıdını harcêêrsın. Bul aylaklık için serbest vakıdını da kullan onu. Ama yapma türlü zor plannarı, angılarını yok nicä tamannamaa. İ harakter edenmää deyni, lâazım ii düşünmää, çok sayıklamaa, ne zorluklar olur bulunsun ileri dooru önündä, da nicä olur onnarın altından üstünä çıkmää.

Adamın önündä taa küçüklüündän, açan o sade başlêêr kendibaşına örümää, adınnamaa, çok türlü kösteklär, borçlar peydalanêr. O savaşêr te o, te bu köstektän aykırlamaa, o borçlu olêr çok türlü işleri yapmaa... Bu borçların hepsini lâazım bütün ürektän yapmaa, tamannamaa.

Ozaman kendini islää duyacan. Bişey sana raatlık vermeyecek, nicä te bu annaman, duygun: ne neetlendim, ne lääzımdı – büün bän yaptım!

Bu uçsuz-kenarsız sincircik “neetlendim, lääzımdı – yaptım”, lääzım girsin senin bütünnä yaşamana. Hem nekadar taa çok borcun olacêk, nekadar taa çok lääzımnı işleri yapacan, okadar taa çetin senin harakterin olacêk.

Terbiye etmää – виховувати

Kararlamaa – вирішувати проблеми

Nasaat – настанова, порада

Diişilmää – змінюватися

- ***Tekstin içindeliini sıradan annadın. Bulun onun öz fikirini, söläyin, angı tiptän bu tekst.***
- ***Ayırın direciklerä kendibaşına söz paylarını, annadın onnarın maanasını, koyun soruş, söläyin morfologiya nişannarını hem sintaksis rolünü.***

6. Düzün bu laflardan cümlä, lafbirleşmelerindän cümlä, yapın birisinä sintaksis analizi.

Gittiydik, küüyün, bir kerä, bir tarafında, biz üüredicimizlän, bulunan üüsek bayırına. Otlar içinä, taşlık, hepsi, arasındaki, baktı. Angısı, orada gördülär, kolaç gibi, birkaç çiçeklerin kökündä, bir uzun yılan, olmuştı, birkaç.

➤ ***Annadın söz payları için bu plana görä:***

1. Söz payın maanası
2. Soruşları
3. Morfologiya nişannarı
4. Sintaksis rolü

7. Okuyun teksti. Neyä üüreder bu nasaat?

Sözündä dur

Vermä söz, düşünmedään, ani var nicä tamannayasın te o işi, angısı için laf verdin başka bir dostuna, insana, grupaya ya kolektivä. Lafetmä boşuna!

Açan sa söz verdin, ama sora annadın, ani yapabilämeyecän o işi, tezi-cik açıkla onu, kabaatını!

Eer üürenmediysän sözündä durmaa, kendi lafını aslıya çıkarmaa, çeker küçüräk işçeezleri yapmaa, ama onnarı mutlak baştan-başadan yapasın!

Kendi kabaatını başkasına atma!

§ 3. TEKRARLAMAK. ADLIK. NIŞANNIK. ADERLİK ПОВТОРЕННЯ. ІМЕННИК, ПРИКМЕТНИК, ЗАЙМЕННИК

8. Aşaadaki annatma tekstin “Bilgi hem ruh zenginnii” l-ci abzağını yazın. Cümlelerdä gramatika temellerin altlarını çizin. Teksti okuyup, içindeliini annadın.

Bilgi hem ruh zenginnii

Bilgi adamın gözlerini açêr. İnsan nekadar çok üürener, okadar çok biler, dünnedä, yaşamakta oluşları tanıyêr. Bilgi insannarı zengin yapêr ruh tarafından. Bilginin yardımınnan insan zanaat kendinä ediner. Agronomnar, traktorcular, şoferlär, uçakçılar, kosmonavtlar hem taa çok başkaları en ilkin bilgi kabletilär da sora butürlü speşialist oldular. Boşuna insan biri-birinä demeer: “Bilgidän zarar hiç yok, ama faydası pek çok”, “Eer istärseydin çok bilmää, lääzım çok üürenmäâ”. Onuştan türlü kiyatlarla lääzım dostlaşmaa, çalışmaa onnarı dikkat okumaa, onnar-da bilgi bulup, savaşımaa aklında tutmaa. Ozaman var nicä kabletmää ruh zenginniini.

Kiyat – ruh nasaatıdır, bir evlad boyların öbürünä, bir ihtärın gençlerä akıl vermesiydir; bir nöbetçinin, angısı, tüfää brakıp, dinnenmäâ gider da verer uygun sınırlamasını öbür nöbetçiyä, angısı onun erinä beklemää gelmiş. Kiyatları çok kerä sayêrlar nasıl bir programa insannarın gelän yaşamasına deyni.

Kim biler dooru kiyat okumaa, kim, nasıl var bir laf, “yudêr” kiyatları, onnar benzeer bir yolcuuya, angısı trendä uzak erä gider, da trenin pençeresindän bakarak, dünneyi üürener. En önemli – olmaa talantlı okuyucu! Okumakta annamaa, neyi hem ne için annadılêr, düşünmää oluşlar için, avtorun fikirleri için, koymaa kendini o oluşlar arasına, o durum erinä, angılar var bu kiyatta. Açan okuyucu olacek oluşlara, yazılmış duruma gözgöran, ozaman ona açılacak avtorun, yazıcın büük hem geniş ruh zenginnii.

Ruh zenginii – багатство души

Martur – свідок

Nöbetçi – охоронець, сторож

Alman – німець

Nasıl annêersınız:

- **Gagauz dilindä söyleyişi:** “*Dünneyi aydinnadêr güneş, ama adamı – bilgi*”.
- **Alman dilindä söyleyişi:** “*Kiyatları insannar havezlän gözdän geçirerlär, aktarêrlar, okuyêrlar*”.
- **Ukrain dilindä söyleyişi:** “*Kim çok okuyêr – çok biler*”.
- **İngiliz dilindä söyleyişi:** “*Yazıcıyı ayırasın ölä, nicä ayırêrsın dost kendinü*”.

Bu temaya görä bilersiniz mi başka söyleyişleri dä?

Söläyin hem açıklayın onnarın maanalarını.

9. Ayırın bu tekstin “*Bilgi hem ruh zenginnii*” içindän on adlık, belli edin onnarın hallarını, sayılarını.

10. Ayırın hep bu tekstin içindän cannı hem cansız adlıkları iki direcää.

11. Aşaadaki teksti okuyun, onun içindeliini annadın, ad ona koyun. Söläyin, bu tekstin temasını hem maanayca tipini, bulun onun öz fikirini; ilkinci üç cümledä bulun baş hem ikincili paylarını.

Şkolanın bibliotekasında çok hem türlü kiyatlar var. Onnar sıraylan dizili bibliotekanın üüsek sergennerindä. Masalların üstündä erleştirili türlü renktä boyalı dergilär, gazetalar, broşuralar.

Şkolacılar pek severlär, bibliotekaya gidip, meraklı kiyatları almaa, türlü dergileri, gazetaları okumaa. Burada var nicä hem dinnenmää, hem läüzımnı bilgileri bulmaa. Bibliotekanın öndercisi yardım eder, ayırıp bulmaa ii kiyatları.

Bibliotekanın duvarlarında büük, kırmızı bukvalarlan yazılı: “Bilginin kenarları yoktur. Aarif adam üürener sade onu, ne läüzım, ama diil sıradan”, “İi kiyat doluydur derin flkirlärlän, bilgilärlän, duygularlan”.

“Bilginin kökü acıdır, ama meyvası tatlıdır!” hem taa başka. Duvarlardan bakêrlar okuyuculara gagauz yazıcıların patretleri.

Akıl verän kiyatlar – onnar, nicä bir ii dostlar, angılar nasaat vererlär şkolacılara taa islää annasinnar büünkü yaşamayı, oluşları, angıları sevinmelik vererlär eni bilgilerä yol açmaa deyni. Bu sevinmeli herbiri var nicä kabletsin. Onuştan şkolacılar çalışêrlar bibliotekada bulmaa da düşünmekli okumaa te o kiyatları, angıları onnarın üürenän temalarına uyêrlar, angıları cannarına, üreklerinä yakışêrlar.

- ?** ➤ *Bu teksttä yazdırma elementleri var mı? Angısıdır onnar?*
➤ *Ne yazılı bibliotekanın duvarlarında? Üürenin o yazıları ezber sölemää.*
➤ *Neyä üürederlär kiyatlar?*

Kendiniz yazın birär annatma teksti, onnarın adı olsun te bu tema: “Bän okudum bir meraklı kiyat”. Açıklayın tekstlerdä bibliotekanın te bu duvar yazısını: “İi kiyat doluydur derin fikirlärlän, bilgilärlän, duygularlan”.

- 12.** Yukarkı resimä bakıp, yazın birär yazdırma teksti, açıklayın temayı “Şkolanın bibliotekasında”. Tekst cuvap etsin soruşa nesoy?
- 13.** Düzünüz lafbirleşmeleri, angıları düzülü: “nışannık+adlık”.

- 14. Aşaadaki teksti “Saçak kuşu” okuyun, açıklayın onun söz tipini, söyleyin onun stilini. Bölün teksti birkaç paya, onnara başlık koyup, herbirin adını yazın.

Saçak kuşu

Bän geldiymdim avcılıktan da başçamızın yolcaazından yaklaşardım evimä. Avcı köpääm önümdä kaçardı yolcaazdan ileri dooru.

Ansızdan köpääm vazgeçti kaçmaktan, yavaşıdı, başladı, sineräk, yaklaşmaa neyäsä, sansın duydu, ani ilerdä vardı nesä tutmaa.

Bän baktım yolcaazın ilersinä, da bana göründü orada bir küçücük saçak kuşcaazı, angısı sarısını taa yutmamıştı, sade kafacın üstündä vardı boz tüüceezlär. O düşmüştü yuvasından: lüzgär pek hızlı sallardı aaçların dallarını. Bu kuş yavrucuu uslu durardı erindä, gücülä yaymıştı yufka kanatçıklarını.

Benim köpääm artık yavaşacık yaklaşardı bu kuşcaaza. Ansızdan bir yakın bulunan üüsek aacın dalından bir kart, büüceräk, karagüüdeli saçak kuşu, taş gibi, düştü erä, kär kopään önünä. Bu, bezbollahı, küçük kuşcaazın anasıydı, neçinki o, şişirip kendisini, üüsek sestä “cıvlamaklan” atladı iki kerä köpään sivri dişli açık aazına karşı.

Bu kart kuş hızlanmış kurtarmaa yavrucuunu, kapardardı kendi güü-deciinnän “yavrucuunu”... Ama onun küçüräk, tombarlak güüdesi titirärdi korkudan, o tepinärdi erindä, didinärdi, sesçeezi korkudan ba çıkardı, ba kesilärdi. Belliydi, anı ana kuşu hazırđı ölmää, anı o koyardı kendi canını ortalaa!

Bezbollahı, bu küçük ana kuşa görünärdi balaban köpek, nasıl bir büük korkuluk pelivanı, angısı var nicä öldürsün kimi olursa! Ama kart kuş dayanamadı otursun aaçta, kendi üüsek dalcaazın üstündä, neredä yoktu nicä olsun ölüm!.. Ana sevgisi, angısı, bezbollahı, ölümdän dä taa kaavı, dalın üstündän çekti bu kuşu erä!

(İ. S. Turgeneva görä)

- ➤ *Annadın, nasıl ilerleer işlem bu teksttä? Neredä işlemin çeketmesi? Okuyun.*
- *Oluşların hem işlemin baalantıları var mı? Sıralayın onnari.*
 - *Ne olmuştu bir kuş yavrucuunnan?*
 - *Bulun da okuyun tekstin yazdırma demetlerini kuşun korpä yavrucuu için hem kart saçak kuşu için. Ne için kullanılmış onnar?*
 - *Verin karakteristika ana saçak kuşuna. Ne üzerä korkmaz olmuş o?*
 - *Angı artistik kolaylıklarını kullanêr avtor, açıklamaa kart kuşun yaptıklarını deyni?*
 - *Neylän biter tekst? Angı kuvet çekti bu ana kuşu üüsek aacın dalından erä konsun deyni?*

§ 4. LAFETMÄK İLERLEMESİ. AAZDAN YARATMA – YAZDIRMA NATURAYI KENDİ BAKIŞINA GÖRÄ РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. УСНИЙ ТВИР-ОПИС ПРИРОДИ ЗА ВЛАСНИМ СПОСТЕРЕЖЕННЯМ

15. Aşaadaki annatma teksti “*Topal sırcık*” okuyun. Ona katlı plan kurun, yazın planı tefterlerinizdä. Plana görä sıradan annadın tekstin içindeliini, açıklayın onun stilini hem annatma, yazdırma, fikirlemä elementlerini.

Topal sırcık

Bän her yılın, ilkyaz geldiynän, bizim aulumuzun boyunda büüyän salkım aacına asêrım taftadan yapılı evcäöz kuşçaazlara deyni. Bu yıl da bu aacın en üüsek dalına bir kuş evceezi baaladım. İlkyazın bu evcezin saabisi bulundu. Orayı başladı girmää da erleşti yaşamaa bir büük sırcık. Görünärdi, ani o kanaat kalmıştı o evcäöz için, her sabaa türlü türkücükler çalardı.

Tezdä bu sırcık kendibaşına eş buldu.

Pek hızlı geçti ilkyaz, geldi yaz. Sırcıkların türkülerini işidärdik sade çin-sabaalen.

Bir kerä salkım aacın altında bän buldum sırcık yımirtaların maavi kabucaklarını – onnardan annadım, ani sırcıkların oldu yavrucukları.

Sırcıklar türlü imeklär onnara taşıyardılar. Günün birindä bän dene-dim, ani sırcık-boba oturardı evceezin örtüsündä, beklärdi, nezaman gelecek ona sıra girmää evceezin içinä: sırcın eşi doyurardı yavrucuk-larını. Evceezin üstündä duran sırcık dayanamazdı: onun gagasında kurtçaaz ba uzun olardı, ba kıvranardı, ba dönmää savaşardı.

Ansızdan kimsä, hızlı peydalanıp havada, uçtu sırcın yanına. Sırcık düştü erä – bir küçük duan da pek çabuk, nicä gölgä, kaybeldi başka aaçların üstündä.

Bän hızlandım aacın yanına. Aacın bir tarafında, titireyeräk, kartofı yaprakların arasına düşmüştü sırcık-boba. Alıp elimä bu kuşu, bän baktım onun herersini, ama onun neresinä duan urmuş, görämedim, sade kuşun saa bacacı bertikli, çıkıktı bir tarafa.

Bizim hayatta buldum bir eski dipsiz bir sepet, onun altına döşedim eski ruba, da koydum sepet içinä kuşcaazı, sora bint buldum, kesip bir parçasını, onunnan yavaşıcık baaladım bu kuşcaazın bertik bacacını. Sırcık getirilmiş kurtçaazlarını idi sade ikinci günü, açan pek acıkmıştı.

Tezdä sırcın bacacı başladı alışmaa. Bana o ölä alıştı, ani çok kerä çıkardı karşı, açan bän ona imää getirärdim. Bän ona deyardım: „Topal sırcık”. O da sansın annardı onun adını.

Bir kerä, deredän evä geldiynän, bän açtım pençerenin gözünü. Topal sırcık ileri hiç uçmaazdı içerdä, ama şimdi, serbest olup, ansızdan uçtu pençereyä dooru, birkaç kerä uruldu pençerelerin şişelerinä, sora fırladı dışarı, uurlayıp kendini pençerenin açık gözünä. Ertesi günü sabaalän, total sırcık oturardı kendi evceezinin üstündä da, sevineräk, onun tür-kücüklerini çalardı.

Gecti yaz, güzün sırcıklar uçtular sıcak taraflara. Kışın ardına genä geldi ilkyaz. Topal sırcık genä, sıklık ederäk, uçtu, kondu bizim salkım aacımıza. Bän çok sevindim, ani total sırcık kaybetmemiş yolunu, kendi evceezini bulmuş. O yazın da, sevineräk, türküçük çalarak, yaşadı evceezindä.

- ***Tekstin “Topal sırcık” bitkisini yazın, sora annadın onun öz fikiri için.***
- ***Tekstä yapın analiz. Bulun işlemin düünüünü, onun ilerido-orusunu, kulminaşiyasını hem çözümlmesini***
- ***Teksttä bulun da yazın tefterlerinizä katlı cümleleri. Açıkla-yın, neçin onnar katlıdır.***

16. Yazın kısıdan yaratma-yazdırma naturayı kendi bakışınıza görä.

➤ ***Yazın teksti tefterlerinizä, lafların üstündä belli edin, ne-soy o söz payı. Neyä görä annadınız bunu?***

§ 5. TEKRARLAMAK. СІНТАКСІС ПОВТОРЕННЯ. СИНТАКСИС

 17. Okuyun teksti. Söläyin onun temasını, öz fikirini, tipini, stilini.

Fil

Fil – dünnein en büyük hayvanıdır. Fillär yaşêêrlar Afrikanın hem Aziyanın eşil tropik daalarında. Fillerin güüdeleri, bacakları pek büyük-tür hem kaaviydir, onuştan onnar kolay aralêêrlar daalarda pek sık büyüän kalın aaçları, onnarın dallarını. Bölä fillär bu yolsuz daalarda gezinerlär. Fillerin kalın derisi koruyêr onnarı kuru dalların hem çalılärın batmasından.

Ama büyük iiri sineklär, kör sineklär, arılar, sakırgalar, uçup-konêrlar fillerin deri buruşuklarına da fena dalêêrlar onnarın sırtlarını. Onnarın dalamasından kurtulmaa deyni, fil büyük havezlän yıkanêr, yuvarlanêr, batac içindä döker su kendi üstünä uzun kalaannan.

Finin ensesi pek kısa, bu üzerä imäk kendinä erdän hem üüsek aaçlardan o alêr pek uzun kalaannan.

Su içer fil genä uzun kalaan yardımınnan, angısına o bir kerettä çeker on litra su, da çeker o suyu kendi aazına.

(Jurnaldan)

Uzun kalak – хобот

Uçup – злітаючи

Konêrlar – сідати

Yuvarlanmaa – валятися

➤ *Annadın teksti sıradan, takrir yazın.*

➤ *Ayrın bir sadä, bir da katlı cümlä, yapın onnarın bütündän sintaksis analizini.*

 18. Okuyun teksti. Yazın onu tefterlerinizä, annadın, ne bilersiniz durguçluk nişannarı için.

Yap ilik, ol namuzlu!

– Korkma yardım etmää aalemä, yardım et en ilkin o insannara, angıların üstünä bela uuramış: fukaaralara, yufkalara hem hastalara.

– Engel etmä dolayanda bulunan insannara işlemää yada dinnenmää.

– Olma kaskatı, ol yalpak, dikkat seläm ver hem hatır güt hepsinä: büklerä, analarına-bobalarına, hısımnarına, dostlarına hem başkalarına.

– Üüren saymaa aalemin fikirini, hatırlamaa yabancılarnın adetlerini, çalışkınıını. Ama onnarın yannış işlerinä kayıl olma, doorut onnarın yannış fikirini yada yannış gitmesini!

ilik – добро

Namuzlu-yalan sölämeyän, dooru adam – справедлива людина

Dikkat, kuşku – уважний

Hatır gütmää – виявляти повагу до...

 19. Yazın tefterlerinizä teksti. Yapın sintaksis analizi beşinci cümleyä.

Güzün insannar zengin bereketi toplêêrlar. Sıcak havalarda onnar hızlı işleerlär. Skolacılar başçada aaçlardan kırmızı almaları silkerlär. Kırlarda eni maşınalar işleerlär. Bostandan insannar bük karpuzları çıkarêrlar yolun boyuna. Orada maşınalar olmuş karpuzları taşıyêrlar panayır tükennerinä.

➤ *Annadın sıradan tekstin içindeliini.*

§ 6. SİNTAKSIS. LAFBİRLEŞMELERİ СИНТАКСИС. СЛОВОСПЛУЧЕННЯ

 20. Okuyun teksti.

Mihail Çakirin biografiyası

Mihail Çakir duumuş 1861-ci yılda. Küçüklüü geçer Çadır-Lunga küüyündä. 1881-ci yılda Mihail Çakir bitirer Kişinöv ruh seminariyasını. O yılın da sentäbri ayında çekeder işlemää üüredici Kişinöv ruh adam uçilişçesindä. Hem o vakıtta da olêr uçilişçenin klisesindä sväşçennik. Bu XIX-cu asirin bitki yıllarında rus imperiyasında, neredä

yaşarmışlar üzlärcä halklar, milli sorunnar çok varmış. Tarizma islää karşılamarmış çıksınnar kitaplar moldovanca, ukrainca, gagauzça h.b. Ama Mihail Çakir nicä bir aydın insan, nicä bir milli lider, bakmayarak bu engellerä hem zorluklara, çekeder çalışmaa, ki çıkarmaa moldovan dilindä nem gagauz dilindä kitapları. 1896-cı yılda Mihail Çakir yazêr bir mektub Rus imperiyasının milli üredecilik ministerliinä. O yazêr, ani Besarabiyada yaşayan insannar lafederlär ana dilindä, onun için moldovannarı läüzüm üretnää onnarın ana dilindä. Bu sebepä görä läüzüm tiparlamaa moldovan dilindä škola kitapları, sözlüklär. Elbetki, düşüneräk moldovan dili için, Mihail Çakir unutmardı gagauz kultura-sı için da. Valentin Moşkov kendi oçerklerindä “Тараузы Бендерского уезда” yazêr, ani 1895-ci yılda svâşçennik Mihail Çakir çevirer Evange-liyayı gagauz dilinä.

XX-ci asirin başlantısında, açan Rus imperiyasında çekeder revolüti-ya, devlet kuvedi zayıflêêr, da onun için veriler çıkarılsın gazetalar, jurnallar, kitaplar moldovanca, gagauzça hem taa çok başka dillerdä.

Çekederäk 1900-cü yıllardan, Mihail Çakir tiparlêêr onnarca kitap.

- ?** ➤ *Ne annadınız gagauz aydınnadıcısı için bu teksttän? Ne-soy onun stili? Belli edin stilin nişannarını.*
- *Yazın tefterlerinizä bir sadä cümlä, sora da ayırın lafbir-leşmelerini onun içindä. Açıklayın, neylän ayırılêr cümlä lafbirleşmesindän.*

Mihail Çakirin patredi

*Çadır kasabasında
anmak taşı Mihail Çakirä*

Çevirin teksti gagauz dilinä.

В історії гагаузів Михайло Михайлович Чакір відіграв велику роль. Він переклав рідною мовою Євангеліє, православні молитви, видавав місіонерську газету гагаузькою мовою, написав історію свого народу, уклав гагаузько-молдовський словник. Вільно розмовляв і писав трьома мовами: гагаузькою, російською, молдовською. Він був першим духовним лідером гагаузів і великим авторитетом серед своїх земляків.

Уродженець Чадир-Лунги. протоієрей Михайло Чакір похований на Центральному (Вірменському) цвинтарі Кишинєва. На його могилі встановлено солідний пам'ятник. Іменем Чакіра названо одну з кишинівських бібліотек, а також невеличкий провулок. У гагаузьких містах і селах іменем Чакіра названо вулиці, ліцеї та навіть національний театр.

Sintaksis (синтаксис) deniler gramatikanın o bölümünä, angısında üüreniler:

- lafbirleşmeleri,
- sadä hem katlı cümlelä,
- cümlelerin biri-birinä baalaşması,
- cümlelä doorudan hem kıynaş sözlän,
- punktuatıya kuralları.

Gramatikayca hem maanayca biri-birinä baalı da taa doludan obyektleri, onnarın nişannarını gösterän iki yada taa zeedä laflara **lafbirleşmesi** (словополучення) deniler.

Örnek: kırmızı fistan, cümlä yazmaa, bal yapan arı, göldä tutan balın dadı.

Subyektlän predikat **lafbirleşmesi** kurmeêr.

Örnek: İlkyaz geldi. Durdu yaamur.

21. Lafbirleşmelerini tefterlerinizä yazın, onnarın temel hem belliedici lafbirleşmelerini bulun, temel laflardan belliedici laflara soruş koyun, açıklayın, kaç laftan kurulu lafbirleşmesi, var mı onnarın arasında iştenekli laf çevirtmesi.

Kıvrak yazmaa, kiyat okumaa, demekli okumaa, çabuk gelmä, derindän düşünmä, balaban çocuk, büyük boylu çocuk, alçak evcääz, üüsek bayır, uzun pardı, dar sokak, kısa farta, biyaz gölmek, kısa enni gölmek, kırmızı boyada fistan, daada beni kaybedän bobacım, aulun boyunda açan çiçek, çöşmenin yanında oturan kız, pınar suyu içän yolcu, maaza içindä duran fiçi, evin yanında büüyän salkım, zor yollar, zor pinmä, göktä uçuşan kırlangaçlar, kapuyu açan musaafir, çiçektän-çiçää uçan kelebek, bal yapmaz arı, aul üstünä konan garga, kümes yanında ötän horoz.

§ 7. LAFBİRLEŞMELERİN ÇEŞİTLERİ: İŞLİKLİ, ADLİKLİ НЕМ İŞHALLİKLİ ВИДИ СЛОВСПОЛУЧЕНЬ: ДІЕСЛІВНІ, ІМЕННІ, ПРИСЛІВНИКОВІ

- 22. Okuyun teksti. Annadın onun içindeliini sıradan. Söläyin, neyä üüreder bu tekst.

İnsanın saalı için

Odesa kasabasında var institut insanın gözlerini ilaçlamaa deyni. Institut taşıyer Akademik Vladimir Petroviç Filatovun adını.

...Adamın başına büyük bela geldi: onun göz ortasında bir tombarlak biyazçık peydalandı. O biyaz lekecik başladı taa büyük olmaa, sora göz akına etişti – adam kör oldu.

Çok yıllar, çok insannar zeet çekärdilär bu hastalıktan, kör kalıp, ilaç bulamazdılar kendinä. Bütün yaşamasında kör gezärdilär. Hastalık sayıyardı ilaçlanmaz, ona ilaç yoktu. “Ama neçin?” – sorardı student-medik V. Filatov. – Neçin yok nicä insan gözünnän görsün, açan onun bütünnä göz aparatı saa kalêr, sade gözün önünkü kojacına biyazçık düşer?”

Bu problemayı, aaraştırıp, çözmää savaşarkan, Vladimir Petroviç Filatov yaptı çıkış, ani bölä hastalara läüzım yapmaa operatıya. İlktän görüner, ani bu iş pek kolaydır: kesip, çıkarmaa biyazçıı, onun erinä koymaa bir kıymıcak incä dericik saa gözlerdän – da hasta genä çekedecek görmää.

Ama läüzım oldu çok türlü çalışmaa hem zor işlemää, çok türlü eksperiment yapmaa, da eniycesinä çok insan alıştırmmaa, sade ozaman onu başladılar inanmaa, sade ozaman onu çeketilär metetmää. Olurdu

yannışlıklar da. Ama gösterirdi kendi çetin karakterini – kendi neetin-dän atılmazdı! Bük sevinmeklär kaplardı onun üreeni, açan operatıya-dan sora hasta genä başlardı görmää!

Açan yapılmış operatıyadan sora, çok vakıda kör kalan insan genä başlêr görmää bu aydınnık dünneyi, doktora bundan taa bük sevin-melik yoktur, adam karannıktan çıksın da genä insannarı, yaşamayı görsün, siiretsin – bu verer bük hoşluk, raatlık doktora-göz alıştırıcısına”, – yazardı V. P. Filatov.

Sora çok yıllar sıravardı V. P. Filatov çok türlü göz operatıyalarını yaptı, hastaların çoynuna o dünnä görmesini baaşladı. Onda ilaçlanmaa deyni, Odesaya başladılar gelmää hastalar Moldovadan, Ukrainadan, Rusiyadan hem başka memleketlerdän. Bütün dünnä V. P. Filatovun şannı işlerini üürendi. V. P. Filatov üzlärlän başka speşialist hazırladı, göz hastalıklarını alıştırmaa deyni. Başka kasabalardan Odesaya gelär-dilär doktorlar, bilim izmetçileri Filatovlan barabar işlemää deyni.

Filatovun operatıyaları yardım ettilär binnärlän insannara karannık-tan çıkmaa, genä gün şafklarını görmää.

Yannışlık – помилка

Peydalanmaa – з’являтися

Göz akı, gözün biyaz eri – очне яблуко

Biyaz lekecik-gözdä tombarlak biyazçık – більмо в очах

- **Açıklayın bu tekstin öz fikirini hem stilini. Bu tekstin soruş, duygulu hem şaşma cümlelerini bulun, ayırı okuyun.**
- **Annadın, varmış mı V. P. Filatovun karakterindä çetinnik, çalışkannık, insannık?**
- **Açıklayın, nasıl annêêrsınız te bu deyimneri:**
 - a) “Karannık dünnä insana mezardan beter”;
 - ä) “İnsanın saalı bu dünnedä en paalydır”.
 - ê) “Kim insanı alıştırêr, iilik yapêr, onu insan unutmêêr, meteder, ona hatır güder”.
- **Annadın, siz büüdüyünän, angı zanaatı ayıracênız?**
- **Olur mu demää bu tekstä, ani o – artistik annatması?**

Bakarak ona, angı söz payıdır temel (belliedilän) laf, bilinär üç türlü lafbirleşmeleri:

1. İşlikli lafbirleşmeleri (дієслівні словосполучення) deniler o lafbirleşmelerinä, angıların temel lafı işliktir, iştenniktir yada haliştenniydir.

Örnek: a) *kiyat yazmaa, şiir okumaa, alma toplamaa* (temel laflar nişannan-mış)

ä) *kiyat yazan, türkü çalan, sokaktan geçeräk.*

2. Adlardan lafbirleşmeleri (іменні словосполучення) deniler o lafbirleşmelerinä, angıların temel lafı olur olsun **adlık, nişannık** yada **sayılık**:

Örnek: meraklı *roman*, koyu *maavi*, pek *gözäl*, bobasından *balaban*.

Adlardan lafbirleşmeleri var nicä olsun:

- **adlıklı**, açan temel lafı – **adlıktır**: kara **beygir**, çavdar **samanı**, taştan **ev**, annaşılı **soruş**, beş **kişi**, çakıllı **yol**, üklü **araba**.
- **nişannıklı**, açan temel lafı – **nişannıktır**: pek **eşil**, altından **paalı**, demirdän **çetin**, baldan **tatlı**.
- **aderlikli lafbirleşmeleri**. Onnardan temel lafı – **aderliktir**: bişey islää, herbiri aramızdan, **bişey-bişey** uşaklar için, **bukadar** büyük, **bundan** başka.

3. İşhallıklı lafbirleşmeleri (прислівникові словосполучення). Onnarın temel lafı – **işhallıktır**.

Örnek: heptän *geç*, pek *çoktan*, dübüdüz *geeridä*, pek *erken*.

 23. Laflarlan lafbirleşmesi kurun, onnarda temel lafların altlarını çiziniz, söläyin, angı söz paylarından kurulu temel laflar, buna görä yazınız, angı bölümdän bu lafbirleşmeleri. Kullanınız verilmiş örnä.

Dökmää, su; seslemää, kızkardaş; pinmää, aaç; etişmää, derä; atlamaa, hendek; girmää, içer; yaşamaa, küü; sandık, aaç; çorba, imää; surtuk, mamu; kalpak, bän; gelmemää, şen; benzemää, anası; yorgun, iş; yortu, giyinmää; tatlı, şeker; kazan, beş; gün, birkaç; üüsek, okadar; onbeş, yakın; gezmää, güleräk; uçan kuşlar; çüvendä, kaynatmaa; erken, kalkan; aula, girän; sofrada, oturan; yakar, biberlär; akar, sular; toplanmış, bereket; kazılmış, başça; sürülmedik, tarla; istedii, erlär; düzülmüş, evlär; boyanmadık, pençerä; karıştı, fikirlär.

Örnek: *kesmää, baa – baa kesmää (işlikli lafbirleşmesi).*

 24. Verilmiş annatma parçalarından çıkarınız lafbirleşmelerini da, tefterlerinizä yazınız, annadınız, angı bölümdändir onnar.

1) “...Onnar için laf yok, – dedi karı da başladı teklif etmää, öteesini üürenmedään. – Hadi, buyurun aula, te buracıkta, hayatta, serin, laflaşınız. Adam yakındır gelmää, o gitti ustaya, baksın, düzdü mü fiçilerimizi, gelän aftaya başlayacêz baaları bozmaa.” Çök beklämedilär, ev saabisi geldi. O ilktän, açan gördü, netürlü adamnar ona uuramışlar, üfkelendi, neçinki kendi küülülerini – Kirilin Sandisinin Tanasını hem Andonun Örgisini, baş muhçuları, sündükleri – çök islää bilirdi. Akli kesti, ani bu bekrilär getirmää gelmemiştilär. İsteyecektirlär ya şarap, içip tã ödämemää, yã, kim bilsin, ne başka aldatmaklarlan gezerlär...

(Nikolay Baboglutunun “Dünürçülük” annatmasından)

2) “...Yolca gelirdilär mezarlıktan iki ihtär karı. Onnarın arasında gidärdi Gançu Kirunun karısı Länka da. O taa gençti, taa yoktu otuz yaşında, ama o da şindän sora ihtära benzärdi, onun da hep ölä ergindi

suratı, o da hep ölä gidärdi kasılı omuzlan, kambur arkaylan, nicä öbür karılar.

Onun elindä vardı bir koyu-eşil yarım kilalık şişä, angısından o dök-müştü suyu uşacının mezarında çiçeklerä. Bir yıl geeri Länka göm-düydü ilk uşaanı. Uşak olduydu bir buçuk yaşında, şindän sora gezär-di, çekettiydi lafetmää, ama uuradı ona, ne salgın uuradıysa, da uşacık süündü onnarın gözünün önündä, nicä mum, kaldı sade adçaazi, san-dıkta yazılı...”

(Dimitri Kara Çobanın “Düşär yıldız” annatmasından)

§ 8. LAFBİRLEŞMELERİNDÄ LAF BAALANTISI

СПОСОБИ ЗВ'ЯЗКУ СЛІВ У СЛОВОСПЛУЧЕННІ

- 25. Okuyun teksti, onun içindeliini sıradan annadın, bölün teksti paylara, herbir paya koyun ad, yazın planı tefterlerinizä. Tekstin stilini belli edin.

Lüdvig van Bethoven

Vena kasabasında yaşayan insannar ii bilärdilär bu yaşlı hem geniş arkalı adamı, angısının annısı da geniş, üzü lüzgerli hem saçları dolaşık. Hergün, nicä dä hava olsa, o içerdän çıkardı. Onu çekärdi görmää kasabanın geniş sokaklarını, gökün üzünü hep ölä, nicä çekärdi muzıka yazmaa. Hızlı adımnardı o, geçärkän bir kalenin yanından, bakardı bulutlara, angıları pek aşaa inmiştilär hem çabuk kayardılar göktä oyanı-buyanı; görärdi, nicä büküclär

lüzgerdän aaçlar, nicä raatsızlıktan kuşcaazlar uçuşêrlar. Ama kuşların baarışmasını, lüzgerin uuldamasını o işitmäzdi. Bethoven saardı.

Bu hastalık onda çeketti taman ozaman, açan o oldu bilinir, şannı muzıkant hem kompozitor. Onun muzıkasını hepsi sevärdi. Onun gözäl ötär muzıkasında vardı derin duygular, ii istemeklär – insannar arasında olsun serbestlik, birlik hem kardaşlık. Muzıkasınnan o sevindirärdi insanı. Onda taman vardı çok türlü neetlär – yazmaa üüsek uurda muzıka, bu taraftan göstermää kendi kuvedini. Da taman ozaman onun başına geldi bu büyük bela – başladı işitmemää. İşitmemezlik hepsinä

deyni pek büyük kahır, ama kompozitora taa büyük kahır olmuş! O savaşmış kismetini kaybetmemää, çeketmiş taa sık muzıka yazmaa. Bölä o savaşmış hastalın üstelemää. Saar kompozitor, hastalına bakmayaarak, yazdı bir pek käämil muzıka “Girginnik simfoniyası”.

Ama o yıl dübüdüz saar olmuş. Bethoven insannarlan hiç lafedämäzmiş, sade tabiatlan sözleşmäk ona verirmiş raatlık hem kismet. Bundan sora muzıka sesleri sade onun içindä büüyärmiş. Da o yazdı eni bir simfoniya “Klisä simfoniyası”, angısı sansın kanat verer insannara uçsunar naturanın gözäl erlerinä. O erlerä, neredä işidiler derelerin su şıprıdaması, kuşçaazların cıvıldaması, yaamur suların şamatası, çobancın çırtma çalması. Geçti yıllar, ama Bethovenin kulaklarına ömür dünnedän hiç bir dä sesçääz etişmedi.

Bu hastalık Bethoveni kırmadı, onun çetin karakteri bozulmadı. Açan o karşı gelirmiş sokaklarda Avstriyanın padişahkasınnan yada başka büyük zaabitlärlän, onnar onun önünü geçmämışlär, ilkin yol ona verärmişlär.

Kabararmış mı o ? Yok, o diilmiş dik,diilmiş hodul adam!

“Kim halizdän sever muzıkayı, o yok nicä olsun hodul insan! – yazarmış o. – Kim görer, ani incäzanaatın yok sınırı, o duyêr, nasıl yırak o kendi neetindän”.

Bethoven incäzanaat için bütün yaşamasını verdi. Açan o başlardı muzıka yazmaa, unudardı uyku için, saymazdı zaametini, korumazdı saalını. Çok kerä hastalanardı, yaşardı fukaara. Onu bıktırdı yalnızlılık, ama pek çok sevärdi başka insannarı, pek inanardı, ani iilik yapmaa herbir insanın canı çeker. Bu inanmaklar görüner onun bitki Onuncu simfoniyasında. Bu simfoniya biter bir gimnän “Sevinin!” Geniş hem aydınnık melodiyalar öter. “Milionnan insannar, kucaklaşın!” – teklif eder simfoniyaadakı türkü çalan hor.

Bethovenin muzıkasındaki ömürü bitmeyecek, neçinki o hepsinä insannara pek paalydır. Bu muzıkaya Bethoven koydu kendi sevgilerini hem inanmasını serbestlik hem kismetlilik için.

Zaabit-önderici, pek zengin buyurucu – ватажок

İncäzanaat – мистецтво

Raatlık – спокій

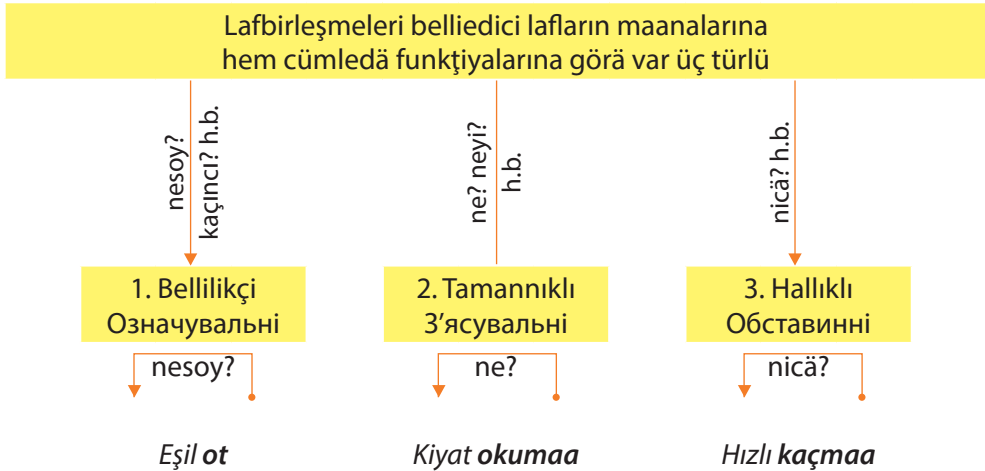
Serbestlik – воля

Kardaşlık, dostluk, kafadarlık – братерство, дружба, товариство

Saabi, çorbacı – господар

- ***Cuvap edin bu soruşlara, okuyun teksti.***
- ***Var mı bu teksttä yazdırma elementleri? Okuyun onnarı.***
- ***Yazdırın L. van Bethovenin patredini.***
- ***Bulun tekstin annatma hem fikirlemä elementlerini. Angı-sıydır onnar?***

- **Angi söz tipi bu teksttä baş olér: annatma mı, yazdırma mı, fikirlemä mi?**
- **Bethovenin karakterindän angi kaliteleri var nicä almaa kendinizä? Söläyin kendi bakışınızı.**
- **Bu tekst sizi neyä üüreder?**

 26. Lafbirleşmelerini yazın üç direcä:

Bellilikçi

Tamannıklı

Hallıklı

Uzun sokak, şkolaya gitmää, erken kalkmaa, kuşları doyurmaa, derin pınar, kısa fistan, taligadan inmää, yabancıdan korkmaa, siirek ekmää, tez gelmää, su içmää, sırasını bekleyän, günä bakan, hızlı açmaa, doo-ru ükletmää, geniş yol, biyaz kaar, aaca pinmää, barabar işlemää, kara toprak, kırk kaşık, çırpıları kırmaa, lafları yazmaa, yannaşık oturmaa, sekizinci klas, sarı kaun, yukarı bakmaa.

 27. İşleyiniz variantlara görä.

Lafbirleşmelerinnän birär sadä cümlä yazın. Lafbirleşmelerinä soruş koyun, söläyin, angi bölümdän bu lafbirleşmeleri, bakarak onların belliedici lafların maanalarına hem funkçiyasına.

I-var. – Tavana pinmää...

II-var. – Biyaz guguş...

Mor gölmek...

Az vermää...

 28. Cümleleri yazın, bellilikçi, tamannıklı hem hallıklı lafbirleşmelerini bulup, onların altlarını çiziniz. Onların bölümneri için annadın.

Mali, kara çemberini daartıp, sokaa çıktı. Sokakta çok vakıt başka karılar artık oturardılar. Karılar lafedärdilär buyılkı bereket için.

İlkyazın sade bir yaamur yaadı. Aaçlarda, allelem, meyva olacêk, ama karıkları lâázım sık-sık sulamaa da olsun biber, patlacan. İnsana lâázım çemrek işlemää, gecä-gündüz çalışmaa da kurtarmaa bereketi. Bizim tarlaları derin sürerlär, ama, açan yaamurlar yaamêêr, bereket azarak olêr. Acaba, nezaman gelecek ölâ vakıt, açan bizim tarafta da in-sannar başlayacaklar tarlalarını göldän sulamaa?

Şindi hepsi tersinä olêr, insan çok işleer, kaçarak gezer, ama raatlık bulamêêr. Yaamurlar hep yaamêêr!

§ 9. BELLİLİKÇİ LAFBİRLEŞMELERİN ÇEŞİTLERİ: BİRİNCİ, İKİNCİ, ÜÇÜNCÜ İZAFETLÄR РОЗРЯДИ ОЗНАЧАЛЬНИХ СЛОВСПОЛУЧЕНЬ: ПЕРШОГО, ДРУГОГО, ТРЕТЬОГО ІЗАФЕТІВ

- 29. Okuyun teksti. Yazdırma elementleri hem dialogu bulup, annadın, nasıl onnar yardım eder taa derindän açıklamaa tekstin öz fikirini. İnandırın, ani tekst artistik stilindä yazılı.

Bizim üüredicimiz

Bir kerä biz üüredicimizlän gittiydik küüyün bir tarafında bulunan üüsek bayırına, istediydik çiçek toplamaa hem fidan getirmää şkolanın auluna deyni. Zar-zor etiştik bayırın orta erinä da oturduk taşlar üstünä dinnenmäâ. Ansızdan çocukların biri korkunç seslän baardı:

– Yılan, te näända bir yılan!

Hepsi baktı taşlık arasındaki otlar içinä. Orada gördülär bir uzun yılan, angısı kolaç gibi olmuştu birkaç çiçeklerin kökündä. O kafasını kaldırmıştı bizä dooru atmaa kendisini.

Biz taa etiştirämedik bişey düşünmäâ, ansızdan şaş-beş olduk, bil-mäzdik, ne yapmaa. Üüredicimiz sä hızlı kalktı erindän, itirdi bizi bir tarafa, kendisi dä çabuk buluverdi bir uzun sopa, hazırlandı onunnan korunmaa, urmaa yılana, eer yaklaşırsa.

– Kaldırmayın sopayı pek yukarı, olmasın omuz ujurunda! – baardık biz.

Ama yılan, bezbollahi, korktu, ansızdan kaybeldi otlar içinä.

– Hadi, çocuklar, inelim aşaa, burada şindän sora kalmaa korkunçtur!

Biz başladık kaçmaa aşaa dooru, üüredicimiz dä sopaylan gelirdi ar-dımızdan hem hazırıldı bizi genä korumaa. Sora üüredicimiz sordu:

– E, neçin siz baarardınız, ani bän diil lääzım kaldırayım sopayı omuz uruna, açan istärdim yılana urmaa?

– Yılan var nicä yapışsın sopaya, sora sopadan sarılsın ensenä! – an-nadardık biz üürediciyä, da kimsä ansızdan ona sordu:

– Canabınız, ilerdän vardır mı gördüünüz yılan?

– Yoktu, büün seftä gördüm, – sansın kabaatlı gibi üüredici dedi, gülümseyäräk. Orada, neredä bän büüdüm, yılan yoktu. Bizim tarafta ne bayır, ne dä çayır var, onuştan orada yılan kimsey yoktur gördüü, da büün bana pek titsi geldi!

Biz durgunduk da açık aazlan başladık seslemää.

– Te gördünüz mü, ne yaptık biz! Biz lääzımmış üüredicimizi koruyalım – diil o bizi!

Bizim sa korkudan bu iş hiç aklımıza da gelmedi!

Geçecek çok yıllar, ama biz unutmayacez bu üüredicimizi, angısı, gülümseyäräk, sansın kabaatlı gibi, hazırda hızlanmaa sopaylan ileri, kurtarmaa kendi üürenicilerini beladan. O verdi bizä bir ii örnek, bizim dä karakterimiz ölä lääzım olsun!

Zar-zor – насилу

Dinnenmää – відпочивати

Çini, çanak – посуд

Cuvap edin bu soruşlara:

- *Angı oluş(epizod) bu tekstin temelinä koyulmuş?*
- *Oluşun baş personajı kimdir?*

- **Üreğici angı karakter kalitesini gösterdi bu oluşa?**
- **Neyä bařladılar dūřünmää řkolacılar, ačan üređdilär, ani onnarın üređicisi seftä yılanı görmüř?**
- **Nasil annêêrsınız tekstin te bu sıralarını: "...Biz läüzümüř üreğicimizi koruyalım – diil o bizi! Bizim sa korkudan bu iş hiç aklımıza da gelmedi!"**

Bellilikçi lafbirleşmeleri, bakarak ona, angı söz payları olêrlar belliedici laflar, iki türlü vardır:

I. Birinci soy bellilikçi lafbirleşmeleri.

II. İkinci soy bellilikçi lafbirleşmeleri.

I. Birinci soy bellilikçi lafbirleşmeleri te onnardır, angılarında belliedici laflar – nişannık, sayılık, işhallık, aderlik hem iştennik (yalnız yada annadıcı laflarlan bilä)

Örnek: *maavi gök, dört penđerä, sekizinci klas, bu ev, az vakıt, geđerän günnär, üüsektä uçan kuşçaaz.*

Bölä lafbirleřmelerindä herbir laf cümledä ayırđ cümlä payı olêr. Bu lafbirleşmelerin ilk lafları herkerä **bellilik** olêr, temel lafı – **subyekt** olur olsun ya **tamannık**, ya **hallık**, ya **adlardan predikat**. Bu kuraldan olsun ayırđsın sade o laf birleşmeleri, angıların belliedici lafları sayılıktır (**iki** komuşu, **on** yımırta h.b.).

Örnek: 1. *Açık hava taa sabaalendän belliydir. (Açık – bellilik, hava – subyekt)*
 2. *Mişa bileder eni kazmayı. (Eni – bellilik, kazmayı – tamannık)*
 3. *Kiev Ukrainada en gözäl kasabaydır. (En gözäl – bellilik, kasabaydır – adlıktan predikat.)*
 4. *Biz üreğeneriz aydınnık klaslarda. (Aydınnık – bellilik, klaslarda – hallık.)*

Ama: *iki kardaş dereyä yıkanmaa gitmiřlär. (iki kardaş – subyekt, nasıl cümlä payı; nasıl söz payı – sayılık hem adlık.)*

II. İkinci soy bellilikçi lafbirleşmeleri düzülü salt **adlıklardan**. Bölä lafbirleřmelerinä **izafet** deniler. Belliedici laf hem temel laf – **adlıklardır**.

Örnek: *rezina top, kadifä fistan, demir kapu, evin örtüsü, aacın kökü, uşaan eli h.b.*

Bölä lafbirleşmeleri cümledä bir cümlä payı olêrlar. İki laf, ama cümlä payı-bir. O iki lafı biri-birindän ayırmaa olmaz. Bu lafların maanalarına bakarak, onları kopartmaa biri-birindän yoktur nicä. Bu üzerä bölä eşli baalı laflar çok kerä termin laflarına dönerlär.

Örnek: *bel kemii, göz yaşı, gök kuşaa, güz çiđerä, Çoban Yıldızı, diř otu, laana yapraa h.b.*

Cümledä bölä lafbirleşmeleri **katlı subyekt**, **katlı predikat**, **katlı tamannık**, **katlı hallık olêrlar**.

izafet deniler bellilikçi lafbirleşmelerinä, angılarında belliedici hem temel lafları sade adlıklardan kurulu

I-inci esaptan
izafet

Belliedici hem temel lafları ikisi dâ afiksiz.

Örnek:
Demir yol

II-nci esaptan
izafet

Belliedici laf afiksiz, temel lafı afiksli

Örnek:
Tauk yımırta-sı

III-üncü esaptan
izafet

Belliedici hem temel lafları afiksli. Bu izafet olur katlı da, kurulus 3–4 lafların yardımınnan

Örnek:
Ogılan-ın sopa-sı

Bellilikçi lafbirleşmelerindä sözlär baalı biri-birinä o türlü baalantıylan, angısına deniler **izafet** baalantısı. Izafet esabından lafbirleşmelerini kurêr iki laf, angıların ikisi da **adlıktır**: önündekisi olur bellilik gibi; öbürü – temel lafı.

Örnek: *taş yol, er tavşama, evin örtüsü, uşak oyunu, koyun piiniri.*

Gagauz dilindä var üç türlü **izafet** konstruktıyası. **Birinci** esaptan izafet – lafların ikisi dâ afiksiz.

Örnek: *altın küpâ, taş aul, yapaa çorap.*

İkinci esaptan izafet – temel lafı olêr adlık saabilik formasında, üçüncü üzdä; belliedici lafı – afiksiz.

Örnek: *kapu önü, uyku türküsü, uşak başçası.*

Üçüncü esaptan izafet – lafların ikisi dâ afiksli.

Örnek: *derenin kenarı, koçun buynuzu, kasabanın sokakları.*

TUTUNUZ AKLINIZDA!

Üçüncü esaptan izafet cümlelerdä var nicä olsun katlı dal da: belliedici lafların hem temel lafların önündä olur peydalansın kendi bellilikleri.

Örnek: 1. *Dimitri Kara Çobanın duuma – geçinmä dataları (1933–1986).*

2. *Çadır kasabanın merkez erindä Mihail Çakirin anmak taşı koyuldu.*

30. Bu izafetleri yazın üç direcä:

I-inci izafet

II-nci izafet

III-üncü izafet

Demir kürek, aul boyu, ipek gölmek, taş köprü, maaza içi, gök taşı, çöşmä suyu, booday tenesi, çay otu, paşoy unu, ev saabisi, pardı aul, saman yolu, panayır malı, küüyün kenarı, şkolanın yapısı, koçun buynuzları, ana dili, Sabaa Yıldızı, inek südü, guguşun kanatları, kloçkanın piliçleri, kuan balı, aacın gölgesi, demir enser, çini çölmek, er tavşama, derenin köprüsü.

31. Cümleleri teftelerinizä yazın, birinci, ikinci hem üçüncü esaptan izafetleri bulup, belli edin.

1. Küüyün içindän geçän taş yol diildi pek düz.
2. Çayırın kenarına uzanan demir yol güneştän yalabıyardı.
3. Demir kapu zor açılırdı.
4. “Kuş südü” bombonileri pek gözäl kokardılar hem pek tatlıydılar.
5. Ev saabisi bizi teklif etti içeri girelim.
6. Karannık gecedä Saman Yolu hem Yıldız göktä görünmädilär.
7. Derenin kenarları çok bataklıydı.
8. Katinin fistanı uzuncaıydı hem gözäldi.
9. Zenanın mamusu sevärdi hısımınarına ilik yapmaa.
10. Kasabanın evleri çok balabandılar.

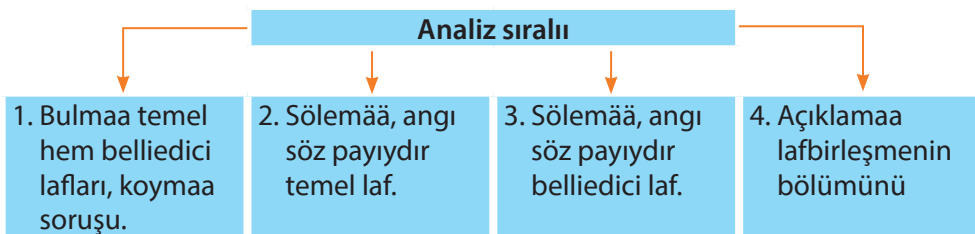
32. İşlemäk grupayalan.

Cümleleri yazın, onlarda üçüncü esaptan izafetleri bulup, altlarını çiziniz.

1. Dünnenin malı – dunnedä kalır (söleyiş).
2. Çiçään kokusu vakıdında kokulur (söleyiş)
3. Güzün sonu yaprakların benizindän belliydir (söleyiş).
4. Beygirin kuvedi büüktür.
5. Yazın, üülendä, gökün maavisi pek açık görüner.
6. Derä boyuna komuşuların aulu inärdi.
7. Lelään yuvasından hem pınarın serenindän çekedärdi bizim tarafımızın nışannarı.

Seren – колодезний журавель

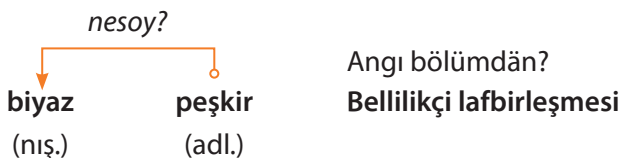

Örnek:

Aazdan analiz

Biyaz peşkir lafbirleşmesindä temel lafı **peşkir**, belliedici lafı – **biyaz** (peşkir nesoy?) Temel lafı – **adlık**, belliedici lafı – **nışannık**. Belliedici lafın funktiyasına hem maanasına görä – **bellilikçi lafbirleşmesi**.

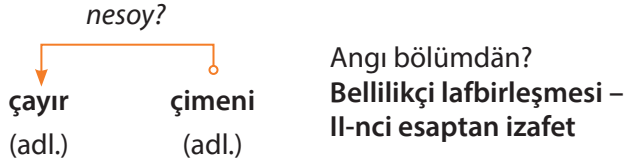
Yazılı analiz

Aazdan analiz

Çayır çimeni lafbirleşmesindä temel laf çimeni, belliedici laf – çayır. Topladık nesoy çimeni? Çayır. Temel lafı – adlık, belliedici lafı – genä adlık. Belliedici lafın funktiyasına hem maanasına görä – bellilikçi lafbirleşmesi – II-nci esaptan izafet.

Yazılı analiz

33. Lafbirlleşmelerinä yapın analiz aazdan hem yazılı .

Serin hava, sebepli su, basamaklı yol, taş köprü, sarmısaklı manca, yakıcı biber, dokuma plat, gelän-geçän çocuklar, gökün maavisi, on yaşında uşak, fidannarı budamaa, enser kakmaa, dediini yapmaa, kaçarak gezmää, kıyat yazmaa, sarı kaun, tafta aul, keskin bıçak, biyaz şeker, kırmızı keremet.

34. Yazın cümleleri, onnarda lafbirlleşmelerini bulup, altlarını çiziniz, sora yapın onnara yazılı analiz.

1. Yolun ucu bitkisiz(söleyiş).
2. Dört kardaş bir sert gölmek içindä (bilmeycä).
3. Aalemin kahırını benim kahırıma benzemäz (söleyiş).
4. Yalpak kuzu iki anadan süt emär (söleyiş).
5. Ertesi günü Ayı-Kulak kalmış evdä manca yapmaa (masaldan).
6. Benim bobam bilmedi derdimi (türküdän).
7. Ananın saalını unutma sormaa.
8. Sümek – yapaanın taranmışı (söleyiş).
9. Çok gezän – çok bilir (söleyiş).

§ 10. ÇİFTLİ LAFLAR ПАРНІ СЛОВА

35. Okuyun teksti, koyun onun adını.

Tekstin adı açıklêêr onun temasını mı osaydı öz fikirini mi.

Sentâbri ayın bitkisindäydi. Küüyün taligacısının Mani Vladinin kapu önü doluydu insannan. Oradan kısa ara aşırı işidilärdi kemeñçä, garmoni hem daul sesi. Vladi everärdi kızını Stankayı Çadır rayonundan bir küüyä. Geçän cumaayadak Stanka işledi kendi küüyündä yapı düzücüsü, kırcı. O her sabaa bir elindä sepet, birindä dä kazma, yada diiren geçärdi işä üüredicilerin evinin hem şkolanın arasından...

Pazar günü taa sabaalendän evi sardılar gençlär. Saat ikiyä yakın tokatların yanına geldi üç ük maşinası hem bir açık-maavi “Moskviç”. Ük maşınaların birinä, oynayarak, döneräk üklettilär gelinin gözäl çii-zlerini: kadrel yapaa döşekleri, bürüncük üzlü yorgannarı, krahmallı, kaar gibi, biyaz üzlü yastıklarını, çevrelerini... İçerdän çıktılar gelinnän güvää, sarılı saadıçlarlan, kresniçalarlan, deverlän gittilər patlak suvalı klisenin önünä...

(Dimitri Kara Çoban “Stankanın düünü”)

Diiren – вила

Güvää – наречений

- *Ayrın tekstin içindän lafbirleşmelerini türlü çeşitlerdä, yapın onnara analiz aazdan, çizin shemalarını, belliederäk temel hem belliedici lafları.*

Birinci izafetä pek yaklaşêr **çiftli** (eşli) **laflar**,
ama onnar kurmêêrlar lafbirleşmesi.

Örnek: *ana-boba, alış-veriş, büyü-küçüü, gecä-gündüz.*

Çiftli laflar, angı söz payı da olmasalar, çizgicik aşırı yazılêrlar.

Örnek: *gelän-geçän, çanak-çölmek, çayır-çimen;*

Çiftli laflar kurêrlar lafbirleşmelerini başka söz paylarınnan, nicä dä ayırı laflar.

Örnek: *anaları-bobaları saymaa (işlikli, saymaa kimi? anaları-bobaları – tamannık), gelän-geçän insan (bellilikçi, insan nesoy? gelän-geçän – bellilik, nasıl söz payı – iştennik).*

Yamanmaklan baalaşêrlar bellilikçi lafbirleşmeleri, açan onnar düzülü çiftli lafların yardımınan, hem eklembelliliklän (прикладка).

Örnek: *kaybedän-gidän bobacıım, uçan-baarışan kuşlar, Marinka bulü, Todur batü, Dimu sırtmaç, terzi Tanas, Dnestr-derä.*

 36. Düzün kendibaşına çiftli lafları.

  37. Okuyun teksti. Açıklayın temasını, öz fikirini, stilini. Ayırın da yazın tefterlerinüzä çiftli lafları, annadın onnarın dooru yazılması için.

Ana-boba kapusu – tatlı feslen kokusu (türküdän).

Panayırda uuradım o tükenä, neredä çanak-çölmek satılêr.

“Baştan esap, sonda kasap”, – deerlär alış-veriştä.

Tekir ördek düşä-kalka savaşardı etişmää başkalarını.

Futbol oyuncuları hiç denemäzdilär, ani meydanda toz-duman olmuştu.

Uşakların azıtmasından çaarış-baarış annaşılmazdı.

Çayır-çimen otlarını taa eşilkän läözüm biçmää.

Şkolada büyü-küçüü läözüm biri-birinä seläm versin.

§ 11. BÖLÜNMÄZ LAFBİRLEŞMELERİ НЕПОДІЛЬНІ СПОЛУЧЕННЯ СЛІВ

38. Okuyun şiiri demekli. Nesoy temayı açıklêêr avtor bu şiirdä? Bilersiniz mi bellili lafın maanasını? Açıklayın.

Bän bu toprakta duudum

Güneş, toprak, tütün zihiri,
tozdan görünmeer bobanın gözleri,
sürer puluu insanın **kaderi**...

Bän bu toprakta duudum,
Bu Vatan – benim.

Gecebirliinä ekmek sobayı bulsun,
kaç gecä analar kalêr uykusuz,
büütmää çalışêrlar bizi kuşkusuz...

Bän bu toprakta duudum,
Bu Vatan – benim.

Kundaklêêr biyazlara uşaa anam,
ilk adımcaazında sa koyêr tırpan,
kim biler, ona nasıl geçer zaman...

Bän bu toprakta duudum,
Bu Vatan – benim.

Kahırlar kaplêêr dal gibi boyları,
ama kurêrlar kendi erini soyları,
onnar Bucaan saygılı oolları.

Bän bu toprakta duudum,
Bu Vatan – benim.

(Tudora Arnaut)

Şindiyädän üürenildi **bol** lafbirleşmeleri. Onnardan ayırılêr, başkalanêr **bölünmâz lafbirleşmeleri**. Bölünmâz yada frazeologiya lafbirleşmeleri deniler o birleşik, ayrılmaz laflarına, angılarında süret var. Onnar herbir dildä kullanılêrlar nicä ayırı laflar. Cümledä onnar bir cümlä payın erini tutêrlar.

Örnek: *Vançu büün işlämedi, ama sinek tuttu. Sinek tuttu – bölünmâz lafbirleşmesi. Burada "sinek tuttu", nicä da işlik işlämedi – predikattır.*

39. Lafbirleşmelerini yazın. Bol hem bölünmâz lafbirleşmelerin altlarını çizin birêr hem ikişâr çizgiylän. Aazdan açıklayın onnarın maanalarını. Kurunuz bölünmâz lafbirleşmelerinnän ikişâr cümlä.

Enser çıkarmaa – laf çıkarmaa; urmaa bir toy – urdum toyu sopasız; tez gelmemää – gelmää hergelä paskellesinä; düşkün beygırlär – şarap düşkünü; yımirtanın sarısı – sarısını yutmamış; yımirtanın kulubunu aaramaa – kolay iş aaramaa; suuk lüzgär – ceplerindä lüzgär eser; boş çanak – boş kafalı; uzun sopa – uzun dili; çok vakit yola bakmaa – gözle- rim yolda kaldı.

 40. Cümleleri yazın, çiftli lafların hem bölünmüz lafbirleşmelerin altlarını çizin, aazdan açıklayın, angı cümlä payı onnar olêlar.

Kır – çayır çiçek açmarsa, dan uzakta kızarmarsa, kannanmak olmaz, peet kurulmaz. Daasızlık – belaydı Bucakta. Toz-duman kalkardı evel- lăr. Boralar sökardı kırlarda şüşekil büüyän ekinleri. Soruş-cuvar tüke- nincä, testä toplandı... (*Gavril Gaydarcı*)

Ne ilerdä vakit mı yok? Günnär çuvala girmedi. Gelecek bizä dä kıs- met. Belliydi kartinadan, ani yaşamak diilmiş feslen kokusu.

Ne sana! – süzdü Vani dişleri arasından, – üüren şamarlan urmaa. Candar biçilmiş gibi serpildi erä. Alış-verişçilerin birazı, ani ufak-tefek işlärän gelmişlär, artık çoktan erlerinä etişmiştilär... (*Nikolay Baboglu*)

Saray-kaledä düüş bitti. Erdä-içerlerdä serili durêr girgin koruycular. Kaavi selcuklar aldılar kuvedi. Satıcı beylär karşılêêrlar Kaykavuzu da teklif ederlär Oguz beyliinä bey olsun... Bu 1263-üncü yıldaydı... (*Dio- nis Tanasoglu*)

§ 12. SADÄ CÜMLÄ ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

 41. Okuyun teksti. Açıklayın öz fikirini, temasını, stilini, düzün planını.

Ana, yatak hem evlad

Küçüklük çekeder sallangaçtan, ani evel asılıymış dört iplän içerdä, kırıştä. Kimi gagauz küülerindä bu uşaklık sallangacına taa deerlär beşik, taa başka erlerdä dä bu sallangacın erinä tekneyi kullanêrlar... Ne meraklı ekmeclän sonsuzluun başlantısını!

Ama büünkü günümüzde sallangacımızın adı da başka oldu, diişildi. Ah hem aman! En eskiliimizin dä, öz döşeciimizin dä adını kaybettik, battı! Yazık!

Ama, beki, var taa aramızda kuvet annamaa, neyi aarardık da neyi kaybettik, da neyi bulduk. O küçüklük sallangacımızın adı şindi yabancı dildän gelir – o bir dört tekerlecikli yalabık donaklı taligacık. Onun içindä hep o evelki kaba kundaamız, poyumuz hem kırmalı kadreli yastımız. Taligacın altında var türlü prujinalı cıngırdaklı tekerlecikler. Analar onu sallamêrlar evelki gibi, hızlandırıp bir oyanı, bir buyanı, ama sadece dürterler, da o kendisi sallêr eni dünneyä gelän adamı. Ama o “adam” birtürlü raatlanmêr... Gecä yarısı sa çoktan geçti... ana kalkêr, alêr kucaana evladı.

– Sölä, küçüüm, neçin raatsızsın, nereciin acıyêr? Bak mamucuuna da sölä!

Ama küçük söyleyâmeer. O bilmeer taa lafetmäa, ama kucakta uslanêr, yakın uyuklamaa... Sanki, neredän duyêr bu yavru, ani burada ona islää, ani burası cennet?

Anası usulluunnan koyêr küçücäa kendi kucaandan epiz-eni yalabık taligacın içinä, kaba erä... Ama uşak, daptur gelip, çıvdırık gibi baarış koparêr.

Näpsın ana? Enidän alêr kucaana, gezdirer – usluluk, yok ses. Te burası ona, bezbelli, kendi eri uslanmak hem raatlık dünnesi. O uyuklêr. Ananın da gözleri kapanêrlar... Yorgun insan isteer koysun uşaa genä gözäl kaba erä, ama... orada enidän sansın ateş – aalayş, baarış...

Mamu alêr yalabık yataktan yastıcaa, koyêr onu ayaklarının üstünä da eskiycä, nicä kendisini anası sallamış, sallêr evladı kendi ayaklarında: “A-a-a-a. A-a-a-a. Nani-i, nani-i!”

Uşak uyumuş, anası da dirseciin üstündä yan gelmiş. Anaylan evlad derin hem raat kendiyä uyumuşlar. Ne mutlu, hiç duyamamışlar, nasıl sabaa olmus!

Te güneş tä artık pençeredän bakêr bu gözelim-gözelläa...

(İvan Kior)

Biz lafederiz ölä, ki annadalım biri-birimizä düşünmeklerimizi. Sözümüz cümlelerdän kurulu.

Bütün bir fikir yada yalvarmak, izin, soruş, duygu, şaşma gösterän bir yada birkaç lafa **cümlä deniler**.

Örnek: *Aydinnaardı. Uşaklar hazırlanêrlar şkolaya gitmää. Havada kuşçaazlar uçuşêrlar.*

Cümlelär var nicä olsun:

Bakarak ona, var mı subyektlär hem predikatlär osa yok mu onnarın birisi	Bakarak ona, var mı ikincili paylär osa yok mu	Bakarak ona, nicä, kaç cümlä kurulmuş	Cümlelerin söylemäk neetinä görä	Cümlelerin intonaşyasına görä
1. Birbaşpaylı (Односкладні речення) 2. İkibaşpaylı (Двоскладні речення)	1. Dar cümlä. (Непоширені речення) 2. Geniş cümlä (Поширені речення).	1. Sadä cümlä (Прості речення) 2. Katlı cümlä (Складні речення)	1. Annatma (Розповідні) 2. Soruş (Питальні) 3. İzin (Спонукальні)	1. Duygulu (şaşma) (Окличне) 2. Duygusuz (Неокличне)

Açan biz lafederiz, belli, nicä cümlelerin bitkisindä duruklanêrız. Yazmakta bu gösteriler durguçluk nışannannan – noktaylan; soruş, şaşma hem başka nışannarlan. Cümlä payları türlü soruşlara cevap ederlär. Ama kimi laflar hiç bir dä soruşa cevap etmeerlär.

Örnek: *Dün hem büün hava güneşliydi, ama şindi gök te başlêêr bulutlanmaa. Laflar hem, ama soruşlara cevap etmeerlär.*

Soruşlara cevap edän laflara deniler **cümlä payı**.

1. Cümlelär var nicä olsun: **birbaşpaylı hem ikibaşpaylı**.

Örnek: *Suuktu. Lüzgär esärdi poyrazdan.* **Suuktu** – bu cümlä **birbaşpaylı**, kurulu sade **predikattan**. **Lüzgär poyrazdan esärdi** – bu cümlä **ikibaşpaylı**, onda var hem **subyekt**, hem **predikat**. **Ne?** – **Lüzgär** – subyekt. **Lüzgär ne yapardı?** **Esärdi** – predikat.

Cümlelerin payları bölünerlär te netürlü: **baş payları** hem **ikincili paylar**. Cümlelerin baş payları – **subyekt** hem **predikat**, onun başka paylarına **ikincili paylar** deniler. İkincili paylar cümledä olêrlar: **tamannık**, **bellilik** hem **hallık**.

Örnek: *Küüyün sport yarışmasında benim kara beygirim ilk eri aldı.*

Bu cümlelerin baş payları – beygirim – **subyekt**, aldı – **predikat**; kara, ilk – **bellilik**, benim, küüyün – **tamannık**, sport yarışmasında – **katlı hallık**; eri – **tamannık**.

2. Sadä cümlelä, bakarak ona, var mı ikincili paylar osa yok mu, olur olsunar – dar hem geniş.

Dar cümlä deniler o cümlelerä, angılarında salt **baş paylar** var. **Baş paylar** cümlelerin **gramatika temeliydir**.

Örnek: *Kış geldi. Dondurêr. Gün görünmeer. Şkolacılar okuyêrlar. Kızçaaz gülüm-sedi. Tanas sevindi.*

Geniş cümlä deniler o cümlelerä, angılarında, baş paylardan kaarä, ikincili paylar da var.

Örnek: *Küüyün çiftçileri gençlerä deyni bir meydanni stadion düzdü.*

Kim düzdü bir stadion? **Küüyün çiftçileri** – subyekt. Ne yaptı küüyün çiftçileri? **Düzdü** – predikat. Kalan laflar bu cümledä: **gençlerä deyni, bir stadion, meydanni olêrlar ikincili paylar – tamannıklar hem bellilik**.

3. Strukturaya görä cümlelä iki türlü var:

1. **Sadä cümlä.**

2. **Katlı cümlä.**

Sadä cümlä gösterer salt bir fikir da düzüler bir gramatika temelindän. Sadä cümlelerin var türlü kendi çeşitleri.

Örnek: *Ayın başlantısında Kurçu küü klisesinä bir eni popaz geldi. Vani klubta kavalda çalêr.*

Katlı cümlelä düzülü iki-üç yada taa çok sadä cümledän.

Örnek: *Onu genä kaptı can acısı eşillää, angısı gün uzunnuunda durêr bu dayanılmaz kızgınnıkta. (D. Kara Çoban)*

Bu cümlä **katlı**, neçinki o düzülü iki sadä cümledän.

Birincisi: *Onu genä kaptı can acısı eşillää.*

İkincisi: *Angısı gün uzunnuunda durêr bu dayanılmaz kızgınnıkta.*

Sadä cümlelä katlı cümlelerin içindä biri-birindän ayırılêrlar durguçluk nişan-narlan.

4. Sadä cümlelä onnarın sölemäk neetinä görä var üç türlü: annatma, soruş hem izin. Sadä cümlelä onnarın sölemäk (intonatıyasına) görä olur olsunar duygulu yada duygusuz.

Örnek: *Uşaklar başçada yardım edêrlär büük insannara cevizleri toplamaa. (Annatma cümlä). Sän ne ölä sakınêrsın imää? (Soruş cümlä). İ, doyun, utanma! (İzin cümlä). Pıı, ne çok insan toplanmış bu meydana! (Duyğulu cümlä). Of, büün pek çok aulda işledim, kollarım acıyêr! (Duyğulu cümlä). Vallaa, bän pek sevindim senin yardımına! (Duyğulu cümlä). Of, azetmeerim kalın üzlü insannardan! (D. Kara Çoban) (Duyğulu cümlä)*

- 42.** Verilän cümleleri yazın, bulun onnarın baş hem ikincili paylarını. Herbir dar cumleyi ikincili payların yardımınnan genişledin.

Hayvan bakıcıları fermaya tez gittilər. Orada onnar suladılar hem doyurdular inekleri. Fermada bakılan ineklär taa çok süt vererlər. Güz vakıdında gün yısıtmêêr. Yaamur geler. Duman düşer. Traktorcular kır-ları sürerlər. Hepsi alatlêêr. Üürenmektän sora Miti dä işleer. O savaşêr yardım etmäâ büklerä. O seviner. Biz çayırda ot biçtik. Otları topladık da getirdik evä. Bu kışın hayvannara olacêk alaf. Güz vakıdı bitti.

- 43.** İşlayiniz eşlän.

İkibaşpaylı dar cümlelerä, düşünüp, ikincili paylarını ekläyin. Çizin onnarın gramatika temellerinin altlarını birär hem ikişär çizgilärlän.

Guguşlar uçtular. Çii düstü. Ateş tutuştu. Çayır eşerdi. Üüredici yazêr. Üülen devirildi. Babu annadêr. Mamu örer. Kızkardaşçım oynêêr. Batü üürener. Tokatçık açıldı. Gök gürüldedi.

- 44.** Yapın sintaksis analizi bu cümlelerä. Tekrarlayın, nicä çiziler baş hem ikincili cümlä payları. Kullanın tablişayı "Sadä cümlä" temadan.

1. Çiftçilär çıktılar kıra papşoyları kazmaa. 2. Şefteli aaçlarında şef-telilər sarı-kırmızı oldular. 3. Şkolanın başçasında uşaklar ilkyazın tür-lü meyva fidannarını dikerlər. 4. Bizim baalarımız imeelik soydan üzüm verer. 5. Gün bulutlu havada erken kauştı. 6. Stepu gitti tükenä ekmek almaa.

- 45.** Teksti tefterlerinizä yazın, sadä hem katlı cümleleri bulup, onnarı ayırı okuyun. Katlı cümlelerin kuruluşu için annadin.

Bir gün, Ay İlieyä yakın, dışarda ölä sıcağı, ani gelirdi, tauklar gibi, kuruda yıkanasın. Taman o günü mamunun da başına yıvılmıştı bir alay iş. Uşak lääzımdı yıkansın, düzen beklärdi kesilsin. Bir yanından da düzenä erişlik yoktu, onu lääzımdı komuşulardan istemäâ. Öbür yanından da lääzımdı çıkırıkta kilim sarılsın. Bän da taman bu iş sıkı-lında sıyırıldım evdän dereyä yıkanmaa. Zavalı mamunun başına kaldı hepsi işlär. Bän etiştim dereyä, orada uşaklar artık yıkanardılar. Bän dä hiç çok düşünmedim, soyundum da atladım dereyä. Su sansın bıçak-lan yarıldı. (*K. Vasiliogluya görä*)

- 46.** Okuyun D. Kara Çobanın annatmasından "Derneklär" bir payını. Yazın onu tefterlerinizä, bulun sadä cümleleri, çizin onnarın gramatika temellerini. Aazdan yapın bu cümlelerä sintaksis analizini..

Derneklär (*annatmanın parçası*)

Pazar günü. Gözäl yaz avşamı. Gün sıcaa şindidän sora kesildi. Küü-dä karılar hem adamnar başlêêrlar toplanmaa derneklerä lafa. Adam-

nar toplanêrlar ayırı, karılar da – ayırı. Bu derneklâr olêrlar türlü erlerdâ, türlü kalabalıkta. Orayı toplanêrlar insannar giyimni ya eni, ya eski, ama yıkanmış pak rubaylan. Siirek derneklerdâ oturmaa deyni döşerlâr pala yada hasır, taa çok sefer insannar oturêrlar çıplak erdâ. Sora, kalktıynan gitmää evä, onnar ellerinnän silkerlâr rubalarını...

(Dimitri Kara Çoban)

 47. Ayırın teksttän sadâ cümleleri. Yazın onnarı. İki cümleyä yapın analiz.

Çiskin hem suuk aprel sabaası enikunu açıldı. Bu sabaa dan erleri kapalıydı dumannı havaylan, küücääz sinmişti iki bayır koltuuna da beklârdi açılısın hava...

Kenarkı evin sarkık saçaandan su damnardı dooru sundurmaya, ama evin hayadında su şansora şıplardı suvalı erä dâ. Bu evdâ yaşardı bir dul karı Dragayka çocunnan. Dragaykayı hem oolunu bilârdi bütün küü, zerâ onnar anılmıştılar, nicä ucuz işçi. Drakayka kayıldı işlemää neredâ olursa gecä-gündüz, sade içerdâ uşaa olsun tok deyni. Hepsi bilârdi, ani o işleyecek bütün gün bir tepsi arpa unu için dâ. Sevâ-sevâ, büüttü oolunu Kunçıyi. O da etişti, oldu bir büyük geniş arkalı, çakır gözlü çocuk. Dragayka çeketti almaa onu da yanına, işä. Kaavi, geniş arkalı olan biraz utanardı gitmää alçak boylu anasınnan, angısı hergün yollardı gündelää. (Mariya Kuyumcu)

§ 13. ANNATMA, SORUŞ NEM İZİN CÜMLELÄR РОЗПОВІДНІ, ПИТАЛЬНІ ТА СПОНУКАЛЬНІ РЕЧЕННЯ

 48. Okuyun şiiri demekli. Nesoy temayı açıklêêr Konstantin Vasilioglu?

Mamucuum benim

Paalı mamu, bana baaşladın
Büük bir can hem cennet dünneyi.
Bän da isteerim sana baaşlayım
Al çiçeklän güllu başçayı.
Salt yaşa hem mutlu ol, anam,
Başka kimseycii bän hiç bilmäm,
Ki olsun hep bölä paalıca,
Çalışkan, sevgili, nazlıca.
Bän unutmaycam göl-gözlerni.
Hem yalpak pamucak-ellerni.
Bän hastaykan, kefsizkän gecä,
Sän bekläardın benim düşlermi.
Taa ölüncä borçluyum sana.
Ne isteersin? İzin et bana.
Yıldızı göklerden baaşlaycam,
O kırçlı başına takacam.

(Konstantin Vasilioglu)

- *Ayrın tekstin içindän sadä cümleleri da yazın. Nesoy onnar söleyiş neetinä görä?*
- *Annadın durguçluk nişannar için, angılarını koymuş avtor.*

Bir bütün fikirin maanasını annadan, gösterän cümleyä **annatma cümlä deniler**. Annatma cümleinin sonunda nokta koyulêr. (.)

Soruş cümlä deniler o cümlelerä, angılarında bir soruş gösteriler yada nesä sorulêr. Soruş cümleinin bitkisindä **soruş nişanı koyulêr**. (?)

Örnek: – *Bu türküyü vardır mı siz işittiniz?*
Ne isteersin, komuşu?

Lafedenin yalvarmasını, istemesini, nasaatını ya sımarlamasını gösterän cümleyä **izin cümlä deniler**. İzin cümleinin bitkisindä taa sık nokta koyulêr, ama açan bu cümlelär **duyguyulan** sölenêr, onların sonunda şaşma nişanı koyulêr. (!)

Örnek: *İlilik yap dostuna, ko o sevinsin!*

49. Cümleleri yazın, annatma,soruş, izin hem duygulu cümleleri bulun, onları ayırı okuyun, durguçluk nişannarı için annadın.

İlkyaz yavaş-yavaş kaplardı bizim tarafımızı. Ne gözâl, güneşli havalar olardı! Sän vardır mı gördüün, nesoy sokaan orta erindä kaar erimesindän selcäöz çekeder akmaa? Ne çabuk aullar boylarında yolcaaz kuryêr! Sora vişne aaçları hem zerdelilär başlêer çiçek açmaa. Ne biyaz bu meyva çiçekleri! Aaçların herbir dalcaazları bim-biyaz çiçeciklärän sarılı durêr! Sän vardır mı siirettiin bu gözelli? Vardır mı siz girdiiniz bu vakıt başçaya? Ya, savaşın denemää, görmää naturanın uyanmasını! Hadi, unutmayın bu vakıt başçaya gitmää, kıra çıkmaa, çayır yolcaazlarında gezmää! Görersiniz, ani herersi eşerer, çiçek açêr, seviner bu sıcak, güneşli havalara! Acaba naturaylan bilä sän da sevinecän mi?! Eer sevinäbilärsän, senin kefin taa ii olacek, sän uslanacan, saalımı koruyacan.

50. Yazın teksti, koyarak cümlelerin bitkisinä läözümni durguçluk nişannarı.

“Kim var burada, söleseniz, e”\ – sorêr dädü. Çocuk susêr\

“Kim var burada\ – ikilemiş dädü lafinı üüsek seslän\ Korkmayınız, bişey yapmayacam”\

“Bän, dädü, bän” – Todur lafinı işittirmiş\

– E, kimsin sän\

Annadêr Todur hepsini, nicä olmuş da yalvarêr dädüya, yannaştırsın onu kendinä çoban\

– Bän seni alacam, çocuum, ama ilkin senin kuvedini deneyecäm\ üç sopa uracam sana, eer dayanarsan, ozaman alacam\

– Kayılıım, – kahırlı dedi çocuk\ (*Masaldan “Altın beygir”*)

51. Teksttän, çıkarıp, yazın ayırı birkaç sadä annatma cümleleri, iki katlı cümleleri hem iki duygulu cümleleri.

Kolçuk Görginin gelini Doka avşam üstü döndü Tumarvadan evä. O geçirdi kendi Görgisini näänısa, cengä. O dalgalydı! Onun gözleri şişti aalamaktan! O hemen taa yaşayamadıydı kocasınnan, gücülä dokuz gün oldu, nicä onnar alındılar. Da birdän – cengä!.. Bir büük bela yıkıldı onların başına!

Doka girdi aul içinä. Onun aklı vermäzdi, nereyä koydu anatarı, açan sa buldu, ellerin titiremesindän açamazdı kilidi. Gördüynän boş içersini, yaşlar genä doldurdular onun gözlerini! Onun gözünün önündän hiç kaçmazdı nazlı, levent Görgi. Doka düştü üzünnän yastaa da genä bangır-bangır çeketti aalamaa.

Kaldıydı bir adam boyu günä kauşmaa. Kimsa urdu kapuya. Doka çıktı da gördü total Tanka Vaninin çocucaanı bir parça kıyatlan elindä. Çocucak uzattı o kıyadı da gitti.

(D. Kara Çobana görä)

§ 14. CÜMLEDÄ LAF BAALANTISI ЗВ'ЯЗОК СЛІВ У РЕЧЕННІ

52. Okuyun teksti. Çizgiciklerin erinä lâazımnı durguçluk nişannarını koyun. Düzün onun planını.

Yazın

Pek gözäl ana tarafımız yazın\\ Bir üüsek bayırcık üstündän yada uçaktan aşaa baktıynan uçsuz-kenarsız kırlarına, meyvalı başçalarına, uzun çayırlarına hem geniş baalarına mayıl olêrsın\\

Bu vakıt Besarabıyanın üülen tarafı türlü renktä kilimä benzeer\\ Erin üstü sansın kırmızı, eşil, turuncu, sarı hem başka boyalarlan boyalı\\

Güneşä karşı derin hem uzun tıynak hem Yalpu gölün suları yala-bıyêr\\

Yazın bizim natura ölä gözäl, ani doyamêêrsın siiretmää onu\\ İnsannar da Bucak tarafında pek çalışkan\\ Hep yazın var nicä görmää, nasıl traktorlar sürerlär o tarlaları, neredän artık biçilmiş azimka, booday hem arpa ekinneri\\ Siiredärkän yukardan bu tarafı, otlayan koyun hem inek sürüleri dä gözünä işer\\ Kimi otlu, çiçekli erlerdä kuan hotulları da görüner\\ Sän vardır mı gördüün bu gözelli\\

Ne kısmetliyiz, ani bu tarafta dostçasına, nicä kardaş, gagauzlar, bulgarlar, ukrainnar, ruslar, moldovannar hem başka milletlär yaşêêrlar\\

Hepsi bu insannar Bucak tarafını pek severlär\\

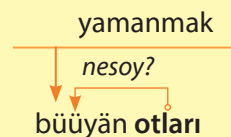
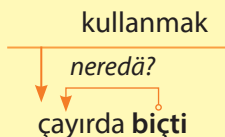
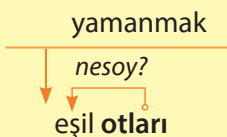
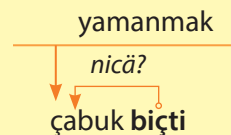
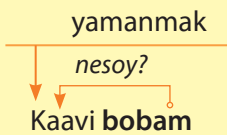
53. Aşadaki resimä bakıp, yazın birär tekst-annatma,

Gagauz dilindä cümlelerdä laflar biri-birinnän baalanêrlar. Lafbirleşmelerindä var **temel** laf hem **belliedici** laf. Temel hem belliedici lafların arasında onların maanalarına görä olur iki türlü baalantı olsun: **kullanmak** baalantısı hem **yamanmak** baalantısı. Cümledä butürlü baalantılarla baalanêr taa sık ikincili paylar. Subyekt hem predikat cümledä biri-birinnän lafbirleşmesi kurmêrlar, onnar cümlelin baş paylarıdır.

Subyekt hem predikat cümlelin ikincili paylarınnan lafbirleşmesi kurêrlar, ozaman onların arasında var nicä bulmaa ya **kullanmak**, ya **yamanmak** baalantılarını. Cümlä payların laf baalantılarını gösterêrlär soruşlar.

Örnek: *Kaavi bobam çayırda büüyän eşil otları çabuk biçti.*

Alınız esaba: nasıl görüner yukarkı shemadan, gagauz dilinin cümlelerindä taa sık kullanılêr **yamanmak** baalantısı.

54. **Düzün verilmiş laflarlan tekst**

Bilermiysin, dünnedä, var, sän, bu, zanaat. Yakın, binä, otuz. Obyekt, ölä, yaşamamızda, yoktu, karışmadı, adamın, yapılmasına, elleri, işçi. Kayaklan, altında, deniz, sputniklär, gemileri, traktorlar, kosmos, kostümnar, bombonilär, koyuldu, te, hepsinä, insannarın, bu, işçisinin, zaa- met, demir, akımınnan, elektrik, parçalarını, demir, işçinin, konditerle- ri, ekläyän, başka, hem, terzilerin, izmetçilerin.

➤ **Cümlelerdä durguçluk nişannarı koyun.**

§ 15. CÜMLENİN BAŞ PAYLARI. SUBYEKT NİCÄ CÜMLENİN BAŞ PAYI ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. ПІДМЕТ ЯК ГОЛОВНИЙ ЧЛЕН РЕЧЕННЯ

55. **Teksti “Kırlangaççık” ikişär kerä okuyun, ona plan kurun, yazın tefterlerinizdä birär takrir.**

Kırlangaççık

Herbir insanın adı var. Ama kimär kerä olêr ölä, ki, senin adını unu- dup, başka ad sana koyêrlar. Te Pavli diil çoktan çekişti, sora düüştü Kostiyän. Ertesi günü Kostinin mamusu dedi Pavliyä: “Sän, Pavli, haliz horozsun!” Ama dün Pavli neçinsä bobasına küstü, da bobası onu bütün avşam kanırdı: “Sän, Pavli, kurkansın!”

Elbetki, olmaa “kurkan” yada “horoz” diildir pek islää. Ama te Pav- linin kakusuna Lenaya deerlär “kırlangaç”. O eni, üüsek evleri düzer. Lena pek yukarda işleer, o ük kaldıran kranın bir üüsek erindä oturêr da läözümni taşları, başka materialları yukarı taşıyêr.

Başkaları korkêrlar bu üüsek erdä çalışmaa, ama Lena orada işleer, türkü çalarak. Lenaya bu şen, korku bilmäz karakter için, “kırlangaç- çık” adını koydular.

Pavli da bu adı pek beener. Kimär kerä o geler bu düzülän evin yanına, ona sorêrlar: “Sän kimin çocuusun?” Çocucak, hodullanıp, cuvap verer: “Bän kırlangaççın çocuuyum!” Hepsi gülümseer, neçinki herbiri biler, kim o kırlangaç. Te bakın yukarı, Lena işleer yukarda, onun iş eri benzeer kırlangaç yuvasına, angısı bulunêr pek yukarda, biyaz bulutların altında.

- *Yazın teksttän tefterlerinizä bir sadä cümlä, yapın ona sintaksis analizi.*
- *Annadın, ne bilersiniz subyeht için.*

Beener – любить

Herbiri – кожен

Yukarda – на висоті, нагорі

Subyektlär cümledä gösteriler türlü söz paylarınnan. Onnar var nicä gösterilsin bir laflan yada birkaç laflan, lafbirleşmesinnän.

Açan subyeht bir laftan kurulu, ozaman o taa sık gösteriler **adlıklan**, yada **aderliklän**. O var nicä gösterilsin adlıklı **nışannıklarlan**, **sayılıklarlan**, **išteniklärän**, siirek – **infinitivlän**. Subyeht herkerä cümledä durêr temel halında, o var nicä kabletsin çokluk sayısının afikslerini hem saabilik formanın afikslerini.

Örneklär:

Subyeht – adlıklan gösterili:

a) **adetçä:** *İnsannar taligaylan hem yayan gelerlär kırdan.*

ä) **kendili:** *Kaçamak Todur yardım etti bir ihtâr dâduya çuvalı taşımaa.*

b) **işliktän adlıklan:** *Büük sevinmeliimiz var.*

Subyeht – aderliklän gösterili:

Kim urdu kapuya? Biz indik derä boyuna.

Subyeht – gösterili nışannıklarlan:

Küçüklär ileri dizildilär.

Subyeht – sayılıklarlan gösterili:

Beş üçä payedilmeer. Giderlär ikisi.

Subyeht – infinitivlän gösterili:

Gezmää orada korkuluydu. Üürenmää bir kerä bilä bozmêr.

Subyeht olur gösterilsin lafbirleşmesinnän:

a) açan **lafbirleşmesindä** laflar baalanêrlar – **lan** ardlaflın yardımınnan.

Varmış bir dâduylan bir babu (masaldan). Kızcaazlan çocukak başçada alma toplardılar.

ä) açan subyeht gösterili **adlıklan**, angısında var **eklembellilik**:

Küüyün tükenindä mal satardı bir insancık Mariya. Karı-çorbacıyka dört somun ekmek fırından çıkardı.

- b) açan subyekt gösteriler **adlıklarlan hem ardlaflan:**
Kiyat gibi iş onnarda yoktu.
- c) açan subyekt gösteriler **lafbirleşmesinnän, angısında var sayılık:**
Konušta vardı onaltı çift düüncü. Geçti beş gün, geçti bir afta.
- ç) açan subyekt gösterili **lafbirleşmesinnän, angısında var gösterici hem bellilikçi aderlikleri:**
Bunnar hepsi bizä musaafirlää geldilär.
- d) açan subyekt gösterili **lafbirleşmesinnän, angısında var üz aderlii hem adlıklı sayılık:**
Üülendä onnar ikisi dä evä döndülär.
- e) açan subyekt gösterili **bellilikçi lafbirleşmelerinnän – I-inci, II-nci, III-üncü esaptan izafetlärlän.**
Altın üzük yıraktan şıldardı (I-inci esaptan izafet).
Meyva fidanı üklüydü almaylan (II-nci esaptan izafet).
Günün yarısı şansora saklanmıştı anızın ardına (III-üncü esaptan izafet)
- Subyekt cümledä var nicä gösterilsin **iştenniklän, işhallıklan, duygucuylan:**
Bölä şakaları bilmeyän dä söyleyebilecek.
Yaarın büünä benzämeyecek. Havaya çıktı bir “aman!”

56. Verilmiş cümleleri yazın, subyektleri bulup, onnara soruş koyun, söläyin, angı söz paylarından onnar düzülü. Cümlelerä aazdan sintaksis analizi yapın.

1. Bulutlar göktän kaybeldilär.
2. Biz üüreneriz kompyüteri kullanmaa.
3. Bän Mançıylän aulu süpürdüm.
4. İki beygir yılmayı tutamazdılar.
5. Bu dinnenmäk yaradı hepsimizä.
6. Varmış bir kardaşlan bir kızkardaş (*Masaldan*).
7. Ana topraamız – bizim Vatanımız.
8. Bizim sokaktan geçärdi bir çölmekçi dädü.
9. Var mı senin gibisi? (*Masaldan*)
10. Aulun içini artık bir bölük insan doldurduydu.
11. Gelän-geçän benim dermenimdä un üüdecek (*Masaldan*).
12. Yaamurdan kaçan toluya uuramış (*Söleyiş*).
13. Beş üçä paylaşılmêr.
14. Sokakta bir “hey!” işidildi.
15. Olmuşların dadı heptän taa başkaydır.
16. Büüklär aar çitenneri taşıdılar.
17. Beş kişi fidan dikmää gitti.

57. Cümleleri yazın, noktaların erinä läüzimni subyektleri koyun. Parantezalarda verili söz paylarını hem aşaadakı yazılı lafları kullanarak.

1. Göktä şılêr tombarlak... (adlık).

2. ... (adlık) cıvıldêêrlar aaçların dallarında.
3. ... (aderlik) paçalarımızı suvayıp, aykırladık dereyi.
4. ... (sayılık) paylaşılêr artıksız üçä dä, beşä dä.
5. ... (nışannıktan adlık) klublarda türkü çalêrlar, halk oyunlarını oynêêrlar.
6. ... (lafbirleşmesi, III-üncü esaptan izafet) dolmuştu uşaklan.
7. ... (aderlik), gidip magazinä, torbaya un satın aldım.
8. ... (lafbirleşmesi, adlık hem sayılık) bizim klastan hepsindän çok kino bakmaa severlär.
9. ... (iki kendili adlık) baalara ceviz toplamaa gittilär.

Laflar noktaların erinä yazmaa deyni: Miti hem Andrey, ay, biz, kuşcaazlar, gençlär, şkolanın aulu, bän, onbeş, beş çocuk.

58. Teksti tefterlerinizdä yazın, subyektləri bulup, onların altlarını çizin, koyun onnara lâüzımnı soruşları.

Haşlak iyül günüydü. Yaamur çoktan yaamadıydı, da yolda yatardı bir kalın kat kızgın toz. Doktor Flamburg çıktı aptekadan da yollandı evä üülennä. Güneş yaktı onun gözlerini. O gitti aullar boyundan, neredä durardılar sık salkım fidannarı.

Etiştıynän köşeyä, Flamburg gördü yolun ortasında toz içindä duran karıyı. Onun yanında vardı iki kazan hem suacı. Flamburg sandı, ani karı götürämeer suylan kazannarı. “Of, ne bu kadar yufka oldu insan!” – düşündü o da gitti karının yanına. Karı naşeyssä aarardı toz içindä.

– Naşey sän aarêêrsın burada? – sordu Flamburg.

Karı bişey cuvap etmedi.

– Nesoy senin adın?

– Vasiläsa bana deerlär, – dedi karı.

– E, naşey sän aarêêrsın bu toz içindä?

– Aarêêrim... Dün kırk leyä suvadım bir ev, verdim çocuuma götürsün parayı evä, o sa yolda kaybetmiş irmi leyi.

(Dimitri Kara Çoban “Yolda karı”)

§ 16. PREDİKAT. SADÄ NEM KATLI PREDİKATLAR ПРИСУДОК. ПРОСТІ ТА СКЛАДЕНІ ПРИСУДКИ

59. Okuyun teksti. Tekstin adı açıklêr temasını osaydı öz fikirini mi? Tekstin tipini belli edin, argumentläyin.

İlk kaar

Güzün bitkisindä kimär kerä erä ilk sefer kaar düşer. Seftä kaar yaaması herkerä ansızdan olêr. Sabaalän erken kalkêrsın – herersi bim-biyaz. Hererdä kaar var. Er sansın giyer yortu için biyaz fistanını. O fistan gözlerini kamaştırêr.

Seftä kaarın yaaması yapêr türlü gözellikleri. O diiştirer erin üzünü. Bu vakit derelerdä su yoktur. Onnarın üstü buzlan donadılêr.

Ama nasıl açlar gözäl olêrlar seftä kaar yaamasından! Onnarın her bir dalcaazına kaarcaaz düşer. Kaardan açlar benzeer biyaz tanteladan gibi örmä işlerä. Sade dokun aacın bir dalcaazına – osaat sana biyaz kaarcaazlar döküler!

Kaarcaazlar – сніжинка

Kaar – сніг

Bim-biyaz – білим-біло

Subyektin işini, durumunu, nişanını gösterän cümlelerin baş payına **predikat** deniler.

Predikat *ne yapêr? ne yaptı? ne yapacêk? kimdir? neydir o? ne yapılr onunnan? nicäydir o? nicä o?* h.b. soruşlara cuvap eder.

- 60.** Yazın aşağıdaki cümleleri, koyun predikatlara soruş, onların altlarını çiz. Cümlelere aazdan sintaksis analizini yapın.

Oguz devleti kalkındı hızlı. (D. Tanasoglu) Bir gün bän kabul ettim bir yabancidan kiyat. (D. Kara Çoban) Kardeşim uz bana dooru baktı. (N. Baboglu) Tokatçı açmıştı bir askerci. (T. Marinoglu) Ayın çeketmesindä urdular yaamurlar, sora birkaç sabaa kraa düştü. (D. Kara Çoban) Ne biz bileriz bu gözäl kişi için? (M. Kösä) Salt ufacık toz lüzgerlär getirer uzaktan. (T. Zanet) Bucakta biz yaşamayı enidän kurduk. Sabaa ekmeenädän papşoyluk içindän duman kalktı. Bizim tarafımızda çok papşoy ekiler. Kedi korkudan atladı tokatlar aşırı. (T. Marinoglu)

- 61.** Verilmiş cümleleri yazın, predikatları bulup, altlarını çiz, hangi sözcüklerdir onnar, annadın.

1. Bän şansora bitirärdim sürmää payı. (D. Kara Çoban) 2. Lafsız aldı kürää, da tutunduk onunnan kürümää damı. (S. Bulgar) 3. Onnar pek isteer taa tez büyük olmaa. (S. Kuroglu) 4. Ürektän istediym sevindirmää onu zor günündä. 5. Neçin bän zoruna savaşayım üürenmää? 6. Hep savaşmış etişmää o şafka. 7. Kırboba esapladı girmää ekzamenä bitki. (D. Kara Çoban) 8. Görgi becerärdi türkü çalmaa. (N. Tanasoglu) 9. Şu yılan yardım eder toplamaa buynuza malı (masaldan) 10. İlerdän gagauz kızları gecä sokaa da çıkmaa korkardılar. (N. Tanasoglu) 11. Biz koştuk ev içinä girmää. (S. Bulgar) 12. Doyamêêrim bakmaa bu lampacaa.

- 62.** Cümleleri yazın, katlı predikatları bulup, altlarını ikişer çizgiyle çizin. Annadın, hangi işliklerden onnar kurulu.

1. Utacak kızcaaz da tutundu horu oynamaa. 2. Kaavi batüm girişti aar çuvalları taligaya ükletmää. 3. Poyrazdan lüzgär başladı hızlı esmää. 4. Erken çeketti yaamur yaamaa. 5. Avşamnen biz başardık kartofileri kazmaa. 6. Neçin bän zoruna savaşayım esaplamaa karandaşlan? 7. Hep savaşmış etişmää o dostunu. 8. Hepsi yardım ederlär tutmaa öküzü.

- 63.** Cümleleri yazın, işliktän katlı predikatları bulup, onların altlarını çiz. Annadın katlı predikatların baş hem yardımcı payları için.

1. Hava bulutluydu, Vasi korkmuş giisin kendi eni kostümünü da tükenä gitsin. 2. Anastas taligada istemiş ayakça haydasın beygirleri. 3. Stepu alatlamış gitsin tükenä, zerä tezdä o lääzımmış kapansın. 4. O savaştı pinsin acın tepesinä, ama pinämedi. 5. Simu bakındı görsün baada bir boş er, ama görämedi. 6. Hem mallar yorgunmuşlar, deyni kararlamışlar gecelesinnär adsız dereciin boyunda. (Masaldan) 7. Bän seni isteerim göreyim. 8. Zena sa, bakarak islää üürenän kızcaazlara, pek istärdi olsun onların arasında. 9. Mamu herkerä hazır yapsın ilik hepsinä. 10. Biz döndük geeri: tren lääzımdı yollansın beş saattan sora. 11. Yortuya deyni, evin saabisi lääzımmış düzsün kırık tafta aulunu.

- 64. Cümleleri yazın, işliktän katlı predikatları, angıları *var hem yok* lafların yardımınnan kurulu, bulun, onnarın altlarını çizin. Annadın predikatların komponentleri için.

I-inci var. – var

II-nci var. – yok

1. Bän büün var neyä sevineyim, dostum verdi bana bir meraklı artistik kiyadını. 2. Bu ihtär adamın hısımnanı zengin, var kimdän alsın ödünç para. 3. Açın altına sarı almalar düşmüştü, vardı ne ayırmaa. 4. Bacanın yanında örtü akêr, da yok kim düzsün. (*D. Kara Çoban*) 5. Çocuun anası iştäydi, yoktu kim açsın kapuyu. (*S. Bulgar*) 6. Dışarda suuktu, yoktu kiminnän lafetmää. 7. Bir ilaç sade var nicä beni kurtarsın: ilaç otun kökçeezi. (*Masaldan*) 8. Pirku ölä küçükmüş, ani aucunda varmış nicä oynasın. (*Masaldan*) 9. Bu lafları vardı nasıl sölesin sade en ii dost. 10. Yaamurdan sora sokaklarda bir kuru ercääz yoktu nicä bulmaa.

- 65. Cümleleri yazın, işliktän katlı predikatları bulun, onnarın altlarını çizin, nicä onnar kurulu, nesoy durguçluk nişannarı onnarda var, annadın. Subyektleri da bulun, onnardan predikatlara soruş koyun.

1. Kaku, gidip-getirdi pınardan bir kazan su. 2. Lelü, oturup-annattı, neçin bizä gelmişti. 3. Bir kuşcaaz, yaklaşıp-içti sucaaz yalaktan. 4. Kırangaç, uçup-tuttu havada uçan sivri sinää. 5. Dädu, oflayıp-annadardı kıtlık yılları için. 6. Mişa sildi elin tersinnän annısından teri dä, döküp-içti bir filcan tatlı su. (*S. Bulgar*) 7. Gün, şılayıp-saklandı kara bulutların ardına. 8. Dostum, şkoladan gelirkän, durup-annattı bana bir cümbüş. 9. Küçük kızkardaşım, susup-uyukladı yorgan altında.

- 66. Cümleleri okuyun, onnardan subyektleri hem katlı predikatları çıkarıp, ayırı yazın. Açıklayın katlı predikatların strukturasını. Üç cümleyä aazdan sintaksis analizlerini yapın.

1. Ozaman çekeder Pirku yalvarmaa babusuna. (*Masaldan*) 2. Yardımcıların üçüncü grupası bitirdi paşşoyları toplamaa bir gün ileri. 3. Avcı başladı sıkı-sıkı ileri adımnamaa. 4. Dimitraş-Pıtıraş savaşarmış bütünnä daayı evä sürümää. (*Masaldan*) 5. Kiru çekeder dartmaa pa-dişahın sakalını. (*Masaldan*) 6. Taliga hızlı gitmektän girişti iki tarafa sallanmaa. 7. Kuşlar birdän kalkındılar uçmaa. 8. Miti, şkoladan geldiy-nän, vardı ne annatsın anasına-bobasına. 9. Avtobus lääzımdı yollansın sabaalen, saat altıda. 10. Bän yoktu nereyi gideyim. 11. Stadionda bän, hızlanıp-atladım bir uzun, kumnan dolu, kuyucuk içinä. 12. Bu fidanı dikmää deyni, batü neetlenmişti bir kuyu kazsın.

§ 17. PREDİKATIN SUBYEKTLÄN UZLAŞMASI УЗГОДЖЕННЯ ПРИСУДКА З ПІДМЕТОМ

67. Okuyun teksti. Belli ediniz tekstin tipini, paylarını.

Dünneyi ekmek tutêr

Çiftçilik – eski zanaatçılık küülerdä. Çiftçi, sayılêr çift kaldırıcı – te o, kim ekmek toprakta büüder. Bu zanaatçılı gagauzlar çok yıllarda götürmüşlär da işçiliinnän anılmışlar, zerä käämil booday, çavdar, arpa, papşoy hem başka terekä kabul edärmişlär Bucaan kırında.

Ekmek, sıcak ekmek. Ona evallaa gelir herbir insan – küçük olan da, büyük olan da. Büün da tutêrim aklımda, nicä uşaklımda atlaşarak sevinärdim malimin dolayınında, açan o çıkarırdı fırından sıcak ekmekleri.

Ölä kalmış, ölä da gider – dünneyi ekmek tutêr. Bezbelli, ondan çekiler, ki ihtärlar, düşürdüynän ekmää erä, kaldırêrlar onu çabuk da operlär, sayıp kendilerini büyük kabaatlı ekmään önündä. Ekmek bakêr diil sade insannarı, ama kurt-kuşu da.

Nekadar kuvet hem havezlik harcêêrlar kırcılar ekmek büütmää! Çiftçi yaşêêr umutlan, ani büüdecek islää bereket, ani onun sofrasında her zaman ekmek bulunacak. Büüklär üürederlär küçükleri ekmää becerikli büütmää hem da onu esapça harcamaa.

Yaşamak kendisi üüretmiş insanı, ani ekmää läüzım korumaa, zerä olduynan kurak, çok can evelki vakıtta kaybelärmiş açlıktan. Bunu tutêrlar aklında büün da taa yaşlı insannar. Çoktan geçti o vakıtlar, yok oldu açlık.

Biz büün deeriz tatlı laf çiftçilerin adlarına, sayêrız onnarı altın elli kişilär, zerä onnarın elleri kokêrlar ekmää, o ekmää, angısı dünneyi tutêr-bakêr.

(Mina Kösä)

Gagauz dilindä predikat uzlaşêr subyektlän sade sayılarda hem üzlerdä. Rus dilindä predikat uzlaşêr subyektlän soyda da, açan o cümledä olêr işlik da durêr geçmiş zamanın formasında.

Örnek:

1. Kafadarım gelir. 2. Geldi kafadarım. 3. Kafadarlarım gelirler. 4. Kafadarlarım geldiler. 5. Bân yazêrım. 6. Biz yazêrız.

Bu cümlelerdä predikatlar **geler, geldi, gelirler, geldiler, yazêrım, yazêrız** uzlaşêrlar kendi subyektlerrinnän sayıda hem üzdä. Ama kimär kerä predikat sayıda subyektlän uzlaşmêêr. Bu olêr ozaman, açan subyekt isteer, ki predikat dursun II-nci üzdä.

Örnek:

1. Balıklar üzerler (predikat **üzerler** uzlaşêr subyektlän **balıklar** üzdä hem sayı-da-III-üncü üzdä, çokluk sayısında).
2. Balıklar üzer (predikat **üzer** uzlaşmêêr subyektlän **balıklar**, neçinki **balıklar** çokluk sayısında, ama **üzer** birlik sayısında).
3. **Kuşlar** uçacak (predikat uzlaşmêêr subyektlän sayıda).

Uzlaşmak olur olsun sade, açan predikat düzülü I-inci hem II-nci üzlerdä aderliklerdän; III-üncü üzdä sayı uzlaşması yoktur.

Örnek:

1. Bütün **izmetçi** klasta biziz (**izmetçi** – birlik sayısında; **biziz** – çokluk sayısında).
2. Oyuncu şimdi **sizsiniz** (**oyuncu** – birlik sayısında; **sizsiniz** – çokluk sayısında).

68. Cümlelerdä bulun predikatları da annadın, nicä uzlaşêr onnar subyektlärlän. Cümlelerä morfologiya hem sintaksis analizlerini aazdan yapın.

1. Aaçlardan sarı yapraklar düştülär.
2. Biz avda urduk iki yaban kaazı.
3. Petinin grupası baalar bozumunda geeri kaldı.
4. Sän çıkar bizi kırk kat yukarı. (folklor)
5. Evel kaskatı gölmekler hem kenevir donnar gagauzların tenini zeetlärdiler, al parça gibi, kızardırdılar.
6. Kara Deniz bulanmıştı.
7. Babu sümeeni işlerdi.
8. Biz kaçmakta hem atlamakta yarıştık, sport oyunlarına, ürektän sevindik.
9. İi beygirä bir kamçı eter.

Kenevir – конопля

Sümek – yapaa parçası – шматок вовни

69. Kurun beşär cümlä, angılarında subyektlän predikat sayıda uzlaşmasınnar. Cümleleri yazın. Annadın, neçin predikatlar sayıda var nicä subyektlärlän uzlaşmasınnar.

70. Cümleleri yazın. Aazdan söläyin, hepsindä mi bu cümlelerdä subyektlär, predikatlar üzlerdä hem sayıda uzlaşêrlar. Eer uzlaşmasalar, annadın, nedä uzlaşmêrlar.

1. Taşlar lumbur-tumbur düştü yukardan.
2. Zerdeli aaçları yapraklarını silkti.
3. Uşaklar ekskursiyadan geldi.
4. Ürenicilär şkolaya erken gider.
5. Hepsi çocuklar daavaları dooru annamış.
6. Aacın boyunda karımcılar fiyıldardılar.
7. Keçilär yırak bayırda otlêêr.
8. Kapular hem pençerelär açıktı.

§ 18. CÜMLENİN İKİNCİLİ PAYLARI: TAMANNIK, BELLİLİK, HALLIK ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ: ДОДАТОК, ОЗНАЧЕННЯ, ОБСТАВИНА

71. Okuyun teksti. Kısadan annadın içindeliini.

Çalgıcı (*annatmanın bir parçası*)

Vasi pek sevârdi muzıkayı. Onun için Vasiyi mamusu bulardı küüdä, neredä çalêr çalgıcılar. Mamusu çekedârdi takazalamaa uşaa:

– Neredä sän gezersin ba, Vasi. Aarêêrız, aarêêrız – bulamêêrız seni.

Vasi, oniki yaşında çocuk, cuvap edârdi:

– Mamu, beni düüündä bulacınız. Bân muzıkantların yanında.

Bundan sora Öküzçü Vasinin mamusu bilârdi, ani çocuk çalgıcıların yanında.

Baurçu küüyü – büük bir küü. Burada yaşêêrlar gagauzlar, angıların var eveldän gelän derin kulturaları. Öküzçü Vasi küçüktän tanışmıştı kendi halkın kulturalarınan. O pek sevârdi halk türkülerini. Vasinin – en islää dostuydu çingenä kemeñçeci Vasili. Çingenelerin ayleleri yaşardılar küüyün kenarında. Açan Vasiyâ vermâzdilär evdä iş, o o saat gidârdi dostuna, kemeñçeciye Vasiyâ. Onnar oturardılar evin eşiklerindä da kemeñçeci üüredârdi çocu çalmaa kemeñçedä. Yavaş-yavaş Öküzçü Vasi üürendi çalmaa kemeñçedä. Ama onda kemeñçä yoktu. Bir gün çingenä kemeñçecisi dedi:

– Vasi, bân görerim, ani sän çalgıcı olmaa isteersin. Ama bân sana kendi kemeñçemi verämeycäm. Biz sana bir kemeñçä yapacez.

Bundan sora iki dost tutundular iştän. Onnar buldular bir parça uygun tafta. Ondan hazırladılar kemençeyi, yaptılar struna. Da tezdä kemençä hazırđı.

Vasi pek sevinärdi bu kemençeyä. O saklanardı evin tavanında da orada çalardı halk avaralarını. O küçük yaşlarında Vasi Öküzçü esapladı baalamaa kendi yaşamasını muzıkaylan.

Vasi annardı, ani olmaa muzıkant, läázım üürenmää. Ama üürenmää 30-uncu yıllarda Romıniyada zordu. Öküzçülerin aylesi fukaaraydı. Onnarın vardı sade bir hektar topraa. Onun için Vasinin bobası, Nikolay Oküzçü, gidärdi Dobrucaya çıraklık etmää. Mamusu, Ekaterina, kilim dokuyardı zenginnerdä...

(Stepan Bulgar)

Predikatı annadan, obyektı gösterän hem cevap edän soruşlara: *kimi? neyi? ne? kimä? neyä? kimdä? nedä? kiminnän? neylän? kimin için? ne için?* cümlelerin ikincili payına **tamannık** deniler.

Obyektlerin yada işlemin bir nişanını gösteren nem soruşlara *nesoy? nicä? angı? kimin? neyin? angısının? kaç? nekadar? kaçınıcı?* cevap edän cümlelerin ikincili payına **bellilik** deniler.

Haliştennik hem **haliştenniin laf çevirtmesi**, **iştenniin laf çevirtmesi** ayrılêrlar cümledä intonaşiyaylan hem virgüllän. Cümledä onnar olêrlar ayrıлма hallık hem bellilik.

Geniş belliliklär cümledä taa sıkça kurulêrlar nişannıkların annadıcı lafların, iştenniin laf çevirtmesinnän. Açan belliedilän laf durêr onnarın önündä, herkerä ayrılêrlar intonaşiyaylan hem virgüllän, ardında durarkana – ayrılmêêrlar.

Predikata karakteristika verän hem **nicä**, **nezaman**, **neredä**, **angı neetlän** işlem olêr gösterän cümlelerin ikincili payına **hallık** deniler. Var **nicelik**, **er**, **zaman**, **neet**, **sebepl**, **nekadarlık** hallıkları.

Örnek: *Lüzgär pek hızlı esärdi. Avşamnän etiştik evä. Hasta uşak gücülä solu-yardı. Sportçular ne kuvedi varsa kaçardılar.*

Cümlelerin ikincili payları

Tamannık (додаток)	bellilik (означення)	hallık (обставина)
-----	~~~~~

72. Cümleleri yazın, onnardan tamannıkları bulup, altlarını çiziniz. Tamannıklara soruş koyup, annadın, angı halda onnar kullanılmış hem angı söz payınnan onnar gösterili. İlk altı cümlelerä morfologiya hem sintaksis analizlerini yapın.

1. Hepsi mayıl oldu Petriyä.
2. Onda bir meraklı kıyat var.
3. Beygir-lär ürktü gürültüdän.
4. Çiftçilär karpuzları maşınaylan götüreler panna-yıra satmaa.
5. O adam bizä çok annattı evellär için.
6. Bän tanıyiverdim dostumu buncak insan arasında.
7. Şkolacılar beşär fidan diktilär.
8. Yolcu kalpaannan çaarardı yaklaşalım ona.
9. Topluştta Koliyi küü başı ayırdılar.
10. Kara bulutlardan serin lüzgärlän bilä bizä bir dä çis-kincik geldi.
11. Küüyün kenarında insannara birär parça kartofilik eri verildi.

73. Annatma parçasını yazın, onun cümlelerinde tamannıkları bulup, söläyin, angı soruşlara onnar cevap ederlär. Tamannıkların hem predikatların altlarını çiziniz.

Evädän vardı üç kilometra. Hemen bütünnä yolu Dimañçu kaçtı. Evdä yoktu kimseycii. Beyaz guguşların birazı gezinärdi surlık aulunda, birazı da – evin örtüsündä. Dimañçu hızlı girdi hayada, aldı kadadan iki auç papşoy da attı damın içinä. Guguşlar biri-biri ardına girdilär orayı.

Açan girdilär en gözäl, taracıklı çüplü guguşlar, Dimançu kapadı damın kapusunu. Guguşlar kondular yuvalarına. Dimançu, yoklayarak yarım karannıkta merdivenin basamaklarını, pindi da tuttu taracıklı çüplünün birisini, sora da tuttu onun eşini da kaçarak gitti anıza...

(Nikolay Babogluya görä)

74. Yazın tefterlerinizdä cümleleri, çizin belliliklerin altlarını, onnara soruş koyun. Bulun sadä hem geniş bellilikleri.

Genä ayazlı kış geldi. Yalabık, biyaz kaar erlerä yaadı. Lüzgerli havalar başladı suuk olmaa. Güneşli günnär kısaldı, karannık gecelär uzun oldu. Gecä vakıdı eşilliksiz daalarda kimär canavarın çirkin baarması işidilärdi. Korkak tavşamın ürecii sık-sık düüldü. Yol boyunda derin kaarın üstündä belli oldu tavşam izleri. Pazar günü erken käämil avcılar ava çıktılar. Onnar çekertilär çabuk gitmää tavşam izlerindän uslu durumda görünän daaya dooru. Çabuk gidän avcılar hiç istemäzdidär dinnenmää. Tezdä yolca onnar girdilär sık büüyän açların arasına.

75. Verilmiş cümleleri yazın, hallıkları bulup, altlarını çizin. Aazdan onnara soruş koyun hem söläyin, angı söz paylarinnan onnar gösterili.

1. Ateş hızlı süünärdi.
2. Sportçu stadionda, kaçça-kaçça, dinmiş.
3. Kuşçaaz, uça-uça, geçti duvarın hem dal yıvının arasından näänısa evin başında karannaa.
4. Doktor ilaçladı çocuun ayaanı, da o, topallayarak, evä gitti.
5. Dilenci, garga gibi, kavradı kırıntıları sofradan.
6. Daulcu iki elinnän düüyärdi daulu.
7. Ekskursiyada biz bütün gün yayan gezdik.
8. Komşu demäzdi bişey, sade maalemni çiftçisinä canını bakardı da kıpardı gözlerini, kayıllı sallardı kafasını hem deyärdi “aha” yada “ölä”.
9. Kızçaaza eşil fistan yaraşardı, durardı kıvrak.
10. Çat-çat düştü damın üstündän erä bir pardı.
11. Kedi, kurşun gibi, önümüzü geçti.
12. Geniş sokaa biz çabuk aykırladık.

76. Teksttä bulun bellilikleri, gösterip, nesoy söz payları onnar?

Cendem-Babusu, avdan gelärken, çabuk sormuş:

– Ne bukadar insan teninä burası kokêr?

Bakınmış çirkin, bakınmış da sora biraz uslanmış, imiş sıcak iintisini da yatmış uyumaa.

Ertesi günü, babu ava gittiynän, Gürgen-Kıvradan bu evin üçüncü, en bitki odasını açmış. Burada da o bir gözäl kız görmüş.

O altın kukalarlan bürüncük tanteli örärmiş, öbür kızkardaşlarından taa da gözälmiş.

Kızın şen bakışı günün şafkını kesärmiş, üüsek, yıraftan işidilän gülüşü yıldızları toplarmış... (*Masaldan*)

 77. Koyun durguçluk nişannarını verilmiş cümlelerdä, argumentläyin onnarı.

1. Kaar düşän erä çabuk eriyärdi.
2. Düşän erä topaç daalmadı.
3. Artist türkü çalan bizä dooru baktı.
4. İnsannar ot yolan artık dinmiştilər.
5. Uşak okuyan kiyadı may uyuklardı.
6. Çocucak yavaş gidän çalardı kendi-kendinä türküçük. Eşerän ilkyazın yapraklar donadardılar küüyün peyzajını.
7. Kuşlar uçar göktä dönüşärdilər.
8. Armutlar olmuş güneştän çekertilär düşmää erä.

  78. Verilmiş iştenniin laf çevirtmelerinnän düzün cümlä. Argumentläyin durguçluk nişannarı.

Taş kaldıran adam, düzän yapıyı kişilər, oturan sundurmada dädu, gidär adam işä, tutulmuş balıklar göldä, olmuş üzümnr çotuklarda, pişmiş ekmek fırında.

Sundurma – лава

  79. Yazın teksti. Yapın sintaksis analizi 1-ci hem 3-cü cümlelerä.

Boyar hem Todur (*Bir payı*)

...Boyar ozaman istemiş Toduru kaybetsin. O pek baarmış çıraklarına, koymuş onnarı Toduru cezasınnar, ama çıraklar üfkedän anaşêrlar boyarı üüretsinnär: hızlı tutêrlar onu, koyêrlar bir fiçı içinä da kolvererlär bayırdan aşaa tekerlensin, sonunda Todur çok şükür eder dostlarına, da hepsi alêr boyarın varlından, ne isteer.

Ertesi günü Todur evlener boyarın gözäl kızına. Tezdä çekeder bir büyük düün, bir büyük konuş. Doz-dolayda çalgıcıların sesleri işidiler. Vani da o yortuda çok seviner. Onu oturdêrlar kâr Todurun yanına. Girişer o sıkı-sıkı imää, ama aazına neçinsä hiç götürämeer, hep bir yanına düşürer... (*Masaldan*)

Boyar – пан

Cezalamaa – карати

Son – кінець, завершення

§ 19. DOORU NEM KIYNAŞ TAMANNIK ПРЯМИЙ І НЕПРЯМИЙ ДОДАТОК

80. Okuyun teksti. Söläyin temasını.

Балықчылықта

Aydınnanardı hızlı; hava usluıdu, açıktı, gözäldi: belliydi, ani gün olacêk ii, Dimaylan Koli ayırıldılar, onnardan kaarä göldä yoktu kimsey, birazdana işidildi Kolinin sesi:

– Çeketmesi var, Dima!

– İı saatlan! – cuvap erinä, sesetti Dima, herbiri onnardan uruldu kendi zaametinä, Dima hazırladı çok yakacak, yaktı ateşi, hazırladı hem tertipleği dinnenmäk erini.

Güneş kalkardı hızlı, göldä peydalandı taa iki kişi balıqçı, Dima darsıdı da gitti Kolinin yanına, onda vardı şansora birkaç büüceräk balık.

– Nicä gider iş? – sordu Dima.

– Ufaklar çok engel ederlär, – cuvap etti Koli. – Sıbıdêrim onnari geeri.

– Dartêr! – sesetti Dima.

– Görerim, – cuvap etti Koli da kaldırdı oltayı.

Gegacıkta tepinärdi bir büük, besli balık...

(Miron Dermenci)

Engel – перешкода

Olta – вудка

Gega – гачок

Ufak – невеликий, дрібний

Dooru tamannıklardan kaarä, kalanına, angıları durmêêrlar temel hem gösterek hallarda, deniler **kıynaş tamannık**.

Kıynaş tamannıklar annadêrlar predikatı yada bellilii. Cümledä onnar gösteriler taa sık adlıklarlan yada adlıklı nışannıklarlan, angıları durêrlar doorudak yada çıkış hallarında. Kıynaş tamannıklar var nicä gösterilsin izafetlârlän dä. Cümlelerdä kıynaş tamannıkları kullanêrlar predikatlar. Kıynaş tamannıklar koyulêr o hallara, angılarını predikat isteer.

Örnek:

1. Bobam **pensiyaya** (neyä?) çıktı.

Pensiyaya – kıynaş tamannık kullanilêr doorudak halında, gösteriler söz payınnan – adlıklan.

2. Eski ruba benzämeer **eniyä** (neyä?)

Eniyä – kıynaş tamannık, kullanilêr doorudak halında, gösteriler söz payınnan – nışannıklan.

3. Bän batüma bir **kiyat** (ne?) baaşladım.

Kiyat – dooru tamannık.

81. Cümleleri yazın. Dooru tamannıkları bulup, altlarını çiziz. Söläyin, angı söz paylarınnan gösterili predikatlar hem dooru tamannıklar.

1. Şkolanın aulunda biz koyduk çok fidan.
2. Pavli her sabaa çay içer.
3. Çocuklar oynardılar çelik.
4. Veriniz bana şeker.
5. Anam gösterdi bana eni yolu.
6. Adam içti su da gitti yoluna.
7. Bulü verdi bizä süt, yımırta hem ekmek.
8. Bän hergün haydêêrım kaazları çayıra.

82. Yazın cümleleri tefterlerinizä, dooru tamannıkları hem predikatları bulup, altlarını te bölä çiziz: predikatları – ikişär çizgiylän, dooru tamannıkları – birär kopuk çizgiylän. Söläyin, angı halda kullanılmış dooru tamannıklar hem angı söz payınnan onnar gösterili.

1. Kışın, her sabaa, bän sundurmaya koyêrım trofa hem tenä, saçak kuşcaazları isinnär deyni.
2. Koli, onüç yaşında bir çocucak, pek sever oynamaa futbol.
3. Nastradin Hocanın dostu yollamış onu bir dul karıya dünürcü.
4. Mamu yısıttı südü, döktü çanaklara.
5. Evel kim bizi sayırdı?

6. Analar hepsini duyêr.
7. Belliydi, ani çocuk kimisâ bekleer.
8. Kızçaaz yaklaştı da açtı içer kapusunu.
9. Ştenada artist çalardı halk türkülerini.
10. Satira annatmasında yazıcı gülmää alêr sıkıları.

 83. Cümleleri yazın, kıynaş tamannıkları bulup, altlarını çizin, annadın, angı soruşlara onnar cuvap ederlâr hem angı söz payınnan onnar gösterili. İlk beş cümleyä morfologiya hem sintaksis analizlerini aazdan yapın.

1. Biz suuklara dayandık, açlı çektik, ama verilmedik.
2. Mamunun mancası ne gözâl suana koktu!
3. Küüyün kenarında sel gitmiş bir büük yara.
4. Kazılmadık tarlada çok türlü otları ellän koparmışlar.
5. Sän o çiçää neçin dokundun?
6. Da te çekeder hazırlanmak düünä. (*D. Kara Çoban*)
7. Bobam şansora elli yaşına yakındı.
8. Örgi düşünürdü, ani bişey sölämedi evdekilerinä. (*S. Bulgar*)
9. Biz sesleeriz radiodan başka kasabaları.
10. O şakaya küser.
11. Mali oturdu skemneyä.
12. Simu yapıştırdı evin duvarına bir bildirim.
13. Bu topluşta bän da lafettim.

 84. Düzün lafbirleşmelerini, soruşlara görä yazın cuvapları. Cuvaplar läüzim olsunnar tamannık, tamannıkların altlarını çizin.

Yaklaştım (kimä?), karşı geldim (kiminnän?), düşünërim (kimin için?), adadım (ne?), aldım (neyi?), kahrlandıım (neyä?), hazırladım (neyi?), alma vardı (kimdä?), sesledim (kimi?), küstüm (neyä?), üürendim (kimdän?), annattım (ne?), gördüm (kimi?), dindim (nedän?), taşıdım (ne?), sevindim (kimä?).

 85. Cümleleri yazın, tamannıkları bulun. Dooru hem kıynaş tamannıkların altlarını çizin.

1. İnsannar bakêrlar onun karannık örüyüşünä, yaraşmaz bol rubalarına da maana bulmêêrlar. (*D. Kara Çoban*)
2. Ko zaamet dökënnenin kuvedi olsun çorbacı hepsi zenginniklerä.
3. İhtâr adamın akıl vermesi hepsinä yardım etti.
4. Mali her avşam yattıynan, küçük kardaşıma masal söleer.
5. Bän bobamnan aulu düzärkän, bir tafta erinä koyduk pardı.
6. Avcılar daada urmuşular iki tavşam hem bir dä tilki.
7. Dermendän unnan çuvalı getirdik.
8. Futbol meydanında hepsinä sport sevicilerinä er vardı.

§ 20. BELLİLİK. EKLEMBELLİLİK ОЗНАЧЕННЯ. ПРИКЛАДКА

86. Okuyun teksti. Belli edin onun tipini hem stilini.

Ne o dostluk?

- Dädu, annatsana bana, ne o dostluk?
- Bu pek käämil soruş, – dedi dädu unukasına, angısı artık sekizinci klasta üürenärdi. – Ee, senin çok dostun var?
- Var e, nasıl? Bütün klasın çocukları – benim dostlarım.
- Hadi ölä olsun, uşaaam, ama inanmêêrım, – cevap etti dädu. – Bän da bir vakıtlar düşünärdim, uşaaam, ani kiminnän birerdä üürenersin, kiminnän birerdä oynêêrsın, kiminnän yakında yaşêêrsın – hepsicii senin dostların, ama bu diil ölä. Yaşamanın bu üzerä var kendi printipleri, kendi kriteriyaları, kendi ölçüsü.
- Nesoy ölçüsü ba, dädu?
- Bän, açan taa gençtim, yaşayardık Sovet Birliindä. Makar ki ozamandakı lozung söyleyärdi, ani insannar biri-birinä – “kafadar, dost hem kardaş”, ama halizdän baktıynan, taa çoyu çıktı zor vakıтта sade yolcu, hem kafadar, açan dedilär, ani yaşamayı var nasıl kurmaa, kim nicä ister. Hepsicii o “dostlar” hem “kardaşlar” 90-ıncı yıllarda birdän unuttuydular, ne o üz, esap hem başka insannık normalarını: başladıydılar kapmaa, taşımaa, soymaa fermaları, brigadaları, zavodları, fabrikaları. Bakmaazdılar, ani bu yapılar, bu zenginliklär toplanma çok vakıdın

içində hem diil onnarlan, angıları haydut, duşman gibi soydular kendi komuşularını, küülülerini, vatandaşlarını hem onnarı, kimin sırtınnan kazanıldı bu zenginniklər. Bölelerinä dost yada kardaş yok nicä demää. Onnara var nicä demää – duşman, hırsız, haydut, pezevenk.

Dost var nicä demää sade ona, kim senin için parasını da, uykusunu da, zaametini dä saymayacêk. Herbir adamda bölä dost var nicä olsun bir, iki, en çok – üç. Ama onnara, angıları sade gözäl lafederlər senin için, bir dä sofranı kaçirmêêrlar, ama yardıma gelmää, kirlenmää, tozlanmaa deyni yok vakıtları. Hazıroncu, yaşamak yolcusu, onnara var nicä demää, hayır hem hatır, yardım hem kurbannık onnardan beklämeyin, onnara zor vakıtta umutlanmayın.

– Bu sölenmişin, uşaaam, var aması da, – demiş dädu.

– Nesoy aması?

– Ölä aması, uşaaam, ani ii dostların olsun deyni, sän kendin dä ii dost, inanıklı dost läözım olasin, ki beklämeyäsin seni çaarsinnar, çotraylan teklif etsinnär, ama üräännän, canınnan duyasin, açan dostunun var zoru da ilkin sän onun yanında olasin: kara günündä dayak olasin, başka zorunda – kardaşından taa ileri yardımcı olasin.

(Konstantin Vasilioglu)

Pezevenk – негідник, мерзотник

Duşman – ворог

Hırsız, haydut – злодій

Temel halda adlıktan kurulu hem *angı? nesoy?* soruşlara cuvap edän belliliklerä eklembellilik deniler. Eklembelliliklər var nicä kullanılsın cümledä belledilän adlın önündä yada ardında.

Örnek: *Taşçı (angı?) Miti küüdä birkaç pınar düzdü.*

Todur – (nesoy?) pelivan kaçmak yarışmasında buyıl genä gösterdi en üüsek uuru.

87. Skobalardan eklembellilikleri çıkarıp, kendili adlara läözımnıyca uydurun.

Kullanın verilmiş örnä.

1. Yalpug boyunda çayır eşerer (derä).
2. Miyal bendän üç yaş taa büyük (batü).
3. Vaninin kardaşı pek sever okumaa “Kırlangaç” (dergi).
4. Biz beeneriz Glinkanın muzıkasını (kompozitor).
5. Bobam gitti Bolgrada barabar Lambu (çiçu) suan hem sarmısak satmaa.
6. Andrey Todur güreşmektä genä hepsini urdu (pelivan).
7. Araslan (bey) Balkanda düzmüş hak-oguzların eni devletini.
8. Klubun ştenasında şkolacılar hazırlardılar göstermää M. Çakirin “Cenk dalgaları” (pyesa).

- Örnek:** 1. Bän kabul ederim “Ana sözü” (gazeta).
2. Bän kabul ederim “Ana sözü” gazetasını.

88. Soruş cümlelerinä yazın cuvap. Eklembelliliklerinin altlarını çiziniz.

Var mı senin çün, nasıl onun adı? Var mı senin lelün? Nasıl onun adı? Geler mi o sizä? Var mı senin kakun? Adı onun nicä? O imää deyni manca yapêr mı? Nesoy gazetaları hem dergileri sän isteersin kabul etmää?

89. Okuyun cümleleri da annadın, ne eni ad verer onnara adlıklar.

1. Leonid Kadenük – Ukrainanın ilk kosmonavtı..
2. Bizim küüdä çilingir Simu anılmış ustaydır.
3. Herkezinä ana Vatanı paalydır (*folklor*).
4. Kluba geldi kemeñeci Dimu hem düdükçü Kosti.
5. Bän sesledim bir masal “Dimitraş-Pıtıraş”.
6. Radioda çalınêr “Oglan” türküsü.
7. Tanku dädu hergün sokakta oturardı geç vakıdadan.

90. Yazın teksti. Yapın sintaksis analizi üç cümleyä.

Ödeşmäk

(*Bir payı*)

İki kişi küçükkän kafadarmışlar. Açan onnar büümüşlär, birisi tez zenginmiş, öbürü sä yannaşmış ona çırak-çoban. Yaşarmış çoban bir er içindä kazılı evceedä hem tutarmış beş köpek.

Zengin çabuk unutmuş küçüklük dostluunu, çobana az ödärmiş. Un, kartofi, fasülä ödünç verärmiş fukaaraya, da sora onnarın paasını onun ödeendän tutarmış. Bir yılın, kasımda, ödeşmäk günündä, zengin olan yokmuş evdä, da çobanın ödeeni vermiş onun yardımcısı, angısı bilmäzmiş bunun borçlarını.

Zengin taa geldiynän evä, yollamış yardımcısını nası-nicä alsın çobandan borçları... Zenginin yardımcısı hızlı gitmiş çobanın evinä...

(*Dimitri Kara Çoban*)

Ödeşmäk – розплата, відплата

Borç – борг, заборгованість

Yardımcı – помічник

Ödünç vermää – позичити, дати в борг

Nası-nicä – як-небудь

§ 21. DOLU HEM YARI, GENİŞ HEM DAR CÜMLELÄR ПОВНІ ТА НЕПОВНІ, ПОШИРЕНІ Й НЕПОШИРЕНІ РЕЧЕННЯ

91. Okuyun teksti. Belli ediniz tekstin temasını, öz fikirini hem yazdırma elementlerini.

Günün birindä

Dışarda güzdü. Aaçların yaprakları, sansın bir komandaya görä, bir gecedä olmuştular soluk-sarı, sarı, turuncu, güvez, kırmızı, mor... Onnarı sansın bir usta-resimci boyamıştı da gözelletmişti diil sade tabiatı, ama kâr yaşamamızı da. Bir dä çıktı lüzgercik. Yapraklar başladılar uçuşmaa havada renkli kaar gibi. Sansın iiri çoban sargısı yaayaardı. Güzün bu vakıdına, açan aaçlardan yapraklar dökülerlär, yaprak dökümü deerlär.

Güz insana, uşaklara deyni bitki salütunu verärdi ayrılmanın önündä. Onuştan da utancak güz ba sararardı, ba biyazyardı, ba bozarardı, ba kızarardı, ba ateş gibi yanardı – bütün gökü kaplayardı. O iiri, ortanca, ufak hem ufacık yapraklar göktä sansın oynaşardı da, bıktıynan, yorulduynan biraz, erä konardı dinnenmää. Ama serin, fena, naalet lüzgär onnarı erdä dä raata brakmazdı, haydayardı, koolayardı, saçardı da bitki-bitkiyä genä bireri, kuytulara hem çukurların, oymakların içinä toplayardı.

(Konstantin Vasilioglu)

Yaprak dökümü – падолист
Çoban sargısı – онучі

Dolu cümlä (повні речення) deniler o cümlelerä, angılarında var baş paylar da, ikincili paylar da. Dolu cümlelär bu üzerä var nicä olsunnar **geniş** (поширені) ta, **dar** (непоширені) da.

Cümlelerä, angıları kurulu sade baş paylardan, **dar** cümlä deniler.

Uşak oynêêr. Batü okuyêr. Maşi çalêr. Miti kaçêr. Petri geldi.

Cümlelär, angılarında baş paylardan kaarä var makar bir ikincili pay, **geniş** cümlä deniler.

Uşak oynêêr toplan. Batü okuyêr bir meraklı kiyat. Maşi çalêr bir gözäl türkü. Miti aldı çantasını da kaçtı şkolaya. Petri büün geldi şkoladan pek geç.

Yarı cümlä (неповні) deniler o cümlelerä, angılarında kaçırılmış läüzimni cümlelär payları hem onnarın maanasını kolay bulmaa konteksttä: O, sansın, orada başçada (kaçırılmış predikat **bulunêr**).

Kaçırılmış cümlä paylarını, angıları artık karşı geldilär bizä, avtor (istediinä görä) var nicä diiştirsın çizgiylän

Örnek: *Önünkü planda görünärdi çayırın kenarı, onun ardında – yamaç, ta sora da – bayırların tepeleri (çizgi koyulêr **görünêr** predikatın erinä).*

Çizgi çok kerä koyulêr predikatın erinä, angısı gösterer işlemi **gitmäk**.

Örnek: *Dädu gitti sol tarafa, ama biz – dooru derä boyuna.*

92. Okuyun cümleleri da söläyin onnarın soylarını, açıklarak cuvabınızı.

1. Yaarın gelecän mi top oynamaa?
2. Pazara dokuzuncularlan biz top oynayacêz.
3. Vani koymuş neetinä başarmaa şkolayı sade onnuklarlan.
4. Neredä gezersin?
5. Geldi kış.

93. Okuyun teksti. Bulun yarı cümleleri da çıkarın onnarı tefterlerinizä.

Dostum

Benim dostum Panti – käämil bir çocuk. Yaşêêr bizim maaledä. O pek gözäl çalêr kemençedä. Toplan da pek käämil oynêêr. Bän onu pek severim. Ne üzerä mi? Ondan dooru çocuk bizim bütün maaledä bulmayacan. Adadısaydı bişey – yapacêk. Tutundusaydı bişeydän – tamannayacêk. O – haliz dost!

94. Okuyun teksti. Bulun dolu hem yarı cümleleri.

Ölecän

Günün birindä Gani dayanmış aacın aşaadakı dalına da aurt dolusu öt-eşil zerdelileri iyärmiş.

– Gani, imä eşil zerdeli, zerä ölecän, – demiş Mani.

- Hiç kahır lanma. Dün gördün mü 90 yaşında bir babucuu gömdülär?
- Da sora ne?
- O da küçükkenä eşil zerdeli imişti. Onuştan da şindi ölmüş.

(Nikolay Baboglu)

 95. Okuyun teksti. Açıklayın kuruluşça dolu hem yarı cümleleri.

Eni şkolada

Dimu seftä gitmiş eni şkolaya. O kimseycii taa bilmäzmiş. Onuştan da kimseylän taa dostlaşmamış, bakarmış, kim nesoy.

Bir gün ona yaklaşmış Tanas da sormuş:

– Kimseylän mi taa dostlaşmadın?

– Yok.

– Bän dä kimseylän dostlaşmêirim. Yok ne olsun bizim çocuklardan. Vasi – sade üüner kuvedinnän. Koli – pek şiret koyêr kendisini. Vladi – yalancının yalancısı. Todi – sade maymun gibi yamulêr...

Tanas klasta üürenän çocukları may hepsini sıralamış. Ama birisi için dä o ii laf bulamamış. Bitkidä sade demiş:

– Hiç bilmeerim, kiminnän sän var nicä dostlaşasın?

– Sän kahır lanma, – demiş Dimu. – Kiminnän dostlaşacam, bän taa bilmeerim. Ama kiminnän düşmeer dostlaşmaa, bunu bän pek islää anadım.

– Kim sana söledi?

– Sän kendin bana annattın.

 96. Okuyun teksti, çıkarın yarı cümleleri.

Avşam hayırlı olsun, dostum!

Pavli avşam ekmeeni imiş da açmış telefon dostuna.

– Avşam hayır olsun, Todi!

– Hayır olsun! Sänmisin, Pavli?

– Bänim.

– Ne yapêrsın?

– Ekmek idik tä şindi bulaşıkları yıkêirim.

– Neçin sän, ama diil kızkardaşın?

– O yardım eder mamuya içersini paklamaa.

– Sabaa gelsänä bizä.

– Ne yapmaa?

– Öbür günä deyni fiçılara su taşımamaa.

– Kaçta?

– Dokuzda.

– Annaştık. Ozaman sabaa buluşacêz. Saalıcaklan!

– Saalıcaklan!

97. Gözdän geçirin resimi, kullanarak dolu hem yarı cümleleri, yazın birär kısarak annatma.

§ 22. BİRBAŞPAYLI NEM İKİBAŞPAYLI CÜMLELÄR ОДНОСКЛАДНІ ТА ДВОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

98. Okuyun teksti. Tekstin adı neyi gösterer: temasını mı osaydı öz fikirini mi?

Aarif Petri

Aarif Petri – benim dostum. Yaşêêr Çayır maalesindä. Evleri durêr kâr ara boyunda. Görüner uzaktan taa. Petriyâ Aarif dedilär, çünkü o pek akıllı çocuk. Ondan bir düşünülmedik laf işitmeyecân. Sokaktan geçärkân, büyüklerâ selâm verer, herbirinâ uygun laf bulêr. Yaşêêrız onunnan, nicâ kardaş. Bana da, başkasına da yardım eder, ama hazırı yazmaa vermeer, çünkü bundan sade zarar. Üüreneriz islää. Bükleri sesleeriz. Kimi gün uroklardan sora giderim onnara. Kimi gün o geler bizâ. Pek islää annêêrız biri-birimizi.

Aarif – розумний

Düşünülmedik laf – необдумане слово

Sadä cümleläär var nicä olsunnar birbaşpaylı da, ikibaşpaylı da.

İkibaşpaylı cümlä deniler o cümlelerä, angılarında var iki baş payı da (subyekt hem predikat) hem baş paylarına baalı ikincili paylar da.

Mani giimiş eni fistanını. Bu cümledä var iki baş payı da hem predikata baalı ikincili cümlä payları da.

Birbaşpaylı cümlä deniler o cümlelerä, angılarında var başpayların sade birisi – subyekt yada predikat.

Eer cümledä varsaydı sade subyekt, ona deerläär **deyici cümlä**: *Yaz. Gecä. Parkta gençläär.*

Eer cümledä varsaydı sade predikat, ona deerläär **işlikli cümlä**: *belli üzül, bellisiz üzül, üzülsüz hem bütünneşik üzül.*

 99. Okuyun cümleleri. Birbaşpaylı cümleleri bulun, onların soylarını açıklayın.

1. Eer istärsän akıllı olmaa, taa çok läüzüm okumaa.
2. Anaya hem Vatana canımı da kâr verärim.
3. Bir eski, käämil dosta on eni verärim.
4. Eni dost aara, ama eskiyi kaybetmä.
5. Eer kayılsan dost olmaa, dost kolay sana bulmaa.
6. Herkerä koru eni evini hem eski dostunu.

 100. Okuyun cümleleri. Bulun onların soylarını hem inandırın dooruluunuzu.

1. Gittin, gezdin çok erlerdä. Da neçin sän geeri döndün?
2. Kiyatta bilgi aara, o – nicä altın para.
3. Üürenecän – ilerleyecän, üşenärseydin – geeri kalacan.
4. Okuyarsan, dostum, çok – köstek bu dünnedä yok.
5. Akıllı duşmandan korkma, ahmak dostundan sakın.
6. Dün gittin sän heptän – aalemi sesledin.
7. Ama neçin düştä hep gelersin bana? Taa ii diil mi, dünür yollayım tez sana?!
8. Kış. Kürtün. Kızak kaymak.
9. Renkli güz. Renkli kilim. Güzü läüzüm sevelim.

  101. Kurun kendinizdän dostluk yada dostunuz için birär yazdırma teksti. Adını var nicä koyaysınız: “Benim dostum”, “Paalı dostum”, “Dostun yoksaydı – bela, günnerin senin kara” h.b.

§ 23. BELLİ ÜZÜL CÜMLELÄR ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВИ РЕЧЕННЯ

Porezenci

Küüyün bu maalesinä o vakıtlar deyardılär fukaara maalesi. Sokaan iki tarafında da süzülürdü küçük kül kufneciklä. Çıbık aullar geriliydi evdän evä. Kimi aulda asılıydı susak, kırık çölmek. Makaklı askerä benzärdi bu aullar.

Kırkayak Marinin kufnecii en kenardaydı. O yapıcık şüşekil dururdu, bilinmeer, nasıl taa yıkılmamıştı. O ölä alçaktı, ani şoparlar ardından tırmaşırdılar evin üstünä, nicä pata. Hepsi bilirdi bu evceezi: bütün küüyün insanı vardır mezarlaa ölü geçirdii, da bu sokaktan vardır geçtii, neçinki mezarlaa yol salt bu sokacıktan geçärdi.

Hergün edi-sekiz kişi gömülürdü. Açan ölü yaklaşırdı küüyün kenarına, Marin çıkardı aulundan da, alıp başından paraliyasını, stavrozunu yapardı, insanın ardına mezarlaa varardı. Kırkayak Marincik kimseycää laf katmazdı, açık kahırını göstermäzdi, insanın arasında susarak gidärdi. Mezarlıkta, ölüyü gömärkän, genä kimseyä laf katmazdı, sırası geldiyän, dadardı bir kaşıcık koliva da sora dönärdi geeri, evä, işleri bitirmää.

Nekadar yaşamış Marincik, işlerini hep bitirämemiş, doyunca da ekmek iyämemiş. Marinin uşakları, gördücään bobasını, başlardılar hızlı kaçınmaa: birisi verer, öbürü taşıyêr, üçüncüsü tezekleri yivêr. Hepsicii işleer. İki yaşında Miyaluş ta tutêr tezää kenarından, ama kaldıramêr. O da, karımcacık, savaşırdı taa tez tezeklik yivilsın.

Uşaklar fıyıldardı o yanına, bu yanına, sansın bütün sokaan uşakları toplanmıştı orayı. Onnar sa, sekiz uşak, hepsi Marinindi, biri öbüründän taa alçak.

Marina sorardılar:

– Ne okadar çok uşaan var, Marin?

– Dünnä gözäl, ko yaşasınnar! – cevap verirdi Marin.

Ko yaşasınnar ! Marinin varsa bir bukası, o payedärdi on parçaya: karısına, uşaklarına hem kendinä.

Marin oturêr dut altında, siler terini annısından.

– Sandi, topla hepsini sofraya! – baarêr Marin çocucaana.

– Mamaliga hazır mı? – sorêr Sandi.

– Hazır, hazır, – cevap verer Marinin erinä Marinka-karısı.

Marinka sofrayı artık koymuş, mamaligayı tezicik kotarmış da naşeysä dönüşer çüvenin önündä, allelem, kazıyêr çüvenin dibini, gevşener tatlı-tatlı. Ko desinnär, ani çüveni kazımaa prostmuş, aniki belaya düşecän, ölä adet! Yok ne yapmaa, açlık adetindän beter yoktur!

(Stepan Kuroglo)

Porezenci-şakacı, güldürücü – балагур, жартівник
Şopar – küçük uşak; маленька дитина (*пестлива форма*)

- ***Neredä yaşardı porezenci Marin?***
- ***Annadın onun evceezi için.***
- ***Neredän belli olêr, ani Marin – pek fukaara bir adam?***

Belli üzül cümlelerdä subyekt yok, ama onu kolay bulmaa (taa çok kerä (predikatın) işliin üzünä bakarak): *Pek severim abrikos (bän). Pazara gidecez Bolgrada (biz). Sabaa gidecän kıra yalnız (sän). Kalkın, dostlarım, hızlı (siz).*

Belli üzül cümleyä var nicä koymaa aderlikleri bän, sän yada siz. Predikat gösteriler işliклän 1-inci yada 2-nci üzdä: *Kabaatlıyı (siz) aaramayın. (Sän) Alatlama. (Sän) Korun! Hızlı (siz) daalışın!*

103. Okuyun cümleleri. Cümlelerin gramatika temellerini çiziniz.

1. Mamu, alsana beni dâ Kieva.
2. Kendim dâ yolu bulacam.
3. Bak ta unutma su almaa.
4. Gitmişlär dâ yolmuşlar babunun zerdelilerini.
5. Dün bir dâ sıracık kazmamış.
6. Sora bekleyecek para.
7. Aulu kazdın mı, dostum?
8. Üülendän sora gideriz parka.
9. Aala, aalama, ama cuvap etmää läüzım olacêk.

104. Okuyun cümleleri. Çıkarın sade belli üzül cümleleri da yazın tefterlerinizä.

1. Ne ekecän, onu da biçecän.
2. Çok istäseydin bilmäa, taa az läüzım dinnenmäa.
3. Hiç utanma üürenmäa.
4. Odestän gittim-geldim bir gündä.
5. Nicä yapacan, ölä dâ bulacan.
6. Saşı, pazara gelsänä bizä.
7. Gelmişkenä, alsana masanızı evä.
8. Üürenmäa utanma, bilmemäa utan.
9. Yarım gündä tarlamızı ektik.
10. Soslä beni, uşam.
11. Nesoy notalar büün kablettin, kızım?
12. Annatma ne okudun, annat ne annadın.
13. Zaalettä kısmet aara, zaamet – yaşamak, para...

- 105.** Gözdän geçirin resimi. Belli üzül cümleleri kullanarak (neredä yakışêr), kurun birär kısarık annatma.

- 106.** Yazın birär fikirlemä tekst dostluk temasına görä, kullanarak belli üzül cümleleri. Tekstin adını var nicä koyaysınız: “Dostum gelmedi şkolaya”, “Bela geldi dostumun başına”, “Dostum kaldı yalnız”, “Dostsuz yaşamaa zor” h.b.

§ 24. BELLİSİZ ÜZÜL CÜMLELÄR НЕОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

107. Okuyun teksti. Açıklayın yaratmanın janrasını. Argumentläyin cuvabınızı. Kısadan annadın teksti.

Devlet kuşu

...Bir gün getirerlär askerlää iki çocuk. Asker başı çaarêr ilkin birisini da sorêr ona:

– Annat, kimsin sän, kimin ooluysun.

Çocuk annadêr:

– Bän bilmeerim, kimin ooluyum, ama insannar annadardılar bana tä ne. Bir kerä balıkçılar çıkarmışlar süzmäylän (aalan) bir büük balık, ani yutmuştu bir vakıt beni. Balıkçılar söleerlär o balaa: “Kuş, kuş, kolver uşaa içindän!” Da balık kusêr beni. Ölä da kaldım balıkçıların içindä. Ozaman bän dä balıkçı oldum. Şindi işittim, ani padişaa toplêêr kendinä eni askerleri. Bän dä esap ettim gideyim da izmet edeyim bizim padişaaamıza.

Asker başı kolverer balıkçıyı da çaarêr ikinci çocu. Sorêr ona:

– Annat, kimsin sän, kimin ooluysun?

İleri dooru annadılêr, nicä ikinci çocuk ta annatmış kendi geçirdiklerini dä, bitki-bitkiyâ, o da çıkmış padişahın ikinci oolu, angılarını ana-boba birdän tanımış da hepsi aylâ azaları genâ toplanmışlar bireri. Biter masal laflarlan: “Hepsi, kim varmış yannarında, sevinmeliktän aalayarmışlar. Sevindi insannar da, açan bilindi, ani padişaaayın oolları bulundu.”

(Stepan Bulgar)

Padişaa – цар

Devlet – держава, країна

Asker – воїн, солдат

Bellisiz üzül cümlä deniler o cümlelerä, angılarında predikat var, ama üzü belli diil.

Kızakları yazın yapêrlar. Bıcaları güzün sayêrlar. İilik yapêrlar ödeksiz.

Bellisiz üzül cümleyä var nicä koymaa aderlik **onnar** (kimseydi).

Predikat gösteriler işliklän 3-üncü üzdä çokluk sayısında şindiki, gelecek zamanda yada geçmiş zamanın çokluk sayısında: *Däduylan vakıt kaybetmää (onnar) pek seväzmişlär. Çeketmişlär (onnar) iki tarafa kaçınmaa. (Onnar) Oynamışlar top taa karannık olunca.*

 108. Okuyun cümleleri. Bellisiz üzül cümleleri bulun, yazın.

1. İşleyärsäydilər topraa, bereket kabledeceklär. Ama işlämärsäydilər, kuru çarık iyeceklär.
2. Ünmeerlär varlınnan – üünerlär akılınnan.
3. Kısa yoldan geleceklär – geç kalacêklar.
4. Keçiyi laanalaa bekçi koymuşlar.
5. Bulmuşlar, kimä sormaa.
6. Kotoyu sıçannan korkutmuşlar.
7. Lüzgerä karşı tükürmüşlär.
8. Yapmışlar başlarına bela.

  109. İşleyin eşlän.

I-gr. ayırêr belli üzül cümleleri

II-gr. ayırêr bellisiz üzül cümleleri.

Tutun paliyi da getirin burayı. Anasını tanımarsaydı, bobasını hiç tä tanımaz.

Saadımı aldın mı? Getir benim paralıyamı. Dedin a, läázım be da deyäsin.

Boşuna kafamı düümä. Doyurdusaydın koyunnarı, şindi kuşlara da ver imää.

Görärsäydim, alacam. Küçüktän zanaat aara, sora dalacan bala. Eer adamsan – ol Adam. Söleerim, kızım, anna, gelinim.

 110. Bölününüz grupalara.

Verilmiş bellisiz üzül uygun sözlerin birisinä görä “Kızaa yazın hazırla”, “Kotoyu kaymaklan korkutmuş” kurun birär küçüräk annatma, angısında çalışın taa sıkça belli üzül hem bellisiz üzül cümleleri kullanmaa.

  111. Düzünüz bellisiz üzül cümlä verilmiş işliklerin yardımınnan:

Silerlär, tertiplerlär, konêrlar, biçerlär, yazêrlar, çalêrlar.

§ 25. BÜTÜNNEŞİK ÜZÜL CÜMLELÄR УЗАГАЛЬНЕНО-ОСОБОВИ РЕЧЕННЯ

112. Okuyun teksti. Neyi açıklêêr tekstin adı? Angı stildä o yazılı?
Argumentläyin cuvabınızı.

Vatan için

Açan biz, düşüneräk, söleeriz kendi-kendimizä lafi “Vatan”, bizim önümüzä sansın peydalanêrlar canımıza yakın beenilmiş erlär: eşil kırlar, meyvalı başçalar, gözäl baalar, alçak bayırcıklar, derin göllär, dar dereciklär. Bunnarlan bilä gözlerimizin önündä sansın görüner gagauz küülerin hem kasabaların şafkları, angıları karannıkta benzeerlär küçük yıldızçıklara.

Vatan başlêêr senin evindän: büyük evin içersindän, o salkım aacından, angısı büüyêr aul boyunda, sokaklardan, yollardan, ani götürerlär bizi başka taraflara. Angı küüdä dä yada kasabada da yaşaarsak, Vatan çekeder bizim yanımızdan. Sanki nezaman peydalanêr Vatan sevmesi? Bu derin duygular uyanêr içimizdä biz taa uşakkana, da onnar hiç süünmeer insanın bütün yaşamasında. Vatan sevmesi için adam işleer, gırginnik yapêr, onun için yaşamasını da var nicä kurban versin. Vatan sevmesi baalı ana sevmesinä. Anandan sän seftä üürenersin lafetmää, ana türküsündän, masallarından sän seftä işidersin aazdan halk yaratmaları için. Mamun seni üüretti örümää ana topraan üstündä, tanımaa türlü çiçeklerin kokularını hem kuşcaazların seslerini. Anan sendän büüttü diil sade kendinä deyni ool, ama Vatana deyni da ool.

Ana hem Vatan – bu lafların maanaları pek yakın biri-birinä. Bu laflardan taa paalı adama deyni bişey yoktur. Onnar baalı biri-birinä ürek

düülməsinnän. Biz deeriz: “Vatan – o mamu!” Vatan halizdän dä anaydır kendi halkına! Açan Vatan yollêêr seni cengä, biläsin, ani ona gelmiş zor vakıtlar, nicä kimär kerä anan belaya sarılêr. Eer kıtlık olarsa, Vatan da pek gücenik olêr, kâr, nicä ana, kahırlı gezer, kendi oolunu doyu-ramêêr deyni.

Vatan acısı – bu hepsi anaların acısıdır. Vatanın sevinmesi – bu anaların sevinmesiydir. Açan Vatan seni meteder, seninnän hodullanêr kâr olä, nicä ana mayıl olêr kendi ooluna. Ama, eer sän kötü adam olarsan, Vatan utanêr sendän ana utanmasınnan.

Çoyu deerlär: “Biz Vatanımızı beeneriz!” Bu laflar pek lääzımmıydır, onnar dooru olsun deyni, lääzım çok ii üürenmäâ, çalışmaa, işlemäâ, kendi yaşamanda bu sevinmeyi göstermäâ. Vatanın sevmesi görünsün deyni, düşer senin hem Vatanın yaşaması bir olsun. Sevinmäâ, açan Vatanında yortu var, kahırılanmaa, açan Vatanına zor! En paalıydır – korumaa Vatanını, nicä ananı koruyêrsın! Brakma Vatanını üstelesin düşmannar, açan onnar gelerlär ana erlerä tüfeklär!

Adama hepsi lääzım paalı olsun, ne var kendi Vatanında: onun halkı, onun topraa, onun istoriyası, onun kulturası.

Vatan – Батьківщина

Yıldız – зірка

Acı – біль

Bütünneşik üzül cümlä deniler o cümlelerä, angılarında subyekt yok (bir baş paylı), ama var sade predikat.

Bu cümlelerdä predikat bulunêr 2-nci üzdä birlik sayısında (formaya görä), ama gösterer bütündän hepsini üzleri: *Yabancıyı nekadar da doyurma, hep daaya bakêr.*

Burada laf gider, işlem (*doyur*) için, angısı sansın ikinci üzä baalı, ama gerçek-tän o bütündän hepsini üzleri gösterer. (*Sän dä doyorsan, bän dä doyorsam, o da doyursa*), yabancı hep okadar daaya bakacak.

Bütünneşik üzül, açan cümlelerin predikat işlemi yayılêr hepsinä üzlerä:

Yabancıyı (sän) nekadar da doyur, (o) hep daaya bakêr. (Sän) Kal çıbık gibi kuru, ama (sän) Vatanı koru.

Makar ki işliklär (formaya görä) durêrlar nesoysaydı üzdä, ama bu göstermeer predikatın üzünü, çünkü bu işlem doorudulu **bana** da, **sana** da, **ona** da, **bizä** dä, **sizä** dä, **onnara** da, **hepsinä birdän** dä.

113. Okuyun cümleleri. Bulun birbaşpaylı cümlelerin arasında belli üzül (1-nci var.), bellisiz üzül (2-nci var.) hem bütünneşik üzül (3-üncü var.) cümleleri da yazın onnarı.

1. Eer sevärseydin beni, bän da sevecäm seni.
2. Brak, dostum, kışlar gelsin, tabiat ta dinnensin.

3. Yazın, dostum, terledin – kış ekmeeni şekerledin.
4. Hadi gidelim horuya. Pantiyä mi kitkanı verecän? Kimä isteyecäm, ona da verecäm.
5. Aldısaydı çok balık, getirsin bizä dä biricik.
6. Avşama gidecez balık tutmaa.
7. Dadandısaydı piliçleri imää, sındırmaa onu pek zor.
8. Ektiseydin pıtırak, booday biçmäzsin.
9. Kazma kuyu komşuna, kendin düşärsin içinä.
10. Koru samanı, gelir zamanı.
11. İstärseydin, gel dä al bir çift tavşamcık.

 114. Akılınca bulun (kiyattan) yada kendiniz kurun da yazın beşär uygun söz.

Temalar: “Kış”, “İlkyaz” “Dostluk”

 115. Okuyun cümleleri, bulun bütünneşik üzül hem belli üzül cümleleri da yazın onnarı tefterlerinizdä.

1. Aldım kosayı omuzuma da gittim kıra booday biçmää.
2. Git evä, Maşi, da doyrur piliççikleri.
3. Süüş tauk süüş kartofidän taa iidir.
4. Nekadar da düşünmesän – tuzdan-ekmektän taa paalı yoktur.
5. Sinsor köpektän korun. Uroklarını bitirdiktän sora gidecän mamuna yardıma.
6. Malay attısan fırına, çıkmayacak ordan kırma.
7. Yaptıysan sän erdä iilik – evin olar çiçeklik.
8. On kerä okudum, aklımda tutunca bu şiiri.
9. Raat istärsän uyumaa, borcu läözüm çevirmää.
10. Läözüm bu dünnedä ölä yaşamaa, ani öldüynän, mezarçıların da canı acısın sana.
11. Eer yaşamanın dadını annamarsaydın – boşuna yaşêêrsın.
12. Beenmeerim bu işi, dostlar.

§ 26. ÜZÜLSÜZ CÜMLELÄR БЕЗОСОБОВИ РЕЧЕННЯ

116. Okuyun şiiri demekli.

Ana dilim

Ana dilim için sözlerim,
Yaşlan doldu benim gözlerim.
Gezerim kör gibi onsuz,
Onsuz bän nasıl bir kolsuz.

Dilim, kaybelmä dünneydän,
Sän kışın donma suuk kaarda,
Yaşa da aç çiçek gibi,
Ana dilim, salt ol diri.

(*Ivan Kior*)

Üzülsüz, açan cümledä subyekt yok hem yok nicä olsun da. Predikat taa çok kerä gösteriler üzülsüz işliklärän yada işhallınnan, angıları göstererlär neyinsä halını. Bölä cümlelerä, eer onnarda yoksaydı başka laf, angıları durêrlar ikincili hallarda, var nicä koymaa aderlikleri *bana*, *beni* yada işhallını *neredäsä*: (Neredäsä) Aydınnanardı. (Bana) Nemdi hem suuktu. (Neredäsä) Çekeder karannık olmaa.

117. Yazın bu cümleleri tefterlerinizä. Ayırın üzülsüz cümleleri.

Gözäl türküdän adamın canına taa ilin. Olur şindi işä tutunmaa. Bu güllär pek gözäl kokêrlar. Bu iştän hoş kanaatlık geldi. Poyrazdan serin üfledi. Bütün gün ateşä attı. Durup-durup imää çekti. Artık üülen oldu. Kırıp-döker kollarımı hem ayaklarımı, çırtmalarımı. Yıkılana gülmeerlär, tutup kolundan, kaldırêrlar.

118. ? Yazdırın büünkü havayı, kullanarak üzülsüz cümleleri.

119. ? Düzün aazdan yaratma, siirederäk bu resimi.

120. Düzün yaratma bu temalara görä "Paskelleyä karşı", "Lazari yortusu".

§ 27. DEYİCİ CÜMLELÄR HAZIBHI PЕЧЕННЯ

 121. Okuyun teksti. Ne var nicä annadaysınız kendi ana tarafınız için?

Duuma tarafım

Bu dünnedä duuma erindän paalı yoktur. Bän burada duudum, büüdüm. İlk adımınarımı yaptım, ilk lafımı söledim. Bu toprak en gözäl, sevgili bana. Birerdä yok bölä gözellik, zenginnik, bölä pak soluk. Duuma erini yok nasıl yaraştırmaa başka erlärlän. Duuma taraf bana en paalıdır.

Bän pek severim bizim küüyümüzü. Burada yaşêêr anam hem bobam, kardaşlarım hem kızkardaşlarım, malim hem hısımınarım. İlk yaz vakıdında küüyümüz pek gözäldir. Salkım hem baa çiçään kokusu aktarêr canını. O kokuları taa uşaklımdan tutêrım aklımda. Açan bulunêrım üülen tarafında, bän dayma dolaşêrım duuma küüyümü.

Hısımınar, senselelär – рідні, родичі

Deyci cümlä deniler o cümlelerä, angılarında var sade bir baş payı-subyekt:

1. Yaz. Üülen. Dayanılmaz sıcak.
2. Kış. Saurgun. Herersi kürtün.

 122. Okuyun Konstantin Vasilioglunun şiirini “Yaşamak”. Bulun onda birbaşpaylı hem ikibaşpaylı cümleleri, söläyin herbir cümleinin soyunu.

Yaşamak

Düün. Güvää. Eni gelin.
İlk gecä. Seftä emin.
Kayna. Kaynata.
Gelinin boyu kıvrak.

Tä sabaa oldu.
Pek hızlı kaldırıldı.
Hepsinä imää ekmek
Vakıdında koyuldu.

Adamın işi kırdı:
Çok işi var tarlada.
Bütün gün gündä yanêr,
Ter-su içindä kalêr.

Kapunun önü. Kuşlar,
Domuzlar hem koyunnar-
Toprak. Hepsicii imää isteer,
Hepsini gelini bekleer.

Döşek ön etek kaldırılı...
Aul çoktan kazılı.
İki tarafa kaçêr
Hem da şen türkü çalêr.

Tâ geçti yıllar. Karı
İşindâ yavaşıdı.
Yardıma geldi kızlar,
Dev gibi o çocuklar.

Şindi sän dinnen, karı,
Çalıştın, nicä arı.
İçerlär dolu uşak...
Buydur haliz yaşamak!

- **123.** Okuyun Konstantin Vasilioglunun şiirini "*Hristos dirildi*", yapın analiz. Söläyin herbir cümleinin soyunu. İnanırın dooruluunuzu.

Tâ avşam. Dozdolay karannık...
Bekçilär işinä çıktılar.
Ama bir dâ olêr aydınnık...
O taşlar havaya uçtular.

Hristos dirildi ölüdän,
Dünneyä o çıktı mezardan.
Hristos dirildi! Hakına dirildi!
Bunu sän unutma, insan!

-   **124.** Gözdän geçirin resimi da yazın küçüräk bir annatma, kullanarak belli üzü, bellisiz üzü, bütünneşik üzü hem deyici cümleleri.

§ 28. SADÄ CÜMLENİN SİNTAKSİS ANALİZİ

СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

- Sölemäk neetinä görä (annatma, soruş, izin).
- İntonaşiyaya görä (duygulu \ duygusuz).
- Gramatika temellerinä görä (sadä \ katlı).
- Baş paylarına görä – birbaşpaylı (belli üzül, bellisiz üzül, üzülsüz, bütün-neşik üzül – başpayı predikat; deyici – başpayı subyekt).
- İkibaşpaylı (var subyekt hem predikat).
- İkincili paylarına görä (dar \ geniş).
- Cümlelerin paylarına görä (dolu \ yarı).
- Var mı (birsoy payları, danışmak, koyulma laf, ayırılma paylar).

Analiz örnää

Bir gözäl, eşil parka geldi küçük uşaklar.

Aazdan analiz

Bu cümlä sölemäk neetinä annatma, intonaşiyaya görä duygusuz, gramatika temellerinä görä sadä, ikibaşpaylı – *uşaklar* (subyekt), *geldi* (predikat). Bu cümledä var ikincili paylar da, çüñkü o geniş hem dolu. Uşaklar (*nesoy?*) küçük – bellilik. Geldi (*nereyi?*) bir parka – hallık. Bir parka (*nesoy?*) gözäl, eşil – birsoy belliliklär, sölenelär sayıklama intonaşiyasınnan.

Yazılı analiz

say.	niş	niş.	adl.	işl.	niş.	adl.
Bir	gözäl,	eşil	parka	geldi	küçük	uşaklar.

(annatma, duygusuz, sadä, ikibaşpaylı, geniş, dolu, var birsoy belliliklär).

125. Koyun kaçırılmış virgülleri cümlelerdä.

1. İnsan çok okuyan ilerleder bilgilerini.
2. Erken kalkan insanın uuru var.
3. Vakıdınca çaarılmış düüncülär ayırmışlar gençlerä deyni taa läözımını baaşışı.
4. Hey mari kız işimiz var çok, sän elinä çabukmuysun.
5. Bana kalsa bu almalar artık läözım olsun.
6. Çilingir durmamayca demiri düüyer.
7. Sän bizä imää hazırla hem sütçääz kaynat.
8. Kelcä-Külcä bütün gün avşamnen sabaalen üülendä kümbetin üstündä sinek tutarmış.
9. Olan sofrada terleyän iştä dä üşümäzmiş.
10. Gözäl kıvrak o gidärdi yoldan başı yukarda.

11. Benzeyän bobasına kız kısmetli olarmış.
12. Musaafir gelän uzaktan sevindirdi hepsini.

 126. Verilmiş sadä cümlelerä yapın sintaksis analizi.

1. Bizim küçük Bucakta dostça yaşêêrlar bulgarlar, moldovannar, ruslar, ukrainnar, gagauzlar.
2. Benim duuma günümä hepsi dostlarım toplandı.
3. Bir käämil yaz günü biz gittik gezintiyä.
4. Maşı giümiş eni çiçekli fistanını.
5. Meyvalıkta büüyer alma hem armut, kirez hem abrikos aaçları.
6. Kediylän köpää, koyunnan keçiyi, ineklän beygiri insan taa evelki vakıtlarda kendinä alıştırmış.
7. Todı dün kalkmış, yıkanmış, ekmek imiş, uroklarını üürenmiş, mamusuna yardım etmiş, sora da gitmiş kafadarlarınnan oynamaa.

 127. Verilmiş cümlelerin arasında bulun dar hem geniş cümleleri, dolu hem yarı cümleleri. Birkaçına yapın sintaksis analizi.

1. Baka işleer.
2. Sıcak... Sıcak... Buunuk sıcak.
3. Dädu unukasına annadêr masal.
4. İhtâr babucuk gider eni kliseyâ.
5. Üüsek aaçlar vererlär büük gölgä.
6. Gölün serin sularında üzerlär ördeklär.
7. – Nereyâ gidersin, Todur? – Evä.
8. Tudorka, kiyatlarını yanına aldın mı?
9. Binnärlän yıl yaşa, Bucak, sarsın seni dostlar.
10. Yıldan-yıla çetin dursun erdä gagauzlar.
11. Yaayêêr yaamur. Dolay çamur. Teknelär dolu hamur.

  128. Verilmiş cümlelerin arasından çıkarın:

I-grupa – birbaşpaylı cümleleri; **II-grupa** – ikibaşpaylı cümleleri.

1. Yapamayacam bu işi, dostum.
2. Sandu, sabaa sekizdä bekleerim seni.
3. Gitmiş tavşam kirpiyâ, çaarmış onu musaafirläa.
4. Pelivan urmuş torbasını omuzuna da gitmiş üçkafalı drakonu aaramaa.
5. Al kızını da götür, nereyi istärsän, – demiş babu.
6. Gelmiş vakıt bereketi toplamaa.
7. Gittin, gezdin dâ neçin sän geeri döndün?
8. İlkyazın dädu dikti kapunun önündä irmi meyva fidanı.
9. Mitiylän Zaari almışlar topları koltuklarına da gitmişlär tolokaya oynamaa.
10. Klisenin çannarı pek öterlär gözäl.
11. Yımırta hem dâ paska, alıp sepedä, büük inannan gittim Allahın evinä.

Söz ilerletmesi

Розвиток мовлення

§ 29. OKUMAK – ANNAMAK TEKSTLERİ TÜRLÜ STİLLERDÄ NEM TIPLERDÄ ЧИТАННЯ-РОЗУМІННЯ ТЕКСТІВ РІЗНИХ СТИЛІВ І ТИПІВ

129. Okuyun teksti. Bulun teksttä yazdırma elementlerini, anmak taşını yazdırarkana.

Bulgarlar hem gagauzlar, ki anılsın deyni onnarın gelmesi Balkan tarafından Tunanın bu tarafına, Bucaa, Bolgradta kaldırmışlar, yapmışlar bir şanı sobor, ki o olsun anmak yapısı, ki ona bakannar aklına getirsinär, nicä bulgarlar hem gagauzlar gelmişlär Bucaa türk memleketindän hem da burada erleşmişlär. Kolonistlär, ki ansinnar deyni onnarın ilk zaabitini general İnzovu, hep Bolgradta yapmışlar Ay Mitrofanın adına bir klisä hem onun içindä gömmüşlär İnzovu, açan o ölmüş. Onun mezarı üstündä koyulmuş mermerdän anmak taşı hem yazılmıştä ne yazı:

“Burada raatlanêr Allahın İzmetkärin generalın İvan Nikitiç İnzovun tozu, ani kolonistlerin Baş zaabitiymiş”.

Kim bakêr bu kliseyâ hem İnzovun mezarına, aklına getirer İnzovun iiliklerini hem anêr onu hem deer: “Bu zaabit, bu general verdi bulgar-

lara, gagauzlara hem cümlä kolonistlerä eni ömür, eni yaşamak, eni memleket. Allah onu şannasın”.

Hep Bolgradta bulunêr koloniya zaabitin Merderin mezarı, neredä kolonistlär koymuşlar bir anmak yapısı, anmak taşı.

Besarabiya kolonistleri, ki ansinnar dey rus padişahlarını, ani vermemişlär onnara Bucak meralarını yaşamak için, 1828 yılda yapmışlar iki monument, iki anmak yapısı, iki obelisk:

1) birincisini (obelisk) Tuna boyunda Satinovun su köprülerin geçiklerindä, neredä padişah Nikolay I geçirmiş askerlerini Tunanın öbür tarafına;

2) ikinci obelisk yapılmış o erdä, neredä padişah Nikolay I Allaha dua ettiktän sora ii sözleşmiş askerlerini geçsinnär Tunayı. Padişah Aleksandr II 1872 yıl iyül ayında siiretmış gagauzları Bender sancaanda hem da beenmiş onnarın yaşamasını, adetlerini hem tutunmasını, hem işlerini.

Bunnarı şindiki gagauzlar da läüzüm bilsinnär hem da ansinnar zaabitleri, ani çok iilik yapmışlar evelki gagauzlara, şindikilerin atalarına, hem da şindiki gagauzlar da çalışsinnar olmaa evelki gagauzlar gibi religiyalıklı, dooru inannı, uslu, ayık, fikirli, çalışkan insan, ki hepsi desinnär, ki gagauzlar dooruluklu, ii uzluklu insandır.

(Jurnaldan)

 130. Okuyun teksti demekli. Argumentläyin, nesoy bu tekstin stili hem tipi. Annadin, ne görersiniz resimnerdä.

Vilkovo kasabası – Tuna derenin Veneçiyası

Var Ukrainanın üülen tarafında bir şannı kasaba. Neylän o şannı? Elbetki, çoyu işitti, ani bu kasaba benzämeer başkalarına. Onun sokakları diil yol – onnar derecik. Çorbacılarda hepsindä var kayık. Kayıklan giderlär tükenä, işä, biri-birinä musaafirlää. Çoyuna, bekim, fasıl bu görüner, ama Vilkovo kasabasında yaşayannar buna sınaşık.

Vilkovoda var çok meraklı yapılar. Onnar bulunêrlar kasabanın ortasında. Burada bulunêrlar okul, bolnița, kultur evi, klisä. Klisä – evelki bir yapı. O kurulmuş XIX-cu asirin ellinci yıllarında.

Hristiannar, ani dinini koruyurmuşlar, pek büyük hatırlan kliseyâ giderlär, dua ederlär. Klisedä dört küçük kubla, ortada sa – taa büyük üüsek kurulu kruçaylan. Duvarlar biyaz, pençerelär büyük, gözäl. Açan çannar öterlär, onnarın sesi etişerlär dolay küülerädän.

Kim vardır gittii bu kasabaya, o unutmayacak onu hiç. Vilkovo – büülü, meraklı, gözäl bir kasaba. Musaafirlär uzak erlerdän, görüp onu, isteerlär sevgiylän dönmää burayı taa çok keret.

(İvan Kior)

Yazılı kontrol annatması

 131. Okuyun demekli teksti. Angı laflan seftâ karşı geldiniz? Annadın onun maanasını, kullanarak sözlüü.

Çiftçi eceli

– Evel aaçlık olmuş, ama insan ölümü olmazmış işidildii, bekim, şindi da kurtuluruz, – bildiini sölärdi kaskatı eşim, – olmalı, bu kuvedin üzündä gözü.

– Bu eni kuvettâ çok yalancılık varmış. Biz kendimiz için düşünmäsäk, kuvedä yok umut.

Nasıl da olmasa, belliydi, ki yıl gidärdi büyük yoksuz kuraklaa, çiftçi yoktu neredän bir kazanç bulsun. Da te, ölä bobamın nasaatına görä, tutunêrız biz kariylan da iki afta içindä, kazıp bir uzun hendek, doorudêrız dereyi aula. İşlediydik alatlan gecä-gündüz. Keten gölmeklerimizi her avşam süzärdik terdän.

Akına, zaamet çok yaptık, ama faydası heptän belli oldu, açan ayın-açık göründü, ki yıl gidärdi kara kurak. Bän aulumdan paşşoycuklarımı suladım bütün yaz, dereyä sular da bitincä, kuruyunca bu kör kuraktan. Ama benim aulumda paşşoy çıkımcı etiştirdiydi alsın sucaazını da verdi bana bütün kışa imeelik. Kırdakı paylardansaydı o yılın hiç toomu da alamadık. Te nasıl zaametim beni kurtardı ölümdän. Zor kışladık, ama ölmedik. Soframızda hep bulundu trofa. Komşular duyardılar kokudan, ani bizim sofrada bişey var. Çoyuna saklıdan verirdik bir damna un, bir parça mamaliga... Ama angı birinä verecän yardım bir aulun urrda paşşoylarından?

Geçti bir en zor ölümnü yıl, nasıl yokmuş oldu bu Besarabiya topraklarında. Öldü, kaybeldi aylelär bütün, kimi sokaklar bütünnä boştu-lar, çok evlerdä vardı gömülmedik zaametlilär, ani durmuştular aftalar-lan boş içerlerdä. Te butakım da zorları geçirdik...

(Nikolay Baboglu)

§ 30. SIRADAN (AAZDAN) ANNATMAK TEKSTLERİ TÜRLÜ STİLLERDÄ HEM TIPLERDÄ, YAZDIRARAK GÖRÜMNÜ ERLERİ, TARİHİN HEM KULTURANIN ANMAK TAŞLARINI ДОКЛАДНИЙ УСНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТІВ РІЗНИХ СТИЛІВ І ТИПІВ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПІСУ МІСЦЕВОСТІ, ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

132. Okuyun teksti. Nesoy artistik kolaylıkları yardım ederlär açıklamaa Kievin güzelliini? Belli edin tekstin stilini hem tipini.

Kiev

Kiev – en gözäl kasaba dünnedä. Dik, evelki, diveç. Güzelliini hiç saklamêêr, boldan paylaşêr onnan. Kievin güzelli hererdä: kaymak bi-yaz muma benzeyän kaştannarda, sap-sarı yaprak dökmesindä, kömür kara yalabık taştan yollarda, angısında dizili biri-birinin ardına türlü maşınalar; yalabık – altınnı kliselerin kublalarında, örtülü kaarlan Peçersk evlerindä, daanık kanatlı Dnepra köprülerindä.

Kievçilär sayêrlar kasabasını nicä kendi evini. Kim da gelir burayı ilk sefer, birdän bulêr annaşmak.

Kiev bir tabla, angısını düzer masalcı. En romantik er – sevdacıların buluşmak sundurması Vladimir bayırcında.

Kreşçatik – Kievin canı. Onun düzülmesindä pay almışlar dünneyn anılmış arhitektorları. Evelki anmak taşları korumuşlar istoriyä oluşlar için materialları. En gözäl er Kievdä – Kiev-Peçersk Lavrası. Onun soborları, kublaları, kliseleri doldurêrlar büük kuvetlän, yardım ederlär

unutmaa boşuna kaçınmayı; düşünmää diveçlik için. Navodniçk parkında durêr anmak taşı Kievin kurucularına – Kiyä, Horiva, Şçeka hem onların kızkardaşlarına Lıbedä. Orada gözäl, Dnepra köprüleri.

Kiev – gözäl herkerä, herbir zaman vakıdında. O düzüler hem donanêr, onda peydalanêrlar eni yapılar. O, nicä bir insan, angısı duiştirer saç taramasını, giyimnerini, stilini, bulêr eni dost.

Dnepranın boyunda peydalanêrlar bitki vakıtlar eni mikrorayonnar üüsek çokkatlı evlêrlän, angıları göstererlêr taazelii, enilii, gençlii.

Gecä Kievdä – bu nicä bir minuniyalı düş. O sansın katılêr gündüzä-yaşamak hep ölä gider. Sap-sarı fenerlêr, portakal gibi dizili, yalabyêrlar; yapıların adlarını var nicä okumaa uzaktan, onnarda yanêr şafklar türlü renktä.

Kiev – bizim en gözäl sevgili baş kasabamız.

(Cevirdi Nadežda Kuroglo)

§ 31. ÜÜRETMA YAZILI TAKRİR YAZDIRMA TEKSTİNİ PUBLİTİSTİKA STİLİNDÄ ANNATMAK ELEMENTLERİNNÄN

НАВЧАЛЬНИЙ ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ-ОПИСУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ З ЕЛЕМЕНТАМИ РОЗПОВІДІ

- 133. Okuyun teksti. Bulun yazdırma elementlerini, anmak taşını yazdırarkana. Belli edin tekstin tipini hem stilini.

Yaşamak çiçää

Harman ayın sekizindä insannar toplanmışlar geniş derenin boyunda. Onnar gelmişlär türlü erlerdän burayı, bu kasabaya, neçinki istemişlär görmää, nicä açaceklar eni anmak taşını.

...Cenktän geçti şansora etmiş yıl. Çok kahır Vatan cengi getirdi insannara. Yok nicä unutmaa te onnarı, ani kaybeldilär, yaşama-larını verdilär koruyarkana ana topraamızı.

Tä neçin anmak taşlar var hererdä, neredä

kendi kara kanadinnan geçti cenk...

Küçüü-büüyü durêrlar, bekleerlär, açan açılacak bu gözäl anmak taşı, angısının adını koymuşlar “Yaşamak çiçää”. Geçer birkaç kıpım, da hepsinin gözleri kuşkulu bakêrlar yukarı.

Büük meydanda durêr onbeş metralı mermer çiçek. Onda beş açık çiçek yapraa büük, dört sa – taa küçük. Bu taştan çiçek sansın isteer taa göklerä etişmää, o diri gibi soluyêr.

Çiçään ortasında yazılı laflar, angılarını bilir hepsi insannar. Bu laflar bir gözäl türküdän:

“Ko herkerä olsun güneş!”

Yaklaştilar insannar çiçek demetlêrlän anmak taşta taa yakın da okudular sıraları, angılarını cenktän sora lâázım her gün aklılarına getir-sinnär:

“Yaşamak olsun.
Cenklär kaybelsinnär.
Hepsi kahramannara
Büük hatır!”

Bu käämil, gözäl mermerdän yapılı anmak taşın yanında herkerä çok insan. Onun dolayında yolcaazlar, körpâ fidannar, gümelär, renkli çiçek-lär. Açan geler en büük yortu – Enseyiş Günü – burada toplanêrlar ve-

terannar, gençlär. Onnar aalamêêrlar, onnar hodul, neçinki Vatani kurtardılar duşmannardan.

Ko Yaşamak çiçää hepsinä getirsin raatlık, kısmet, umut.

(İvan Kior)

- 134.** Okuyun teksti. Yapın onun analizini. Açıklayın adını. Kurun tekstä plan. Savaşın yazmaa takrir, kullanarak annatmak elementlerini.

Harkov kasabanın merkez meydanı

Harkov kasabanın merkez meydanında, neredä bulunêrlar hepsi administratşıya bölümleri, – Serbest meydanı, angısının pek çok büyük kaplamı. Harkovın Serbest meydanı sayılêr hem büyük Ukrainada, altıncı Evropada, onikinci da dünnedä. Onun kaplam eri – yakın oniki hektara. Uzunnuu meydanın – 750 metra, genişlii dörtköşeli payın – 125 metra.

Gözdän geçirerek hem konstruktşiyasına görä meydan bezer himiya kolbasına. Dörtköşeli payı çıkêr taa Sumskey sokaana, tombarlak ta parçası – Bilim prospektinä. Diametrası tombarlak erin – 350 metra. Meydanın güzelliini kurêrlar türlü arhitektura yapıları. Devlet industriya evi (Держпром), angısını düzmüşlär 1928 yıllarında. Evin var 13 katı, üüseklii – 63 metra, ama televiziya vişkasınnan, angısı dakılı onun örtüsündä, balabannı sayılêr – 108 metra. Bu ev (Держпром), girer ÜNESKOnun zenginnik sıralına. Harkov millet universiteti V. N. Karazinin adına, angısını düzmüşlär 1805 yıllarında. Bu universitet sayılêr üüsek üürenmæk kuruşlarından hem eski Ukrainada. Seçiler bu arhitektura ansamblesindä bölgä sovetin halk deputatların evi da hem konak evi “Harkov”.

2012 yılında maasus Evropa futbol çempionatına deyni meydanda düzöldü onbirkatlı beşyıldızlı bir konak evi “Harkov Palas”. Meydanda dayma geçer türlü yortular, konçertlär, demonstraşiyalar, yarmarkalar. Aylarlan durêrlar meydanda türlü tezlää deyni düzülân obyektlär, oborudovaniyalar. Onnar kimseycää engel etmeerlär, neçinki meydanın kaplam erlerindä hepsinä var er.

Merkez meydanı – центральна площа
Bilim prospekti – проспект Науки

§ 32. ÇEVİRMÄK ПЕРЕКЛАД

- 135. Çevirin teksti ukrain dilindän gagauz dilinä. Bulun yazdirma elementlerini çevirilmiş teksttä.

Мое село невелике порівняно з містом, але дуже мальовниче. Зветься воно Олександрівкою. Через село протікає тиха річка, заросла комишем. Там купаються місцеві гуси, а на березі пасуться корови. А далі розташований шматок незайманого степу, горби та схили. Весною він увесь завітчаний, а влітку вітер доносить до села духмяні пахощі степових трав. Зі степом межують рівні зелені поля. Тут агрофірма та фермери вирощують пшеницю, кавуни та дині, а ще — овочі. На схід від села розташований невеликий та неглибокий ставок. Він має штучне походження. Його вирили приблизно сімдесят років тому. Саме сюди селяни ходять рибалити та купатися, бо в самій річці суцільні мул, комиш та жаби. Наше село цивілізоване. У ньому багато вулиць, навіть є так звані “краї”. У нас є магазини, школа, дитсадок, будинок культури. Ще в селі є церква, саме тому село споконвіку зветься селом, а не хутором. До нас можна доїхати з районного центру автобусом. Більшість селян живе у садибах. Вони саджають великі городи та збирають у власних садках яблука, вишні, черешні та груші. Коли я стану дорослим, то обов’язково поживу певний час у місті. А потім повернуся до рідного села, бо краще жити серед природи.

(З учнівського твору)

Burcu koku – аромат, приємний запах

Toloka – неоране поле, цілина

Kır – степ, поле, рівнина

Saaz – очерет, комиш

Günduusu – схід

Derä boyu – берег ріки

§ 33. YARATMA-YAZDIRMA GÖRÜMNÜ ERLERİ KENDİ BAKIŞINA GÖRÄ ТВІР-ОПИС МІСЦЕВОСТІ НА ОСНОВІ ВЛАСНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ

 136. Okuyun teksti. Belli edin onun temasını, öz fikirini. Çıkarın tekstdän dil kolaylıklarını da yazın teftelerinizä. Koyun tekstin adını.

Aydınnık hem gercik Besarabiyanın çokmilletli topraa. Bu erlär, nicä bir çatırık, neredän günduusuna hem günbatısına dooru geçmişlär türlü halklar. Angısınların içindän: kimisi duraklanmış burada dinnenmäa, da, kaavileştikçä toplanmışlar da genä yollanmışlar o uzun yola; kimisi sä, durgundukça bir çalaya soluklanmaa, kalmışlar bu erlerdä yaşamaa bitki günnerinädän. İşlemişlär kırı, ekmişlär ekmek, büütmüşlär hayvan.

Çok asirlär geçti o vakıtlardan, yıllar, su gibi aktılar. Büünkü günnerdä bu bereketli toprakta usullukta yaşêêrlar üzdän üstün halklar türlü millettän. Bu dünnäa köşeciin tarihindä yazdı kendi sayfasını Aleksandrovkanın karı manastırı da.

Annatmalara görä, manastırın başlantısı çekiler irminci asirin irminci yıllarına. Seçilmiş bir oluş olmuş bu erlerdä: Panaiyanın görünmesi insannara gelmiş, angısı arhiv dokumentlerindä dä gösterili.

İlk, kimä görünmüş bu şaşılacak oluş, dilsiz bir çobanmış, angısının adıymış Tadcı Foma.

Bir gün, küüyün kenarında otladarak sürüylän koyunnarı, Fomaya ayın-açık görünmüş bir balaban Karı. O yakıncacık peydalanmış adamın önünda, enikunu ineeräk göklerden. Foma istemiş yaklaşsın bu Karıya, ama O, nicä peyda olmuş, ölä dä kaybelmiş. Gök Padışaakası vermiş bu dilsiz adama izin lafetsin da annatsın hepsinä küülülerä bu şaşma oluş için.

1924-cü yıllarda, Mariya Magdalinanın andırmak günündä, orak ayın dördündä, Aleksandrovka küüyün karıları yollanmışlar bu erä, neredä Bogorodiça görünmüş. Onnarın içlerindäymiş 49 yaşında bir karı, Terzi Kati, angısı artık otuz yıl, nicä dulluk edärmış. Etiştikçä bu seçili erä, karılar ilkin kimseycii görmemişlär. Bir da Kati baarmış: “Bakın, te o Karı, O çaarêr bizi!”, – da çeketmiş kaçmaa Ona dooru. Öbür karılar da kopuşmuşlar Katinin ardına. Bakınmışlar doz-dolay, ama kimseycii ölä dä görmemişlär, sade Katiyi diz çökülü erdä, gözleri da yaş dolu. Kati annatmış karılara Panaiyanın sımarlamasını: “Sölä insannara, korusunnar dinini, dua etsinnär Allaha, bän dä burada buldum Kendimä bir raatlık eri. Hem getirin burayı ayazma suyunu, mumnarı, günnük, holoı. Burada, bir vakıttan sora, manastır düzülecek”. O zamandan beerisi bu gün sayılêr manastırın Duuma günü.

Sabaası, orak ayın 5, küüyün başkanın izininä görä, Kati Terzi koymuş stavroylan bir taş bu erä, neredä Panaiya topraan üstündä görünmüş.

Haberlär bu oluş için hemen daalmış dolaylara. Binnerlän inancı başlamışlar akışmaa burayı. Mumnar ellerindä dua edärmışlär gecä-gündüz açık kırdä, şükür ederäk Gökteki Padişaaakayı. Onnar getirermışlär burayı kimin ne üreendän kopêr, kim neylän zengin. Bu vergilerin yardımınnan burada ilkin düzmüşlär bir küçücük klisecek, sora da onun erinä kaldırmışlar bir büyük manastır, angısı büünkü gün da durêr bu seçilmiş erdä.

1961 yıllarında manastır kabletmiş taa bir ad kendinä, Arhangil Mi-hayılın adını.

Birkaç yıldan sora, 1969 yılında, hramı eniletmişlär. Resimnemişlär içini hem altarı, nereyi koymuşlar yeni ikonaları. Düzmüşlär yapıları keliyalar için hem trapeza odasını. Sarmışlar manastırı doz-dolay tokatlarlan hem koymuşlar giriş tokatlarını taştan. Tokatların da üstünä düzmüşlär küçücük, güneş benizindä, kubeyciclär.

Büünkü gün manastır, nicä bir sinkalı parçacık Bucak kırlarında, angısını koparmışlar göktän da döşemişlär erä, neçin ki yapıları onun dübüdüz boyalı gökün renkindä. Buluşmak bu erlärlän unudulmaz insanın yaşamasında. Manastır seni bütününä kaplêr. O biyaz direklär, angıları tutêrlar örtüyü kapunun önündä; biyaz basamaklar, angıları, nicä yayık ellär seni kucaklamaa isteerlär da doorudêrlar kapulara dooru; gümüş da benizindä kubeylär kruçalarlan manastırın üstündä, – hepsicci teklif ederlär buyurasın içinä. Senin dä varsaydı bulunduun burada, makar ki bir kerä, birtaan hep çekecek geläsin bu ayozlu erä.

Aleksandrovkanın karı manastırı

➤ ***Yazdırın sizin küüyün istoriyasını; annadın anılmış insannar için; kendi küü adetleri, kulturası için; yazdırın görümnü erleri.***

§ 34. AAZDAN AYIRILMA TAKRİR ANNATMA TEKSTİNİ, KULLANARAK YAZDIRMA ELEMENT- LERİNİ, YAZDIRARKAN TARİHİN HEM KULTU- RANIN ANMAK TAŞLARINI УСНИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ- РОЗПОВІДІ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТОК ІСТОРИЇ ТА КУЛЬТУРИ

 137. Okuyun teksti. Annadın, ne görersiniz fotolarıda. Koyun tekstin adını.

Beşalma küüyün muzeyi

Beşalma küüyündä bulunêr ilk gagauz tarih-etnografiya muzeyi. O bulunêr bir gözâl, açık yapıda. Açıldı o elli yıl geeri. Muzeyi haliz kurdu gagauzların en talantlı adamı-peetçi, yazıcı Dimitri Kara Çoban. Bu anılmış muzeyi şindi taşıyêr onun adını. Yazık, Kara Çoban raametli oldu otuz yıl geeri...

Muzeyin kapuları açık hergün. Burayı gelerlâr musaafirlâr türlü devletlerdän, başka milletlerdän insannar. Muzeydä var binnän eksponat, angıları göstererlâr gagauzların tarihini, onnarın zor yolunu. Çok kuvet, en büük zaamet, elbetki, koydu Kara Çoban.

...Bir güneşli ilkyaz günündä biz yollandık bu ayozlu küüyä. Bizi karşıladılar yalpak, selämni insannar.

Muzeyin önündä kurulu Kara Çobanın anmak taşı. O taştan Kara Çoban, haliz diri, şindi yollanacêk, nicä lüzgär, sokakça. Uzun saçlar, açık bakış, fikirli annı... Sansın isteer ne sa sormaa, annatmaa eni şii-rini.

Kara Çoban bakêr bizä o sivri gözlerinnän, da biz duyêrız onun tabe-etini, onun yalınını yaşamasını, ani geçti nicä bir kıpım. Ama nekadar yaratmak o bizä braktı!

Onun anmak taşında dolu çiçek, diri laalelär, güllär dolayda. Kara Çoban pek sevärdi büütmää çiçek kendi başçasında. Şindi sa, bu diri çi-çeklär onun anmak taşın dolayında baaşlêêrlar ona kendi sıcaklını.

(İvan Kior)

Tarih-etnografiya muzeyi – историко-етнографічний музей

Yalpak – привітний, ввічливий

Büük zaamet koymaa – докласти багато праці

Baaşlamaa – дарувати

Ayozlu – святий

§ 35. PROTOKOL ПРОТОКОЛ

 138. Okuyun protokolu, alın esaba onun strukturasını. Bu örnää görä kurun kendi toplantınıza bir protokol, yazın onu tefterlerinizä.

Protokol № 5

(Küü, Kasaba) şkolasından 8-inci klasta üürencilerin toplantısı.
Sentäbrinin 10, 2016-ncı yıl.

Toplantıda pay aldılar klasın hepsi üürencileri – 25 kişi.

Bu oturuşta ilkin ayırıldı onun öndercisi – **Vasi Kuroglu**
hem sekretar – **Zina Arnaut**.

Toplantıda bakılan soruş:

I. Nasıl läüzım hazırlanmaa üüredicilerin zanaat yortu gününä?

Bakıldı: klastakı başkanın **Kocebaş Simunun raportu**. O haberledi, ani oktäbri ayının ilk pazarında üüredicilerin zanaat yortusu olacek.

Bu yortuya klasın üürencileri läüzım ii hazır olsunnar. Nicä taa gözäl kutlamaa onnarı? Bu soruşa toplantıda üürencilər, düşünüp, kendi tekliflerini sölesinnär.

Toplantıda söz aldılar klasın bu üürencileri: **Terzi Vani, Vasi-lioglo Koli, Karastan Dima, Topal Ani** hem **Kuyumcu Oli**.

Onnarın herbiri teklif etti bu yortu için hazırlamaa konşert, angısını, yortuya bir gün kaldıynan, göstermää klasın üüredicilerinä hepsinä.

Konşerttä şiir sölemää, kutlamaa, türkü çalmaa, üüredicilerin çok läüzımını hem faydalı zanaatı için. Bu yortuya analarımızı-bobalarımızı da teklif etmää.

Hep bu gün üüredicilerin herbirinä vermää birär demetçik çiçek hem birär kutlamak açık kartı.

Toplantının kararı:

- a) konşert hazırlamaa (cuvapçı Demirci Anton);
- ä) herbir üürediciyä çiçek hazırlamaa (cuvapçı Kocabaş Anton);
- b) hazırlamaa herbir üürediciyä birär kutlamak açık kartı (cuvapçı Vlah Mariya).

Bu karara klasın üürencileri kayıl oldular, 25 kişi ellerini kaldırdılar.

Toplantının öndercisi	Vasi Kuroglu	(yazılması)
sekretar	Zina Arnaut	(yazılması)

Açık kart – листівка

Kararlamaa – погодитися, дійти згоди

Toplantı – збори

Аудиованіє Аудіювання

Kauş

Mälçu dädu taninêr küüyündä nicä bir kauş ustası. Bir gün çocukak Sandi sordu:

– Dädu, e nasıl yapêrlar kauş? Bän da isteerim üürenmäâ.

Mälçu dädu annattı çocucaa Sandiyä, nicä yapmaa kauş:

– Kauş yapmaa deyni, läâzım ceviz aacı. Odun parçasını läâzım kurutmaa bir yıl. Ama güneşä koyarsan ceviz aacını – o çatlayacak. Odunu läâzım kurutmaa içerdä.

Mälçu dädu gösterdi hem ilerletti annatmasını:

– Alêrim ceviz aacın parçasını, ilkin nacaklan keserim buruk parçaları, sora da daltaylan

rendeleerim ceviz odununu. Çıkarêrım kauş instrumentin formasını. Sora gereriz strunaları. Da yavaş-yavaş olêr kauş.

Sandıcık dedi:

– Ama kauş yapılmış, nicä bir büük kaşık!

Mälçu dädu gülümsedi da cuvap etti:

– Dooru, oolum, kimi küülerdä gagauzlar deerlär kauşa “kaşık”.

Sandıcık aldı elinä kauşu da dedi:

– Bu kauş ölä gözäl, nicä bir oyuncak!

Mälçu dädu dedi:

– Ama kauş – o nicä bir insan. Kauşun herbir parçasının var kendi adı.

Sandıcık genä sordu:

– E nesoy onun adları?

Mälçu dädu annattı.

– Ya buna deerlär kauşun “başı”, bunnar kauşun “kulakları”, var “gözleri”, “ensesi”, “güüdesi”. Tä bunnar, ani tutêrlar strunaları dayak-tarak.

Sandıcık yalvardı dädusuna:

– Dädu, üüret beni kauşta çalmaa!

Dädu cuvap etti:

– Ehe-hey, unukacım, bu kolay iş diil.

– Ama bän pek isteerim kauşta çalmaa.

Dädu annattı unukasına:

– Kauş havaları gagauz halkın canından gelir! Eski vakıtlardan gelir bizä kauş.

Tä Mälçu dädu çeketti üüretmää Sandiyi kauşta çalmaa. Mälçu dädu tutêr elindä bir kauş. Çocucak Sandi tutêr elindä başka bir kauş.

Mälçu dädu annadêr:

– Bak, kauşta var üç struna. Üstünkü strunada çıkarêrsın melodiyayı. İki struna da, akord yapmaa deyni.

Sandi bakêr strunalara, sorêr:

– Dädu, neçin üstünkü struna demir teldän, ama öbür iki struna jiladan?

Mälçu dädu cuvap verer:

Neçin ani kauşta havayı çıkarêrsın demir strunadan. Öbür iki struna sa yardım eder sesi gözelletmää. Bak, çevireräk sola kauşu, muzikant gezdirer arkuşu da oynêêr hepsi strunalarda. Kauşta strunalar gerili grifin üzündän iki parmak yukarı da strunaları yok nicä bastırmaa parmaklan.

Onun için muzikant dokunêr strunalara tırnaklan yanından.

XIX-cu asirdä etnograf Valentin Moşkov tanışmış muzikantlarlan, angıları çalarmışlar kauşta. Moşkov yazêr “...Gagauzlarda var maa-suz, original strunalı instrument, adı “kauş kemençä” (kemençä – ka-şık)... Bu kemençedä var sade üç struna: biri demirdän, iki dä-sınırdan. Kemençeyi tutêrlar diil ölä, nicä haliz kemençeyi, ama nicä violançeli. Hem dayêrlar onu diil erä, ama dizinä. Oynêêrlar onda arkuşlan. Birinci strunada oynanêrlar melodiyayı, öbür ikisindä – yapêrlar hep akord...

Bu instrumentin sesi çok hoş.

Kim gördü hem işitti, nicä çalêrlar muzikantlar kauşta, biler, nekadar gözäl hem original, nicä hem biraz fasıl.

(Stepan Bulgara görä)

Kauş – триструнный смичковий інструмент

Usta – майстер, умілець

Dalta – долото

Güüdä – тіло, тулуб

Arkuş – смічок

SORUŞLAR

1. Mälçu dädu tanınêr küüyündä nicä kim?

- a) kapu ustası;
- ä) bir kauş ustası;
- b) çiten örmäk ustası.

2. Angı aaçtan olêr kauş?

- a) ceviz aacından;
- ä) meşedän;

b) salkım aacından.

3. Nicä deerlär kimi küülerdä kauşa?

- a) teknä;
- ä) tuzluk;
- b) kaşık.

4. Ne yalvardı Sandi dädusuna?

- a) yapmaa kauş;
- ä) üüretsin kauşta çalmaa;
- b) ayırmaa aaç parçası kauş yapmaa.

5. Kaç struna var kauşta?

- a) üç struna;
- ä) beş struna;
- b) altı struna.

6. Neylän oynêêrlar kauşta?

- a) tellän;
- ä) saçlan;
- b) arkuşlan.

7. Kauş o muzıka instrumentlerindän var bir:

- a) üflemä;
- ä) düümä;
- b) strunalı

8. Kauşun strunaları yapılı:

- a) biri – demirdän, iki da – jiladan;
- ä) biri – jiladan, iki da – demirdän;
- b) hepsi demirdän.

9. Çalgıcı kauşu dayêr:

- a) erä;
- ä) omuzuna;
- b) dizinä

**10. Angı asirdä V.Moşkov tanışmış kauşta çalan muzıkantlar-
lan?**

- a) XX;
- ä) XIX;
- b) XIIX

11. Nicä kauşun parçaların adlarıydı?

- a) başı, kulakları, gözleri, ensesi, güüdesi;

- ä) başı, bacakları, elleri, gözleri;
- b) ensesi, burnusu, tepesi, aazı

12. Kauşun sesi:

- a) çok hoş çıkêr;
- ä) uzaklara işidiler;
- b) baygın çıkêr

Garip Kamber

(Dastanın parçası)

Çok yıllar o zamannardan geçmiş, çok su o vakıtlardan beeri derelerdä akmış. İhtârların aazından işidilmiş, ki kurulmuş bu halk annatmaları taa evellär. Çalarmışlar onu bir kemençä, kauş çalmasınnan barabar gençlerä deyni, nasaat gibi.

Nezamansa, neredäysä çoktan, pek çoktan yaşarmış bir padişaa, anğısının büyük zenginnii varmış, ama o anılmış diil varlınnan, anılmış etişmiş çok gözäl kızınnan. Er üzündä bölä gözellik görülmemişti o vakıtlar. Kimsä sölärmış, ani padişaaayın kızının güzelliinnän sade gün yarışarmış. Sabaalen kız, kalkıp, deyärmış: “Gün, ya duu, ya bän duuarım senin erinä”. Başkaları annadarmış biri-birinä, ani bu kızın üzü açarmış, dolma içli gül gibi, ölä, ani doyamazmışın ona bakmaa. Göz açık kızın bakışı insanın üreeni ateş içinä sokarmış. Kim işitmiş onun türkülerini, üreenä saalık kabletmış; onun sesi dürükmüş, niçä çöşmä suyun şırıltısı, nicä kuşun uçması.

Kısmetinä mi, kahrına mı, varmış o padişaaayın bir da çıraa. O çırak gözäl hem gür kaavi bir olanmış, onun adı Garipmiş. Da te padişaaayın kızı hem o çırak beenmişlär biri-birini. Görüşärmişlär onnar göz-gözä çöşmä yanında. Padişaa sa istärmış vermää kızını başka padişaaayın bir zengin ooluna. Kız duymuş, ani onu istämeyeceklär vermää fukaara sevdasına, da düşünmüş bir şiretlä.

Bir gün gider çöşmeyä, üzünü-elini yıkayıp, serinnetmää kendini. Çıkarıp altın bleziklerini, koyêr taş üstünä, bak bilirmiş, ani, çıraktan başka, oraya kimsey gelmeyecek, ondan başka, blezikleri kimsey almayacak.

Kız üüsek pençeredän bakêr hem türküsündä çalêr, neetinä koyêr: “Kim benim bleziklerimi bulacek, ona bän, gelin olup, gidecäm”. Açan bu haberi etiştirerlär padişaaayın kulaana, onun canı kahrılan hem büyük üfkäylän dolêr. Oturdêr kendi izmetçilerini, çıraklarını beygirlerinä da deer, çıkarıp-geçirsinnär Garibi onun padişaalından dışarı.

Geçer nekadar vakıt geçtisa, padişaa artık isteer kızını eversin o zengin olana. Kız sa koyêr bobasının önünä şart, ki gidecek o delikannıya, anğısı çıkaracak damdan Gül-gülü beygiri. O beygirä sa yaklaşarmış sade bir çırak Garip. Etişmiş bu işlär padişaalın dışyanına da neredä

bulunurmuş Kamber. Pinip atına, o, sınırları geçip, gelmiş kızın evinä, padişaaın saraylarına. Padişaa sa düşünmüş, nicä karşılamaa çıraa. Yollêêr iki babu yola otursunnar mezar boyunda da beklesinnär, neza-man o yoldan Kamber geçecek. Babular, görüp bayır tepesindä bir atlı, beygirin oyunundan tanıyêrlar: “Garip geler!” Yaklaşp, babulara Garip sorêr:

– Canabinnär, neçin aalêêrsınız?

– Te filan bir kız öldü, padişaaın kızı, büün onun taman üçü olacêk, – demiş babular da uzatmışlar Garibä kolivadan datsın. Koliva sa zihir-liymiş. Alıp kolivadan, Garip aktarılêr, babular sa, sevinip, alatlêêrlar yola taa tez haberi padişaaaya götürmää.

Barabar – разом, спільно

Çırac – найманий працівник, батрак

Blezik (bilezik) – браслет

Sevdasını – коханого

Garip – невдаха, нещасливий

? SORUŞLAR

1. Neylän anıldı padişaa dolaylara?

- a) varlunnan;
- ä) etişmiş çok gözäl kızınnan;
- b) fenalunnan.

2. Ne yarışarmış kızın güzelliinnän?

- a) sade gün;
- ä) sade ay;
- b) sade yıldız.

3. Neredä görüşärdilär gözäl kız hem Garip?

- a) köprüdä;
- ä) çöşmä yanında;
- b) gölün boyunda.

4. Nereyi koydu bleziklerini kız?

- a) köprü altına;
- ä) çöşmenin yanına;
- b) taş üstünä.

5. Nesoy izin verdi padişaa çıraklarına?

- a) çıkarıp-geçirsinnär Garibi padişaalundan dışarı;
- ä) teklif etsinnär Garibi musaafirlää;
- b) kapasinnar kızı maazaya.

6. Kimi yolladı padişaa karşılasınar Kamberi?

- a) bir dāduyu;
- ä) iki babuyu;
- b) bir delikannı kızı.

7. Kiminnän beenişmişlär padişaanın kızı?

- a) bir zengin padişaa oolunnan;
- ä) çıraklan;
- b) komşusunnan.

8. Ne duymuş kız?

- a) onu vermeyceklär fukaara sevdasına;
- ä) onu vereceklär kimä o isteer;
- b) onu vereceklär bir zenginä

9. Nası şart koymuş bobasının önünä kız?

- a) gidecek o delikannıya, angısı çıkaracak damdan beygiri;
- ä) angısı ödeycek padişaaaya çok altın para;
- b) angısı koşacak damda beygiri

10. Nicä Kamber gelmiş kızın evinä?

- a) pinip atına;
- ä) pinip eşeenä;
- b) gelmiş yayan.

11. Ne vermişlär Kamberä babular?

- a) su;
- ä) koliva;
- b) şerbet.

12. Nası haber alatlêêrlar babular getirmää padişaaaya?

- a) Garip uyandı;
- ä) Garip ilaçlandı;
- b) Garip otalandı.

Окутак sessiz Читання мовчки

Kemençeci (Bir parçası)

Baraboy Petikaya bobasından kalmıştı bir kemença. Ölmüştü bobası, raametli olsun canı, brakmıştı ölümdän sora üüsüzlää genç oolunu eski dä kemençesini.

Yaşardı Petika, günneri geçirärdi, taa az evdä durardı, taa çok yolların üstündä sürülärdi, bir parça ekmek kazanardı. Çok kazanmalı yoktu, ama bir parça ekmek kazanardı. Kurtardı onu zor vakıtlarda eski, uunuk, ama gözäl sesli kemençesi. Kaç kerä çalgıcılar istedilär Petikaylan kemençelerini diişmää, ama caba. “Diil läüzim bana eni kemença, – deyärdi o. – Nekadar taa eski kemença, taa ii dä. Çoktankı dost herkerä taa paalı”.

Yalnızda Petika: ne karısı vardı, ne dä hısıımı. Sınaşmıştı o bölä yaşamaya: topraa yoktu sürsün, eksin, malı yoktu büütsün, baksın. Ölä dä fukaaraca yaşardı üüsüz Petika.

Hepsi onu yalnız sayardı, dayma deyärdi:

– Bey, bölä yalnız darsımaktan baka-baka var nicä ölmää.

Bilmäzdi insannar, ani vardı Petikanın bir paalı dostu, bir yolculuk kafadarı. Neredä Petika – kafadarı da orada, kiminnän Petika – kafadarı da onunnan. Aalêêr Petika kahırdan – kafadarı da aalêêr, seviner Petika – kafadarı da şen. Petikanın bir kafadarı vardı-kemençesi.

Çalêr Petika kemença, yaşları akêr, okadar beener kemença çalmaa. Tutêr Petika sol elinnän kemençesini enseciindän, oturdêr köprücüünä, yattırêr kafasını ona, nicä yastaa, saa elinnän dä arkuşu gezdirer ileri-geeri, eski kemençedän käämil ses çıkarêr. Öter strunalar, insanı oynattırêr, öter strunalar-kopêr, insanı aalattırêr. Okadar çok kemençeylän var nasıl insanı aalatmaa, insanı sevindirmää!

Çalêr Petika, kafasını yannatmış, gözlerini yummuş, sansın uyuyêr, strunalar sa öter, sansın Petikanın üreendän incä sesli iplik çeker, arkuş gezer, ba iiler, ba kalkêr, kemençedän ayrılanamêêr. Çalêr Petika, kahırını unutmuş, sarmaşmış dostunnan, lafeder onunnan: ba güldürer, ba aaladêr.

İnsan oynêêr – düün suulmêêr, insan atlêêr kemençenin havasına görä, seviner, havaya görä naarä eder. Toplêêr kemença insannarı, sarmaştırêr, nicä kardaşları. Oynêêr insannar...

Vererlär Petikaya bir filcan şarap, iyer, inkär etmeer; vererlär bir parça ekmek, iyer, sofradan uzak durmêêr; vererlär birkaç gümüş – koyêr Petika cöbünä, en derin cöbünä, zor vakıda tutêr.

Çalêr Petika, ekmek parası kendinä kazanêr. O ses sä kemença sesinä benzämeer, ölä bir özgü, fasıl, deyäsin, genç kız sesinä benzeer.

Varmış Petikanın bölä bir dostu. İsläämiş dostu, bitkinci buka – onunnan pay edärmiş, yarısını Petikaya verärmiş. Tä nekadar kurtararmış Petikaya aşınık, eski, ama gözäl sesli kemençesi.

Alêr Petika kemeñesini, gider ilkyazın Dobrucaya, yaza da orada kalêr. Çalêr o Dobrucanın kırçmalarında, işleer boyarların paylarında, ama kemeñesini brakmêêr.

Oturêr gün sıcaanda fukaara soluunu almaa, bir yudum su içmää, dinnenerlâr, oturêrlar, damarları verilsin, Petika sa alêr kemeñesini, çalêr, o gözâl sesleri çıkarêr, yorulmuş insana kuvet verer:

– Saa ol! – söleerlâr insannar da bitki bukasını falanık ta trofasını Petikanın önünâ koyêrlar.

– Buyur sän dä, Petika! – deerlâr.

Kaç ley kazanêr Petika Dobruca yollarında, düünükleer islää basmacına, en derin cöbünâ saklêêr, zor vakıda brakêr.

Güz geldi – Petika genâ küüyündâ, düünnerdâ gezer, daulcuya hem gaydacıya barabarlık tutêr. Çalêr Petika, kemeñenin arkuşunnan kendi günnerini sayêr. Vakıt geçer, Petika artık kırka yaklaşêr, kendini sa hep onaltı yaşında duyêr, evlenmâk için düş görer. Çalêr Petika, düündân-düünâ vakıdı geçirer, birâr-birâr ley toplêêr, bir kat rubacık almaa isteer, iki-üç partalcık ta içeri germää isteer. O da isteer insana benzemää, kendini giidirmää, suva görmemiş evceezini düzmää dä bir insancık içeri almaa.

O da umutlanêr, gecâ-gündüz kemeñçâ çalêr. Ama çıkmêêr Petikanın umutları aslıya, etişmeer paracı, biter ekmeçii, kopêr rubacı: buradan çekirsä, oradan görüner. Bulamêêr Petika bu yaşamanın ucunu.

Geler kış, düünnâr biter, siirek insan düün yapêr, oruç tutêrlar. Kalêr Petika ekmeçsiz, sabaadan avşamadan bilmeer, nicâ vakıdını geçirsin, neylân karnısını doldursun.

Alêr Petika kemeñesini, uudurêr arkuşu sakızlan, dikiler pençerenin boyunda, bütün gün çalêr, dinmeer, o kemeñeylân da aaçlını unudêr. İşider geçân insannar, seslenerlâr, dışarı çıkıp, sesleer komşular. Kış havasınnan barabar girer fukaaraların içerlerine kemeñçâ havası...

(Stepan Kuroglu)

? SORUŞLAR

1. Ne kazanardı Petika kemeñenin yardımınnan?

- a) birkaç rubli;
- ä) bir parça ekmeç;
- b) bir kat ruba.

2. Neylân istârdilâr diişmää çalgıcılar Petikaylan?

- a) evlân;
- ä) kemeñeylân;
- b) büyük köpäännân.

3. Kimdir Petikanın kafadarı?

- a) kemeñçâ;

- ä) bir ii dostu;
- b) büük köpää.

4. Ne türlü ses Petika çıkarardı kemençesindän?

- a) uzun ses;
- ä) dargın ses;
- b) käämil ses.

5. Nereyi gider Petika ilkyazın?

- a) Dobrucaya;
- ä) Bolgrada;
- b) panayıra.

6. Ne girer fukaaraların içerlerine kışın?

- a) kemençä havası;
- ä) suuk lüzgerlär;
- b) kış ayazları.

7. Kimä Petika tutêr barabarlık düünnerdä?

- a) kamşusuna;
- ä) gaydacıya hem daulcuya;
- b) kafadarına.

8. Kaç yaşında Petika?

- a) 16;
- ä) 40 yaklaşêr;
- b) 26 yaşında.

9. Neylän uudurêr çalgıcı kemençenin arkuşunu?

- a) basmaylan;
- ä) tasmaylan;
- b) sakızlan.

10. Neçin kışın insannar siirek düün yapêrlar?

- a) oruç tutulêr;
- ä) suuklar sarêr;
- b) paraları biter.

Sesli okumak

Читання вголос

Donka lelüm

Biz, uşaklar, ilkyazı beklärdik taa tez gelsin, havalar yınsın deyni da çikalım içerlerimizdän dışarda oynamaa, iplän atlamaa, beşka, top oynamaa, doyunca kaçınmaa, güneşä sevinmää...

Ama benim Donka lelüm ilkyazı çok sevärdi onun çiçekleri için. Taa erdä kaar yatırkan, azbuçuk güneş şılasın, o bir komşu kızlan – Paşiy-län çıkardılar küüyümüzün kenarında çayıra da getirärdilär ilkinki çiidem çiçeklerini. Biz da, taa küçüklär, başladıydık annamaa, angı çiçeklär nezaman açêrlar, nasıl gözäl kokêrlar...

Çiidemnerin açması bitär-bitmäz, lelüm başlayardı getirmää kırdan, çayırdan maavi gözçeezli menevşa çiçeklerini, taa sora inci çiçeklerini – bunnardı kırdan koparılma çiçeklär. Ama onnarın ardına bizim başçamızda aulda açardı laalelär, nargiz çiçekleri, ergivannar, zambaklar. Hem sora taa bütün yaz açardılar geçmäz karanfillär. Evdeki çiçekleri biz lelümnan ikimiz bakıp sulardık. Sora güzün, angıları sevmäzdidilär suukları, kazıp, maazaya saklardık – donmasınnar deyni. Ama ilkyazın genä erlerinä başçacumıza dikärdik.

Lelümün çiçek sevgisi bana da ulaştıydı da onunnan barabar taa çok çiçeklär için lafedärdik, çiçekleri bakıp, kazıp, sulayıp, onnara sevinärdük.

Ama çiçeklär en çok sevgili ilkyazın. Yazın ortasında kurak havalarda çiçeklerin çoyu senmää başlêrlar. Ozaman kalêr oyanda-buyanda birêr kokar süüt açık çiçeklerinnän. Onun çiçekleri küçücük, sarı,

ama ya yaklaş o kokar süüdün yanına da seni o gözâl koku sansın sarfoş eder... Kuannar da süüdü doz-dolay sarmışlar...

Çiçeklär naturanın baaşışları insannara.
Seviniz siz da çiçecikleri!

(*Nikolay Baboglu*)

İnci – конвалія
Nargiz – нарцис
Çiidem – підсніжник
Menevşa – фіалка
Karanfil – гвоздика
Laalä – тюльпан
Ergivan, lüläka – бузок

- *Ne için annadılêr bu yaratmada?*
- *Kim büüdärmiş çiçekleri?*
- *Sıralayın çiçekleri, angıları bu yaratmada gösteriler.*
- *Başka bir başlık koyun bu yaratmaya.*
- *Annadın sizin evdeki çiçekleriniz için.*

Çiçekli kırdä

...Bän çöktüm otluk içinä, da sansın daldım bir büülü hobana, neredä serincäydi, herbir taraftan da gelärdi kafamı semeleyän kokular. Hep-sindän pek duyulardı pelin kokusu: pelin bulundu fit yanımda. Gözâl bu ot. Alaca kesili gümüş yapracıkları yapêrlar onun boyunu donaklı hem şenni. Pelin kokusu nicä yaşamak: acı, ama geler çekäsin onu içinä bit-kisiz. Bu kaavi kokudan kaynêêr kafan, taazelener düşünmeklerin.

Pelindän bir tarafa esap aldım laylakuçkayı. Onun kaar gibi biyz çiçecii durêr nicä duak gelinin başında. Nicä gençkenä, elim birdän uzandı onun biyaz yapracıklarına, denemää umutlarımı. Ama pelin kokusu sansın çektı elimi geeri.

Tä gözüm ilişti gengereyä, ani büüyärdi hendeciin boyunda. Tikenni onun yaprakları, ama kaba lüläka çiçää olêr pek sevgili Dragayka yortusunda. Bu yortuya karşı gençlär kırkêrlar gengerä çiçään uçcaazını. Yataceykan koyêrlar onu başı ucuna, neetleyip bir kısmet. Yatêrlar uyumaa bir büyük umutlan, ani bu gecedä o kırkık uçcaaz büüyecek enidän, da gösterecek, ani kısmet yakında.

Tä ansızdan gözäl donaklı kelebecik kanatçınnan suvazladı yanaamı, da hızlı uçup, kondu pam-pak pamucaa, ani sararardı sol tarafta. Onda çok oyalanmadı, da atladı balaban susay çiçeenä. Bu ilin kanatlı kelebecik sansın gezdirärdi bir şenni haber çiçektän çiçää, ottan ota. Te o braktı susayı sallanarak, da uçtu ileri dooru.

Dolayı yok nasıl doymaa siiretmää. Tä payak germiş görünär-görünmüz tanteli gengeredän palamidaya. Heptä taa savaşêr onu düzmää. Koyu-eşil tikenni palamidaya sa sarılmış bir sarmaşık, da donaklamış onu biyaz, küçücük finıya benzeyän, çiçeciklerinnän. Hepsi burada biri-birinnän uygun, raathı, biri-birinä läüzimni.

(Mariya Mercanka)

Hoban – дощова (тала) вода

Laylakuçka – ромашка польова

Pelin – полин

Genger – чортополох

Duak – хустка нареченої

Susay – осот

Palamida – колючий бур'ян (осот)

- ***Vardır mı siz siirettiiniz çiçekli kırtı?***
- ***Bulun tekstin payını, neredä gösteriler gagauz halk yortusu?***
- ***Annadın onun nişannarını.***
- ***Läüzimni mı kırdı bu hepsicii otlar?***

УВАТМАЛІ ЛІТЕРАТУРА ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА

Nikolay Tanasoglu (1895–1970)

Nikolay Tanasoglu gagauz literaturasına temel koyan yazıcıların arasında bulunêr. Onun duuması Kiriet küüyündä, Çadır rayonunda. Talantlı şair, annatma yazıcısı, talmaç, üüredici. Onun annatma toplumu “Bucak, Bucak...” çıktı tipardan 1970-inci yılda. Bu kiyatta türlü meraklı annatmalar var: “Bucak, Bucak...”, “Sofi”, “Yuvanog-lular”, “Başka gagauzlar”. Şiirleri hem başka yaratmaları tiparlandı gagauz gazetalarında hem kiyatta “Bucaktan seslär”. Nasıl talmaç biliner, ki o käämil, becerikli çevirdi rus dilindän gagauz dilinä N.V. Gogolün pyesasını “Revi-zor”.

Aşaaada okuyunuz N. Tanasoglunun “Bucak, Bucak...” annatmasından yazdırma parçasını, angısında o göster ana tarafının güzelliini hem duuma erinä kendi derin duygularını.

Bucak, Bucak...

Bucak, Bucak, duuma erlär! Ana toprak tavlı, karagöz, yalpak, sıcak. Her erin oolları, bezbollahi, severlär duuma erlerini, duuma tarafını. O onnara geler hepsindän gözäl, hepsindän hoş, hepsindän paalı. Haliz da ölä! Ne güzellik vardı nasıl o evelki zamannarda bulmaa bu çukurlu otsuz tolokalarda, kuru dereli çayırlarda, o yamaçlı kırlarda, erdän erä ani kuşahydılar derin tozlu yollarlan, hem da fidan erinä genger büü-därdilär? Çollu bir taraf... Orada da toprak kuhneli küülär, dolu çift-çilärlän hem çobannarlan yamalı meşinnärlän, torbalarında sade çat-lak malay hem suan, o da varsaydı... Bu fukaara insannarın adı da, dili da, çünkü bişeyä gelmäzmiş, hep deyärdi fena düşünücülär üstümüzä: “Gagauzlar”. Kim varmış işittii yada bildii bölelerini? Kär laf çıkarmıştı kimisi, ani bu “gacalların” hiç senselä kökü da yokmuş..., onnar bir karışmalıkmişlar..., nasıl varmış nicä esaplamaa, ani bunnar da biler duymaa, toprak sevmää, duuma tarafına mayıl olmaa, haliz bölä bet erlerä?

Osaydı aslı, yok ne şaşmaa: analar var gözäl da, çirkin da, ama uşak-larına çirkin ana da pek gözäl! Uşaklar da var akıllı da, şaşkın da, ama anaya şaşkınnar da akıllı!

Yok, okuyucular! Desin, kim ne deyärsä, sansın ne sanarsa, ana top-raandan, tarafından gözäl yok! Ana halkından akıllı yok! Hem gagauz-lar gözäl halkımızdır, zaametçi hem kıymetliydir, nicä hepsi halklar bu dünnedä. O da ayozladı duuma topraanı, nicä da hepsi. Salt kim bilme-er onu, olur düşünsün başka türlü.

Bu erlär, Gözäl Bucaklar – islää, yalpak bir anamız!

Çık bir yamacın tepesinä da bak dolaylara: maavili uzaklardan, büük arkalar gibi, dizili yamaçlar, ani eşil ekinleri, geniş baalarları, gür meyvalıkları gücülä taşıyêrlar sırtlarında; sıra dizili kavak yada ceviz aaçların aralarından, geniş kayışlar gibi, kayêr asfaltlı yollar, saklayıp alçaklarda uçlarını, zerä küülerä inerlär, angıları taa çok bölä erlerdä erleşmişlär yakın ikiüz yıl geeri da şindi güneşli sokaklarlan, aydınnıklı evlerinnän hoş çaarêrlar herbir yolcuuyu, geçärkän dursun, baksın, ne-soydu kefleri, hemen kahırlı da olsa. Tarafımıza ilkyaz çalışêr gelmää, kısmeti küüyü getirmää, ki onnarın olsun. Ama kim onu vardır bilsin, neyâ çıkacak işlär? O kısmeti var nicä saptırsınnar da, çelsınnär da... Ortalık ölä kolay düzülmeer. Ama hep ta, o ilerki nevoyacılar, çıraklar büün dik gezerlär, yakaları açık, kalpakları yan, bıyık kıvradıp, yaşama-yı kurêrlar kendilerinä...

Talmaç – перекладач

Toprak tavlı – родюча (земля)

Kıymetli adamnar – гідні люди

Ayoz – святий

Meşinnär – шкіряні брюки з овчини

Gacallar – гагаузи-мусульмани

Nevoyacılar – ті, що потребують

Çollu – бідна, пустельна сторона (місцевість)

Saptırmaa – змусити повернути кудись

Çelmää – відволікати

- *Yukarkı “Bucak, Bucak...” yazdırmalı annatmayı okuyun ayırı girişini, temel payını, bitkisini. Söläyin onun temasını hem öz fikirini.*
- *Annadın yaratmanın içindeliini sıradan, söläyin, angı kartınayı yazıcı gösterer uygun laflarlan hem demekli söylemeklêrlän; okuyun o kartına için. Bulun tekstin cümlelerindä uydurmaları, başka uygun lafları.*

Dionis Tanasoglu (1922–2006)

Dionis Tanasoglu duudu 1922-nci yılda Çadır rayonunda Kiriet küüyündä. Elli yıldan zeedä D. Tanasoglu çalıştı, gagauz literaturası hem bütünnä kulturası uurunda. O oldu Moldova Respublikanın incäzanaatlılında şanni zaametçi. Filologiyada profesor, yazıcı, kompozitor.

Tipardan çıktı yazıcının te bu yaratma toplumnarı, kiyatları: “Almanah” (1957), “Çal, türküm”, “Adamın işleri”, “Hoşluk” (1970), “Gençlik türküleri” (1975). Onun meraklı romanı “Uzun kervan” basımdan çıktı 1985-inci yılda. Yazdı iki pyesa “Bucakta yalın” (1974), “Oğlanın sevdası” (1981).

Analar

Nicä ilkyaz gibi sıcak,
Çiçekli başça,
Özlenmiş kırlangaçlar –
Geler analar.

Yazın hoş yaamur gibi,
İlk taazä çörek,
İlk karpuz, üzüm kara –
Olêr analar.

Güzün hep evdä döner,
Fıtası dolu,

Kuşku, nicä turnalar,
Durêr analar.

Kaar gibi yalpak, duygun,
Eni yıl kovrii,
Doyulmaz masal onnar,
Cömert analar.

Nicä zamannar yılda,
Analar geler,
Bitkisiz yollar, yıllar –
Bıkmaz analar.

- **Demekli okuyun D. Tanasoglunun şiirlerini hem cuvap verin soruşlara.**
- **Angi epitetlerlän, uydurmalarlan veriler karakteristika analara? Annadın, okuyarak şiirin sıralarını.**
- **Annadın kendi analarınız için.**
- **Üürenin bu şiiri kiyatsız sölemä.**

İlkyazım geldi!

Çiidemnär kauk gibi
Baalarlarda patladı,
Turnalar sincir gibi
Geçti, erä konmadı.

Sade lelek dönüşer
Maalemizdä utancak.
Yuvasına o geler
Uzak erlerdän ancak.

Kuşlar pek gözâl çalêr,
Başçaları doldurup,
Uşaklar da şımarêr,
Havaya mayıl olup.

Kara kırdan buu çıkêr,
Sürmək-ekmək çeketti.
Belli bişey: gün şılêr,
Gözâl ilkyazım geldi!

İncäzanaat – мистецтво

Şanni – відомий, шанований, поважний

Cömert – добрий, щедрий

➤ *Annadın ilkyazın gelmesi için, kullanarak şiirin uydurmalarını, başka uygun, demekli söylemeklerini. Taa ne var nicä eklemää ilkyazın gelmesi için?*

Dimitri Kara Çoban (1933–1986)

Dimitri Kara Çoban – bilinir gagauz yazıcısı, o başka yazıcılarla barabar gagauz yazılı literaturasına temel koydu. Duudu hem çalıştı Komrat rayonunda Beşalma küüyündä. O biliner nasıl bir kısa annatmaların ustası. Onun annatmaları, peetleri yazılı kısıdan, ama derin fikirlän hem bir annaşılır, açık, artistik dilinnän. Onun yaratmalarını okudukça, isteersin okumaa, kıyamêêrsın brakmaa elindän. May irmi beş yıl sıravardvı o hep yazdı da tipardan çıkardı on literatūra kıyadı. Onun bu kıyatlarında var te bu käämil annatmalar “Kudal”, “Otuz ley”, “Nişannar”, şiirlär “Oolum, oolum!”, “Panayırdan”, “Eski Bucak” hem başka.

Otuz ley

Küüdä Karannık-Fakirlerdä yaşardı bir kırkın üstünä yaşta adam Semä Petan. Semen vardı çok kapulu evleri, büyük damnarı, iki demirli pulukları, sekiz çift öküzü, bir hergelä beygiri, ikiüz koyunu, çok kuşu. Onun baaları hem ekinnikleri kaplardılar küüyün merasının taa zeedesini. O heryıl satardı çok ekin, şarap, piinir, yımırta da hep toplardı para. Kendisi sa o herkerä benizsizdi, sırtında taşıyardı bir hurda anteri. Anılmış sıkı adamdı.

Semä Petannan bir sokakta yaşardı bir oftikalı, yalnız karı, angısında hiç bişeycik yoktu, da o toplardı sokaktan herbir çırpıcı. Da te bu karı-

ya Semä dört yıl geeri verdiydi ödünç otuz ley. Zor inanmaa da, nesoy gıçırtıylan üreendä verdiydi o parayı.

– Ama bak da getir! – sımarladı Semä kariya. – Otuz ley – diil şaka. Açan binnäa etişmeer otuz ley, ona deerlär dokuzüz etmiş ley, ama de-meerlär binnik.

Da te geçti dört yıl, karı sa hep çevirämäzdi kendi borcunu. Da dört yıl sıravardır Semä yollardı kendi evdekilerini, ki alsınnar o parayı.

Bir kerä kışın Semä kendisi gitti kariya. Bulamayıp, ne almaa ondan borç için, o kopardı kuhneciin örtüsünün başından üç tafta. İçeri baş-ladı saurmaa kaar. Zavallı insancık, çıvdırdı, nicä kuş. Bozup karının yuvasını, Semä yollandı evä. Ama, çıktıynan sokaa, ona göründü, ani bu çürük taftalar yapmêrlar borcun paasını, da o sıbıttı onnarı hendek içinä, baarıp kariya, neredän istärsä, bulsun da getirsin o parayı.

Semenin hiç neetindä dä yoktu raada brakmaa kariya. O genä çeketti hergün yollamaa içerdän birkimseyi ona o leylär için. Açan evdä bitärdi gaz, o deyardı gelinä:

– Git, versin o otuz leyi, da al gaz.

Açan birkimsey çaarardı düünä, o deyardı karısına: “Bän gelinnän gü-veeyä atacam dolucak irmi ley, sän dä git, al o otuz leyi da at onu”. Açan uşakların birisi istärdi bomboni, o genä deyardı: “Git, al o otuz leyi da al kendinä bomboni”.

Semedä tezdä duudu neet vermää suda kendi borçlusunu. Ama bu va-kıt oftikalı karı genä kefsizlendi. “O var nicä sudadak ölsün da çevirme-sin o otuz leyi”, – düşündü Semä da bu para için hasta kariya kazdırdı yarım hektar papşoy.

Oftikalı – туберкульозний

Dolucak – весільний подарунок

Anteri – куртка з вузькими, довгими рукавами

Hurda – зношений

- *Annadın, nicä yaşardı Semä Petan, lääzımdı mı o ölä sıkı olsun? Verin karakteristika Semä Petana. Acıyêr mı canı-nız o hasta kariya?*
- *Nicä biter bu annatma? Ne duygular üreklerinizi kapladı?*

Nışannar

Zaatlı Andreyi küçükkenä, bobası üüredärmış olsun ii, yapmasın kim-seycäa fenalık, çalması, yardım etsin ilinnetmäa insannarın yaşaması-nı.

Zaatlı büüdünän, brakmış bobasının ii üüretmesini da olmuş tamaa, haseet, ikiüzlü hem aldadıcı. “Toplayım kendimä varlık da sora çekede-

cäm iilik yapmaa”, – düşünmüş o da çeketmiş dooruluksuzluk, tamaa toplamaa varlık. Ama, ki bilsin, nekadar fenalık yapacék, o herbir fenalın ardına kakarmış kazaa birär enser.

Bitki-bitkiyâ o zenginemiş, kazık da dolmuş enserlän. Ozaman Zaatlı çeketmiş yapmaa iilik, ki prost edilsinnär onun ilerki fenalıkları, da herbir iliinin ardına çıkararmış kazıktan birär enser. Açan enserlär kazıktan çıkarılmışlar, Zaatlının sırtından sansın bir bayır inmiş. O o saat gitmiş bobasına sölemää yaptıklarını.

– E, islää, sän enserleri çıkarmışsın, – demiş bobası, – ama onnarın nişannarı kalmış kazıkta!

- ?** ➤ *Annatmayı “Nişannar” okuyun, bulun onun temasını hem öz fikirini.*
- *Zaatlı Andreyi küçükkenä bobası nicä üüretmiş? Nasıl götürsün kendisini?*
- *Büüdüynän, Zaatlı Andrey nicä olmuş? Neçin o insannara fenalık yapmış?*
- *Dooru mu yol bulmuş Andrey, ki varlık toplansın?*
- *Fenalın ardına aul içindä kazaa ne kakarmış? Nezaman hem nekadar iilik yapmış Zaatlı Andrey? Zaatlı zenginemiş, ama ne olmuş kazıklan?*
- *Neçin annatmanın adı “Nişannar”?*

Panayırdan

İnsan daalêr, evä varêr
panayırdan kalaba.
Hoş halları, çok malları,
başlar gider balaban.
Oldu alış, oldu veriş,
pazarlanmak yarım gün.
Kim ne almış,
kim ne vermiş,
nerdä onnuk, nerdä bin...
Geler boba – dolu torba,
oyuncaklar cıngirdêr.
Geler sarfoş, hoşu, te hoş!
Dolu şkembä –
jingirdêr.

Almış karı, bir plat sarı –
pençereyâ perdelik.
Almış ihtär eni keptar,
bakêr ona, çevirip.

Almış çiftçi saamal keçi,
evceezinâ götürer.
Almış sakat eni makak, –
o da ona seviner.

- **Şiiri “Panayırdan” okuyun, onun teması hem öz fikiri için annadın.**
- **Kim hem nelär panayırdan evä getirer? Sıralayın.**
- **Siz angı mallara taa çok sevineceydiniz? Neçin?**

Çocucaam

Karannık doldurdu
her erleri:
kırları, daaları
hem evleri.

Ya bak Radiya,
Ya bak Gafiya.
Burada neredä –
etnografiya?

Herersi – kör-saar er,
yok şamata.
Bir çekirgä baarêr
salt dolapta.

Rubacıkları –
alma tükändän:
gözäl, ama diil
dikilmä eldän.

Bütünnä içerdä –
şen düş eli.
Tıklalı pençerä,
pat döşeli.

Bizä salt läözüm
giimnär o soydan,
ani yaratma
küüdä insandan;

Çocucaam uyumuş
erceezindä,
bir özsüz karandaş
elceezindä.

iplik rökedä,
açan işlenmä,
kırık aulda
eriş çözülmä;

Götür ver geeri
te bu patretçii.
Bu eksponat diil
bu muzey için.

platı dokumuş
bir zeetli karı,
beli tutulu,
suratı sarı.

Nikolay Baboglu (1928–2008)

Nikolay Baboglunun duuması Çadır dolayın Kıpçak küüyündä. O uzun yaşamasında çalıştı üüredici da, şkola direktoru da, Üüredicilik Ministerliindä Bakan yardımcısı da. Nikolay Baboglu – gagauzların anılmış şairi hem yazıcısı, Moldova Yazarlar Birliin azası. O yazdı büyüklerä hem küçüklerä deyni 20-nin üstünä artistik yaratması, sözlük, şkola kiyatları hem bir da pyesa “Mumnar saalik için”.

Nikolay Baboglunun pek gözäl dili var, çünkü o kendi yaratmalarında ustayca kullanêr halkımızın artistik kolaylıklarını, yazêr ölä, ani okudukça taa çok okumaa istersin onun yaratmalarını.

Nikolay Babogluda var peet toplumları da, proza toplumları da. Ama büyük, üüsek ustalık uuruna çıktı avtor kendi proza yaratmalarınnan.

1998-inci yılda Nikolay Babogluya onun gagauzlara büyük zaameti için verildi üüsek bir titül “Gagauziyanın hatırlı vatandaşı”.

Bakan – міністр

Vani Çilingir

İlkyaz yavaş-yavaş kaplayardı dünneyi. Çoktan artık eridiydi kaar, aullar boylarında uzanardı kuru yolcaazlar, neredä insannar gezärdilär artık yalnayak. Çiçek açardı vişnä aaçları hem zerdelilər. Sıcaktı... Kır-dan gelärdi ilk çimenin kokusu. Onu duyup, küü içindä orada-burada beelärdi koyunnar, anırdardı ineklär, danalar, buzaalar. Hayvannar hepsi istärdilär çıksınnar çayıra otlamaa. Çilingirlerin da kuznesindä iş hep taa zeedelenärdi. Birgün demirci Todur dedi ooluna Vaniyä:

– Git, çocuum, Göza Petilerä da sölä, ani onnarın işlerini yaptım. Koşsun sabaa taligasını da gidecez Bolgrada kuzneyä kömür getirmää.

Vani yıkandı da hızlandı Gözalara. Üülen vakıdıydı. Küüyün şkolasında derslär bitärdilär. Vani gidärkän, läüzımdı geçsin şkolanın yanından. Orada kapular açıldı. Bunu gördüynän, çocuum ürää başladı taa sık düülmää. Klastan işidilärdi üüredici Delaoltunun sesi. Bezbelli, o üüredärdi te onnarı, kim bilmedi uroklarını da kaldı derstän sora. Olaydı büün Vani Çilingir da şkolada, Domnu invêtêtor Delaoltu şindi artık gideceydi üülen ekmeeni imää. Ama bu “eşekleri” (Butakım deyärdi Delaoltu te o uşaklara, ani üürenmektä biraz geeri kalardılar) kalaceydı üüretmää Vani. O uşaklara da kurtarardı onnarı Vani üüretsin. Kendi kafadarları taa islää annadardı, Delaoltu lafedärdi romınca hızlı, dola-

şik. Hem bundan başka, uroklardan sora kalmak Vaniylän bitärdi islää, lobutsuz. Ama açan onnarlan kalardı kendisi Delaoltu, işlär sıkça bitärdilär aalayışlan. O annadırdı bir kerä, iki kerä, ama açan üçüncülää da onu annamazdılar, o geçärdi kendi klasika metodikasına, verärdi yol yaban üfkesinä:

– Turçı, derbedey, proştı! – baarardı çirkin-çirkin romın dilindä. – Dizilin birär-birär benim önümä. – Kendi alardı ayva dalından fişkanı da urardı onunnan uşakların auçlarına. Uşaklar kıvrnardılar. Taa korkakları hızlanardılar kapuya kaçmaa, ama üüredici, etişip geeridän, sivri emenisinnän urardı nereyi razgelärsä. Uşaklar, kapuda sıkışarak, yıkılarak fırlayardılar dışarı... Üüredici da, üfkesini çıkarıp, uslanardı. Butakım geeri kalan üürenicileri “üürettiktän” sora, Delaoltu gidärdi ekmeä imää...

Büün may yarım klas bilmemişti derslerini da kalmıştı üülendän sora. Onnara Delaoltu artık ikincilää annatmıştı temayı, ama taa düümemişti kimseyi. Tafta yanında durardı Göza Todıcık, kalanı oturardılar erlerindä da nesä esaplardılar. Üüredici çıkmıştı da şkolanın önündä basamaklarda içärdi bir tütün. Vani da taman geçärdi oradan, duraklandı da seläm verdi.

– Buna ziua, zaman hayır olsun!

– Hayır olsun, çocukak, nübêrsın? – sordu üüredici. – Boban dediädi, ani şansora şkolaya gelmeyecän, ama şindi geldin mi?

– Yok, gelmedim, beni yolladılar Gözalara bir işlän da geçärkän duraklandım burada.

– Ya, gir sän bir-iki minuda klasa, – yalpak teklif etti üüredici. Vani girdi kendi klasına, gördü zavalı kafadarlarını, angıları durardılar ilik kafalarınnan. Onnarın arasındaydı Todıcık Göza, Germä Stepu, Barza Vani, Koli Ayı hem taa çoyu. Onnar birisi bilmäzdi esaplamaa, ne annattıydı üüredici.

– Ya, bakalım, sän esapladın mı? – sordu üüredici tafta yanında duran Göza Todıcää. O susardı, tafta da paktı. Delaoltu çaardı Germä Stepuyu:

– Al tebeşiri da esapla! Şindi hemen sizä annattım, nicä esaplamaa butakım davaları. – Çocuk aldı tebeşiri, tutundu ne sä yapmaa, ama ölä da bişey kotarmadı.

– Çık sän, Peticik! – çaardı üüredici öbürünü. Çıktı. O da susardı...

– Çık sän İvançoğlu, sän Paulesku, sän Trifonoglu, sän Gaydarcı, Ke-mençeci, Yasıbaş...

Tafta yanında durardı sekiz kişi. Delaoltu danıştı erlerindä oturannara da:

– Beki sizdän biriniz biler yapmaa bu esabı? Uşaklar hepsi süünük gibi susardılar.

– Ya, Vanıcık Çilingir, denä sän, çoktan da şkolaya gelmeersin, ama bekim esaplayabilecän.

– İslää, çalışacam, domnule invêtêtor. – Vani aldı tebeşiri. O yazardı taftada hem annadardı, ne yapêr, nası yapêr. Ölä, nicä beenärdi üüredici.

– Aşa, aş, puyule, bravo, bravo! – kabardardı Vaniyi kanaat üüredici. Açan Vani bitirdi çok dooru davayı esaplamaa, üüredici dedi uşaklara:

– Gördünüz mü ba, eşeklär, bu çocuk artık iki ay oldu şkolaya gelme-er, kimsey ona bu esabı göstermedi, o buldu kolayını da esapladi. Ama sizä bän dün annattım bir kerä, büün da gösterdim iki kerä, nasıl esaplamaa, da siz biriniz kendibaşına esaplayamadı. Neçin siz okadar aar başlıysınız? Sizin analarınız-bobalarınız küüdä görümnü insannar, baş çorbacılar, ama siz onnarı da kötü edersiniz. Şindicik tez yok olarsınız evä! – kooladı Delaoltu “kabaatlıları”. Kısmetli uşaklar, ani kurtuldular düülmedik, çimçirik gibi, fırladılar dışarı.

– Bravo, Vani, saa olasin! – şindi git, nereyä boban yolladı, – dedi üüredici da soktu Vaninin aucuna irmi ley.

– Bana diil läüzım para, – dedi Vani.

– Sus dedim sana! – baardı Delaoltu Vaniyä. – Üüredicidän olmaz almamaa. Da gitti.

Vani koydu cebinä parayı da etişti uşakları. Çocukaklar sevinärdilär, ani Vani kurtardı onnarı ayva fışkanından. O da gidärdi bu kafadarlarınnan hem düşünärdi, ani bu paraylan olacêk alsın kendinä bir çift incä don, zerä bütün yaz gezärdi dokuma yapaa dimiylän, ani artık soymuştlar kanadınca çocuun butlarını.

– Seni neçin üüredici yolladı, söleyäsin evdä bobalarımıza mı? – sorardı kahırlı uşaklar.

– Diil, – cuvap etti Vani, – beni bobam yolladı te sizä Gözalara bir işlän.

Fasil işti: Vani bölä keskin fikirli bilmäk gösterdiktän sora da o hep taa kısmetli bulardı bu “eşekleri” kendisindän. Neçinki onnar gidärdilär şkolaya, ama o kalardı körüktä demirci bobasına yardımcı.

* * *

– Sän artık geldin mi? – sordu Vaniyä bobası. – Ne dedi Göza?

– Kendisi evdä yoktu, ama karısı söledi, ani o bilärmiş. Yaarına gelecek bizä kendi taligasınnan.

– Neçin sän ölä küsülüysün? – sordu boba, bakarak çocuun uz gözle-riinä.

– Baka, – dedi Vani, – bän isteerim şkolaya gitmää... Todur Çilingir bir hayli sustu, ama sonunda sordu:

– Neçin senin yumuruun sıkılı? Ne var aucunda?

Çocuk açtı elini – şıladı irmilik Karol padişahın simasınnan üstündä.

– Gideceydin, çocuun, şkolaya da bilerim, ani çok islää üüreneceydin, ama te bunnar kabaatlı, – o gösterdi paranın üstündä padişahın üzü-

nü. – Tâ bu zeetçi, kendisi nemçâ, ama doymadı bizim, romınnarın hem hepsi Bassarabiyalılârin terini imää, çocuum... Tâ ne var ortalıkta. Demirci Todur sarmaştı ooluna da öptü onun yanaklarını.

– Baka, bana o padişah hiç diil lâázım.

– E-e-e, Vani, Vani, olsa senin istediincä!

– Bän isteerim üürenmää akrannarımmnan barabar şkolada...

Derbedey – як дурні

Aşa-i puyule – дуже добре, моє маля;

Domnu invêțetor – пан учитель;

Bişey kotarmadı – нічого не зробив;

Süünük gibi susardılar – і слова не промовили;

Aar başlı – тугодум;

Dokuma dimi – домоткане полотно; штани з домотканого полотна;

Akrannarı – однолітки; ровесники.

- ***Annadın, nasıl çekeder ilkyaz küüdä.***
- ***Nereyi yolladı Demirci Todur oolunu Vaniyi?***
- ***Şkolanın yanından geçärkän, ne işitti Vani?***
- ***Üüredici Delaoltu şkolada uşakları nasıl üüredärdi?***
- ***Neçin Delaoltu teklif etti Vaniyi, girsin klasa?***
- ***Kimi gördü Vani klasta?***
- ***Neçin üüredici verdi ona 20 ley?***
- ***Ne duyguları vardı üüredicinin başka uşaklara hem Vaniya? İnandırın tekstän laflarlan.***
- ***Ne istedi Vani bobasından?***
- ***Neçin bobası onu üüredämäzdi şkolada?***
- ***Kim kabaatlıydı, ani Vani gibi akıllı uşaklar kalardılar şkolanın dışanda?***
- ***Nicä yazdırêr avtor Vaninin kefini? Bulun o sıracıkları da okuyun. Neçin çocucaan kefi diişer?***
- ***Neylän benzeşer şindiki zaman o zamannan? Neçin?***

Çiçeklik başçası

Bu yılın Çilingirlerin çiçeklik başçacı gidärdi pek gür. İlkyazın en ilkin başlardılar açmaa çiidemnär, sora ergivannar, laalelär, taa sora zambaklar, aşışlär, zurnalar. Yazın kolverilärdilär bujorlar, kamçişalar, ama o uzun gülfatmalar, etişip, geçärdilär aulu da, insan gibi bakardılar sokaa iki tarafa. Onnarın da köklerinä sarılardı altıncıklar hem başka tırmaşıcı türlü başça gercikleri.

Güzün dä geç vakıdadan, kaarın da altından hep gösterärdilär başlarını dolu içli, sıralı boyada hem gözäl kokar güz çiçekleri, onnarı ev saabileri çalışkannıklan toplamışlar, top-top baalamışlar da çölmek-

lerä koymuşlar. Taa biraz suuk urduynan, gözäl güz çiçekleri geçecekler maazaya kışlamaa...

Sokaktan geçennär, görüp alçarak aul aşırı bu başçacıkta dünnä gözelliklerini, sevinärdilər. Çiçekler gözelliklerinnän kimi geçennerini durdurdılar bir-iki kıpıma. Onnar bakardılar da, beki, azbuçuk unurdurdılar yaşamanın hergünkü zorlarını hem kahırlarını. Ev saabisi, demirci Todur, da aar işindän sora, sıkça, aardılıp başçacın auluna, havezlän bakardı dünnenin şen boyalarına, sevinip, dinnenärdi teninnän hem ruhunnan. Haliz burada o büyük çekiçtän yorgunnuk sansın taa ilin hem taa tez geçärdi.

Yok nasıl mayıl olmayasın bu çiçeklik başçasına!

Gür – гіллястий кущ
Kamçışa – чорнобривці
Gülfatma – мальва
Zurna – березка (рослина)

- ?** ➤ *Neçin sokaktan geçennär dayma-dayma durgunarmışlar, bakarmışlar Çilingirlerin auluna? Neylän çekärmiş bu aul onnari?*
- *Neçin demirci Todur (saabi) aardıarmış başçacın auluna?*
- *Kaç türlü çiçek açarmış bu başçada? Sıralayın onnari.*
- *Hazırlayın aazdan başçanın yazdırmasını hem uydurun Çilingirlerin başçasını sizin başçanızlan.*
- *Çiçeklik başçası nelär verer adama? Açıklayın bakışınızı.*

Ana dilimiz

Ne zamandır – bellisiz,
Gelmiş bizä dilimiz...
Gelmiş yokkan sesimiz.
Da yapmış bizi o biz.

Sanki taa ne erlerdän?
Beki, telli gelindän,
Beki, kaval sesindän,
Kolaydan hem zorlardan?

Gelmiş derin eveldän,
Pütürcekli ellerdän,
Puluktan, tutaklardan.
Arpadan, boodaylardan.

Geler o oyunnardan,
Becerikli aazlardan.
Dünür bekleyän kızlardan,
Hem kaba somunnardan,

Oglanın sürüsündän,
Masaldan hem türküdän...

- ?** ➤ *Nasıl hem nedän peydalanmış ana dilimiz? İnandırın cevaplarınızı avtorun sıracıklarinnan hem kendi bakışınızlan.*

- *Ne verer adama dil? Yardımnêêr mı dil adamın ilerlemesinâ? Nicâ?*
- *”Kâr kuşlar da, hayvannar da kendi dilindâ lafeder”. Nicâ annêêrsınız siz K. Vasilioglunun uygun şiirini? Açıklayın kendi fikrinizi.*

Anam

<p>Aklımdaysın aklımda, Raatsız benim öz anam, Çiili gözlân kapuda, Can, canımsın, öz ana!</p>	<p>Gel söyleyim kefimi, Gel öpeyim elini, Olayım yastık sana, Can, canımsın, öz ana!</p>
<p>Darsıydın uzak anam, Kendini korumadın, Bukanı verdin bana, Can, canımsın, öz ana!</p>	<p>Pek uçêrsın gözümdâ, Sıcak ekmek elindâ. Raatsız hem darsık ana, Canımdaysın her zaman!</p>
<p>Yırak ta olsam evdân, Aklım yannaşık sendâ, Kuş olup, uçsam sana, Can, canımsın, öz ana!</p>	<p>Olsa da yollar uzun, – Unutmêêr seni oolun. Hoş sabaayım, al danım, Öz anam, canım, canım.</p>

- *Nicâ annêêrsınız lafları “raatsız”, “çiili gözlân”?*
- *Neylân benzeer herbir ana avtorun anasına? Açıklayın kendi fikrinizi.*
- *Azdan hazırlayın birêr yazdırma kendi analarınız için.*
- *Bu şiiri üürenin kiyatsız okumaa.*

Lunga-Lunga, derecik

Lunga-Lunga, derecik,
Evlâr boyunda gercik.
Lunga alçaklarında
Şindi büümeer salt kındra.
Başçalık gözâl burda,
Papşoylar da diil “urda”,
Büümüşlâr gözâl üüsek
Kundaklar nicâ dirsek.
Çiftçiliklân barabar
Kalkınêrlar zavodlar...
Bu Çadır var kasaba,
Milletli çok, kalaba,
Sade Lunganın, yazık,

Suyu dolu püsürlük.
Leleklär, gelän dandan,
İirenerlär kurbaadan,
Busoy katrannı sudan...
Balıklar da hanidän,
Saalık brakmış diredä...

Lunga-Lunga, derecik,
Boyunda evlär gerçik,
İşidiler eveldän
Göz yaşımış su sendä.
Şindi sade, aalayasın
Yaş ta yok näändan alasin...
Boz gözlün sucaaz bakêr,
Gözleri yaşsız aalêêr.
Bilmeer ne taa var atmaa,
Yorgun suyuna katmaa...
Lunga-Lunga, derecik,
Sän olsan bir kamçıcık
Akmayı brakıp, durasın
Da kimisinä urasın...
Uzamasın elleri
Gübürlemää dereyi.

- *Okuyun bu şiiri, alın esaba sizin da yanınızda derelär diil mi, acaba, hep Lunga gibi, püsürlüklän dolu?*
- *Neydir o ekolojiya? Siz ne yapêrsınız, ki dolay pak hem temiz olsun deyni?*
- *Şiiri ezberläyin.*

Çiidemnär

Açın, açın, çiidemnär.
Neçin çok uyudunuz?
Biyaz yorgan altında
Tatlımıydı uykunuz?

Çiidemnär, hoş çiidemnär,
Yılın sabaası açık,
Geldii gibi turnalar,
Geldi sıcak hem saalık.

Açın, açın, çiidemnär,
Uşakların bakışı.
Çiidemnär, şen çiidemnär,
Uzak braktınız kışı...

Açın, açın, çiidemnär,
Açın her yılın sonsuz,
Gelsin gitsin turnalar
Göklär olsun bulutsuz.

Gavril Gaydarcı (1937–1998)

Gavril Gaydarcı – anılmış bilim izmetçisi, üüredici, yazıcı. Yaşadı hem çalıştı taa çok Belğä hem Kişinöv kasabasında. Onun peetleri, annatmaları tiparlandı “Ana tarafım” kiyadında”, şkola kiyatlarında, dergilerdä, gazetalarda. Peet toplumu “Ana tarafım” – Bucak tarafı için. Bu kiyatta yaratmaların taa çoyun teması – yazıcının duuma erleri. Annatmada “İki ool” yazıcı gösterer, nasıl zenginnik hem fukaaralık iki kardaşı yaşamakta başka-başka taraflara atêr.

G. Gaydarcıya onun çalışmaları için verildi bir üüsek titül “Gagauzyanın hatırlı vatandaşı”.

İki ool

Bir avşam oturuşta kimisi laf kattıydı o iş için, nicä uşaklar, büüdükçä, sayêrlar analarını-bobalarını. Ozaman manim benim annattıydı bir kısacık istoriyacık, angısı halizdän olmuş yaşamakta.

Brakıp işi bir tarafa, manim çeketti:

– Vardı bir vakıt bir çiftçi, diildi zengin, diildi dä pek fukaara, bir laftan – orta çorbacıydı. Vardı onun iki oolu, akıllı çocuklar, gezärdilär şkolaya birdän, üürenärdilär dä pek islää. İstärdilär ikisi dü üürenik çıkmama. Ozamansaydı pek zordu üürenmää: çok ödemää läözımdı. Siirektä para tarafından yufkaca insannar başardılar üürenmeyi. Bu insana zordu: iki kişi üüretmää o vakıtlarda diildi şaka. Ama o savaşardı nası-nicä başarsın işlerini, uç-uca getirsin onnarı, savaşardı, nicä taa kolay olsun oollarına, yardım edärdi onnara – salt üürensinnär. Geldi vakıt, da onun oolları başardılar şkolalarını. Başardıkça, işä girdilär: birisi – advokat, öbürü dä üüredici. Yaşardılar islää, yok ne demää, ama büük çocu advokat taa islää yaşardı.

İstedi bobası gitsin seftelesin onnarı. O bu vakıt urduydu kendini çıraklaa, bak sattıydı hepsiciini, neyi vardı, oolların beterinä. Yayan çarıklan, giyimni yamalı dimilärlän, yollandı kasabaya. Etiştikçä, uuradı advokat ooluna. Urdu tokada, çıktı slugaların biri.

– Ne deyecän, dädu? – sordu o.

– Sölä çorbacına çıksın, bän onun bobası, – cevap verdi dädu.

Gitti sluga, söledi advokata. Advokat çıktı dışarı, uzun-uzun baktı bir çala ihtära, kızarıp sararmaa başladı. Ölçtü birkaç kerä däduyu tabanlarından başınadan, ama dayanamadı, döndü arkasınnan bobasına.

– Koolayınız onu buradan, görmeyim! – izin etti slugalarına çorbacı, – harınnamaa başlarsaydı, kolveriniz tazıları, onnar göstereceklär onun yolunu. Da dooruldu içeri.

İhtârın gözlerindä yaşlar peydalandılar. Çıkarıp kalpaanı, sildi onnarı; bir çala baktı içeri girän oolunun ardına da yan-yan sora aldı yolunu bir tarafa.

– Te neylän ödeerlär oollarım ihtârlımda, – dedi dâdu kendi-kendinä. Onun havezi kaybeldi, vazgeçtiydi artık istediindän dä. Ama düşündü seftelesin ikinci oolunu da.

Gitti ona, buldu onu konuşarkana. Çok insan oturardı sofrada. Oolu karşıladı onu, pek sevindi gelmesinä.

– Baka, geç te burayı, odaya, soyun senin partallarını, çıkar çarıklarını, bän sana verecäm bir kostüm, bir çift çipiçi; giinecän, düzüneceän dä girecän bizim aramıza.

– Yok, bunu yapamam. Bän becermeerim kullanmaa kendimi bölä in-sannarın arasında. Taa islää bän ayırı te bu odacıkta oturacam.

– Yok bişey, ba baka. Onnar da bizim gibi insan: nicä sän, nicä dä bän. Girecän benimnän, bän seni tanıştıracam onnarlan, söyleyecäm, ki sän benim bobamsın, elleşecän herbirinnän da oturacan erinä.

İhtâr yıkandı, tarandı, da girdilär ikisi konuşannarın odasına. Girdicään orayı, sansın kaybeldi, eridi bu adam insan bölüü içindä. Yoktu da nicä tanımaa onu, kim o: zengin mi osaydı fukaara mı. Ama bu insan-nar bir sanardılar kendilerini. İhtâr duydu birdän, ani girdi kendi insanın arasına, pek ta şennendi bundan. İslää insanın arasında ihtârlar da gençlenerlär.

Ozaman da, bu konuşkada, dâdu annattı bu istoriyayı, çünkü bir başkası için.

Mani genä aldı iiii dä, sıkıp sümää rökenin başlına, çeketti iplii iş-lemää ileri dooru.

Mani – бабуся

Tazi – мисливський пес

- *Yukardaki annatmayı “İki ool” okuyun.*
- *Nicä çiftçi hem onun oolları ilktän yaşayarmışlar?*
- *Sora ne yapmış çiftçi oollarını üüretmää deyni?*
- *Neçin oolların bobası çıraklaa başlamış?*
- *Ne zanaatlar kazanmışlar çiftçinin oolları?*
- *Nicä bobasını advokat oolu karşılamış? E üüredici oolu?*
- *Yazdırın oolların ikisinin дә sürelerini.*
- *Neçin oolların bobası konuşkada annatmış bu istoriyayı, “çünkü başkası gibi”?*

Ana tarafım

Da genä gözlermi öder
Serin ilkyaz lüzgerleri,
Ürääm pek şen dalgalanêr,
Seni duyup, duuma erim.

Aklım tutêr küçüklüümdän
Türlü renktä çiçekleri,
Kuan onnarın üstündä,
Alatlan toplayan balı.

Severim düz çayırıları,
Sürüylän kaaz su boyunda,
Koyun dolu yamaçları,
Sır, hergelä – gezin boşta.

Bakmaa severim horuda
Al dudaklı kızlara,
Gerdannarı kollarında,
Sedefleri sıra-sıra.

Kök halkımı severim pek:
Becerikli, cömert kalbi,
Kadıncayı çakêr çemrek,
Şu alayda – cıvan, kaavi.

Biyaz salkım çiçek açêr,
Karşı gelip yolcuları.
Da cümlü te bunnarı anêr:
Sendäyim bän, ana erim!

Gerdan – браслет з перлин
Sedef – намісто з перлин
Salkım – акація
Cıvan – парубок, мóлодець

- **Okuyun şiiri demekli. Söläyin kendi laflarınızlan, ne annadınız bu şiirdän.**
- **Nedän avtorun ürää şen dalgalanêr?**
- **Nicä kendi halkını şair yazdırêr? Bulun şiirdä o lafları da tefterlerinizä yazın.**

Stepan Kuroglu (1940–2010)

Stepan Kuroglunun duuması Bolgrad rayonunda Dimitrovka küüyündä. Belli yazıcı, üüredici, bilgi izmetçisi. Şiir hem annatma yazmaa başladı 20-nci asirin 60-ıncı yıllarında. Yaşadı, çalıştı hem yazdı Kişinöv kasabasında. Kısa vakıdın içindä çıkarıldı tipardan altı peet hem annatma toplumu onnarın arasında: “Bir kucak güneş” (şiirlär), “Yollar” (annatmalar), “Kızgın çiiilər” (şiirlär), “Kauş avaları” (şiirlär), “Yol yıldızı” (şiirlär) h.b.

S. Kuroglunun çalışmaları için ona verildi bir üüsek titül “Gagauziyanın hatırlı vatandaş!”

Kemençeci

Baraboy Petikaya bobasından kalmıştı bir kemençä. Ölmüştü bobası, raametli olsun, topracı ilin olsun, kalmıştı öldüktän sora genç ooluna, üüsüzä eski kemençeci.

Yaşardı Petika, günneri geçirärdi, taa az evdä durardı, taa çok yolların üstündä sürünürdü, bir parça ekmek kazanardı. Çok kazanmalı yoktu, ama bir parça ekmek kazanardı. Kurtarardı onu zor vakıtlarda eski uunuk, ama gözäl sesli kemençesi. Kaç kerä çalgıcılar istedilär Petikaylan kemençeyi diişmää, ama caba. “Diil läüzüm bana eni kemençä, – deyärdi o. – Nekadar taa eski kemençä, taa ii dä. Çoktankı dost herkerä taa paalı”.

Yalnızdı Petika: ne karısı vardı, ne da hısımı. Sınaşmıştı o bölä yaşamaya: topraa yoktu sürsün, eksin, malı yoktu büütsün, baksın. Ölä da fukaaraca yaşardı üüsüz Petika.

Hepsi onu yalnız sayardı, dayma deyärdilär: “Bey, bölä yalnız darsı-maktan, baka-baka, var nicä ölmää”. Bilmäzdi insannar, ani vardı Petikanın bir paalı dostu, bir yolculuk kafadarı. Neredä Petika – kafadarı da orada, kiminnän Petika – kafadarı da onunnan. Aalêêr Petika kahrıdan, kafadarı da aalêêr, seviner Petika – kafadarı da seviner. Petika şen – kafadarı da şen. Te butakım kemençäydi Petikanın biricik kafadarı.

Çalêr Petika kemençä, yaşları akêr, okadar beener kemençä çalmaa. Tutêr Petika sol elinnän kemençesinin enseciindän, oturdêr köprücüünä, yattırêr kafasını ona, nicä yastaa, saa elinnän dä arkuşu gezdirer ileri-geeri, eski kemençeci käämil ses çıkarêr. Öter strunalar – insanı oynattırêr, öter tellär – kopêr cannar, insannar aalêêr. Okadar çok kemençäylän var nasıl insanı aalatmaa hem sevindirmää!

Çalêr Petika, kafasını yannatmış, gözlerini yummuş, sansın uyuyêr, kemençenin telleri sä öteerlär, sansın Petikanın üreendän incä sesli iplik çekiler. Arkuşu gezer ba ileri, ba kalkêr, kemençedän ayırılamêêr. Çalêr Petika kahrını unutmuş, sarmaşmış dostuna, lafeder onunnan: bir güldürer, bir aaladêr.

İnsan oynêêr, düün suulmêêr, insan atlêêr kemençenin avasına görä, seviner avaya görä, naarä eder. Toplêêr kemençä insannarı, sarmaştırêr, nicä kardaşları. Oynêêr insannar...

Vererlär Petikaya bir filcan şarap, içer, inkär etmeer; vererlär bir parça ekmek, iyer, sofradan uzak durmêêr: vererlär birkaç gümüş – koyêr Petika cöbünä, en derin cöbünä zor vakıtlar için.

Çalêr Petika, ekmek parası kendinä kazanêr. O ses sä kemençä sesinä benzämeer, ölä bir özgä, fasıl, deycän genç kız sesinä benzeer. Te butakım Petika kemençesinnän pay edärdi hem yaşamasını hem bitki buka ekmeeni dä.

Alêr Petika kemençesini, gider ilkyazın Dobrucaya, güzädän orada kalêr. Çalêr o Dobrucanın kırçmalarında, işleer boyarların paylarında, ama kemençesini brakmêêr.

Oturêrlar gün sîcaanda fukaaralar soluunu almaa, bir yudum su içmää, dinnenerlär, oturêrlar damarları verilsin, Petika sa alêr kemençesini, çalêr, o gözâl sesleri çıkarêr, yorulmuş insana kuvet verer: “Saa ol!” – söleer insannar da bukasını Petikanın önünâ koyêrlar. “Buyur sän dä, Petika!” – deerlär. Kaç ley kazanêr Petika Dobruca yollarında, düünük-leer islää basmacına, en derin cöbünâ saklêêr, zor vakıda brakêr.

Güz geldi, Petika genâ küüdâ, düünnerdâ gezer, daulcuya hem gaydacıya barabarlık tutêr. Çalêr Petika, kemençenin arkuşunnan kendi günnerini sayêr. Vakıt geçer, Petika artık kırka yaklaêr, kendini sa hep onaltı yaşlı duyêr, evlenmâk için düş görer. Çalêr Petika, düündän düünâ vakıdı geçirer, birâr-birâr ley toplêêr, bir kat rubacık almaa ister, iki-üç partalcık ta içeri getirmää ister. O da ister insana benzemää, kendini giidirmää, sua görmemiş evceezini düzmää da bir insan-cık içeri almaa.

O da umutlanêr, gecä-gündüz kemençä çalêr. Ama çıkmêêr Petikanın umutları aslıya, etişmeer paracı, biter ekmeçii, kopêr rubacı: buradan çekärsä, oradan görüner. Bulamêêr Petika bu yaşamanın ucunu.

Geler kış, düünnâr biter, siirek insan düün yapêr, oruç tutêrlar. Kalêr Petika ekmeçsiz, sabaadan avşamadan bilmeer, nicä vakıdını geçirsin, neylän karnısını doldursun.

Alêr Petika kemençesini, uudurêr arkuşunu sakızlan, dikiler pençerenin boyunda, bütin gün çalêr, dinmeer, o kemençedän da açlını unudêr. İşider geçän insannar, seslenerlär: dışarı çıkıp, sesleer komuşular. Kış avasınnan barabar girer fukaaraların içerlerine kemençä sesi. İşiderlär Petikanın türkülerini, toplêêrlar birâr parça ekmek insannar, getirerlär Petikaya, ölmesin kadar doyurêrlar, “Türküsüz kalmayalım”, – deerlär. – “Kalacék maalä, nicä mezarlık, ne türkü işidecez!” Makar ki fukaaraydı insannar, kemençeyi beenirdilär, vakıt bulurdular seslemää. Petika da onnarın kahırlarını daadardı, o da onnara umut verärdi.

Kışlar fenaydı, odun, yakacak insanda azdı. Suuktu Petikanın içersindä, köpää baalayasin – dayanamayacék. Petika sa uuêr ellerini, yısîder koltuk altında, alêr arkuşunu, çalêr. Dışarda kaar yaayêr, kaar saurêr, kemençä sesi sä pençerenin aralıklarından çıkêr, sırça kırılıp da fırlêêr, lüzgeri enseer, hep komşuların kulaklarına etişer. Seviner insannar, ani var maaledä bir şevik çekirgä, angısı bütin güz çalêr, kışın da durgunmêêr. Esti lüzgerlär, yaadı kaarlar, vakıt geldi Petikaya Dobrucaya hazırlanmaa. Sarêr kemençesini, yaptırêr komuşuykaya bir malaycık, hazırlêêr torbasını, sayêr on kerä sayılmış paracını, ödek hazırlêêr kiracıya.

Bu sefer da laflaştı Petika kiracıylan Dırđıyala Çekaylan, erken sabaalän yola alsın boşçacını, er taligasında bulsun. Kayıl getirdi Çeka, bişey demedi.

Yattı o gecä Petika büük umutlan, gözâl dä düş gördü, ani çok parası var, gelin da kendinä ayırêr. Uyuyêr Petika, gülümseer, büük sevinmeli var: o da bir kerä zengin olmuş, parası var, bişeyä düşünmeer.

Kalktı Petika sabaalän, gözäl düşünü braktı, sildi gözlerini – geç kalkmış. Gün duumuş, insannar işinâ bakêr. Aldı Petika torbacını, boşçacını, sıktı koltuuna kemeñcesini, kacêr, nekadar kaçabilir gelän küüyädän. Kaçêr olan kemeñçäylän, koruyêr, nicä küçük uşaa. Kaçêr Petika, torbası o yanına, bu yanına urulêr, sıcak taa dadılmamış malayı falêêr, parça-parça trofalanêr. Kaçêr olan, kesilmiş kuvedi, kırılmış ayakları. Küüyä girdiynän, küüdän çıktıynan, bayır üstündä kiracının taligasını görer, on-onbeş ta adam yanında gider. Kaçêr kemeñceci, baarêr, elini sallêêr – işitmeerlär osa işiderlär da istämeerlär almaa mı? Etişer Petika, soluunu alamêêr, lafinı söyleyämeer, dinnenip tä biraz, sorêr:

– Alacan mı va, Çeka-batü?

– Nasıl alayım, onbeş kişi var, yılma aşaa dooru tikişêr hepsi, yok ne-reyâ iineyi saplamaa.

– Alsana, Çeka-batü, pek yalvarêrım!

Görer Çeka Petikanın kemeñcesini, düşünêr-düşünêr da getirer kayılını.

– Dobrucayadan kemeñçä çalarsan, alacam!

Taa ne lääzım kemeñceciyâ? Taa da kimâ – Petikaya! Onu ekmeklän doyurma, salt ver kemeñçä çalsın. Çalêr Petika yolca, seviner, ani o da etişecek, para kazanacêk da insan gibi ev kullanacêk.

Tunadan gecärkän, Petika uyuyurkan, adamın birisi kaçırêr kemeñceciyi su içinä, haşlêêr Petikanın canını. Kaybeder kemeñceci dostunu.

İki ay işleerlär, bir çetä toplanıp, boyarın işini bitireerlär. Kemeñceci hepsindän çok savaşêr, hepsindän şeremet işleer. Vakıt geler, ödeşer boyar, sayêr fukaaraların kazancını. Alêr Petika parasını, bir kemeñçä parası var-yok, gider tükancıya, aktarêr, eski kemeñcesinin sesinä görä bulamêêr. Alêr birisini, nasıl razgeldisä dä gider kırçmaya bir filcan şarap içer, kemeñcesini dener.

Dostlaşêr Petika eni kemeñcesinnän, elleşer onunnan, emin verer brakmamaa onu birerdä, kimseyin elinä vermemää. Geler Petika küüyünä, genä bişeysiz evinä girer: umutları haslıya çıkmamış, salt umut kalmış.

Hep ölä çalêr Petika, insanı oynattırêr, sevindirer, düünneri sıralêêr. İçer, nekadar vererlär, iyer, nekadar koyêrlar, çalêr Petika düün daalınca, evä gider, yolca avaralarını unutmêêr, çekirgelärlän yarışêr: kim taa ii çalacak? Çalêr Petika! İnsannar uyuyarsa, yıldızlar sesleer...

İnkär etmää – заперечувати

Özgä – сумна музика

Şevik – швидкий, спритний

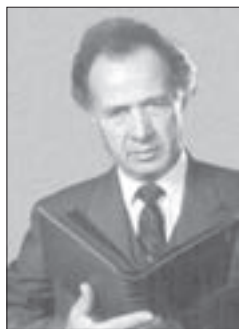

➤ ***S. Kuroglunun yukardaki “Kemeñceci” annatmasını okuyun, annatmanın planını kurun, o plana görä annatmanın içindeliini annadın.***

- *Kemençä Petika Baraboyun yaşamasında neyä sayılırdı?*
- *Neçin küüyün insannarı beenärdilär Petikayı, yardım edärdilär ona?*
- *Neredä iş hem kazanç bulurdu Petika?*
- *Kendi laflarınızlan yazdırın, nicä Petika kemençedä çalêr.*
- *Annadın Petikanın yolculuunu Dobrucaya. Neçin o orayı gidärdi?*
- *Nesoy büük zor geçirdi o yolda? Nasıl dooruttu işini?*
- *Annadın en büük zoru için, angısı Petikaya ölümünän barardı.*

Kosti Vasilioglu (1938–2014)

Kosti Vasilioglu duudu 1938 yılda Aleksandrovka küüyündä, angısı bulunêr Ukrainanın Bolgrad rayonunda. Yaşadı hem çalıştı Kişinöv kasabasında. Kosti Vasilioglu işledi baş bilim zaametçisi, üüredici. Yazmaa başladı 1958-inci yılda. Tipardan çıktı onun peet toplumnarı. Biri-biri ardisora çıkêrlar gagauz dili, literatura okumakları için üüretmêk kiyatları, sözlüklär, hrestomatiyalar – hepisi 30 parçadan zeedä. Çok türlü annatmalar hem şiirlär yazdı o uşakların üürenmesi için, onnarın dostluu için, meraklı yaşaması için. Bu temaları hem taa başkalarını o käämil açıkladı kiyatlarında “Sevgilim”, “Vatanım–Bucak”, “Masallar. Uygun sözlär. Bilmeycelär” hem annatmalarında “Goguşun duuma günü”, “Karaca”, şiirlerdä “Anam”, “Şannı ol sän, halkım!”, “Çakir – Bucak yıldızı”, “Brak git-sin”, “Gagauzun evelki yaşaması”, “Paskellä”, “Kırmızı yımırta”, “Bucak” h.b.

1998-inci yılda Konstantin Vasiliogluya onun büük zaameti için verildi bir üüsek titül “Gagauziyanın hatırlı vatandaşı”.

Karaca

Goguş hazırlamış uroklarını taa erkencä da yatmış uyumaa. Bir duş görmüş... Sepetlär ellerindä, Todiylän ikisi, giderlär daaya mantar toplamaa. Toplamışlar birär sepet taazä biyaz mantar, görmüşlär orada türlü çiçekiklär, kuşcaazlar, kelebeciklär... Doyduynan oynamaa hem kaçınmaa daa içindä, alêrlar sepetleri ellerinä da yollanêrlar geeri, evä.

Artık daayın kenarına etişmiştilär, açan işitmişlär yolcaazın bir tarafından ses, sansın buzaa baarmış. Açan bakêrlar, onnarın ardına fidannın içindän, topallayarak, çıkêr bir karaca buzaası.

Dönärmişlär evä yolcaazdan, karaca yavrusu da Goguşun yanı sora topallayarak gidärmiş. Çocucaklar bakınmışlar iki tarafa, bekim göreceklär bu buzaayın anasını, ama birerdä görämemişlär. “Bezbelli, avcılar urdular anasını”, – düşünmüş Goguş.

Evä geldiynän, kapamışlar onu Goguşların sırlık auluna, neredä inää tutarmışlar. Gündüz inek çayırda otlayarmış. Çocucaklar baalamışlar, ilaçlamışlar buzaacın sakat bacaanı. Buzaacık pek zabunmuş, belliymiş, ani aaç, ama bişeycik istemäzmiş imää. Yatmış zavalı gölgedä da dayma baararmış. Hem ölä çirkin baararmış, ani uşakların üreciklerini kopararmış. Goguşun hem Todinin kâr aalaycakları çıkmış.

Nası-nicä olêr avşam da sırdan inek döner evä. Aula taa girdicäänän hızlı-hızlı girer sırlık auluna da, gördüynän karaca buzaasını, inään gözlerindän başlamış yaşları damnamaa, zerä geçmemişti çok vakıt, nicä onun buzaacı gözlerin önündä ölmüştü. Da şindi, bezbelli, inek sandı, ani onun buzaası dirildi. Biraz benzemäzdi pek, ama... Nesoy da olmasa inek kabletti karaca buzaasını. Buzaacık emärkenä, inek onu çes-çevrä yaladı dilinnän. Karaca yavrusu sade kuyrucaanı sallaardı. Onun da, bezbelli, aklısına geldiydi kendi anası. Buzaacık emärmiş hem gözün önündä büüyärmiş.

Goguş nereyisä ayrılmış, ama, açan dönmüş geeri, sansın bir yıl geçmiş. İlk yazadan karaca yavrusu büümüş, bir gözäl karaca olmuş. Sırlık aulunda ona dar gelärmiş, sıkçana bakarmış daaya dooru. Goguşlan Todi annamışlar, ani taa ii olur karacayı daaya salvermää. Bir pazar günü ölä da yapmışlar. Toplanmış çok uşak küüyün kenarına karacayı geçirmää. Salverdiynän, karaca birdän çeketmiş kaçmaa, ama sora durgunmuş, şükürlü bakmış Goguşlan Todiya, uşaklara da ondan sora, dönüp, toparlanmış daaya dooru. Birkaç minuttan sora karaca kaybelmiş uzakta, sansın erimiş, dumana dönmüş.

Geçmiş taa bir yıl düşündä. Todiylän genä yaz vakıdı gitmişlär daaya mantar toplamaa. Mantardan mantara, mantardan mantara da – kaybederlär biri-birini. Çok vakıt Goguş gezmiş daa içindä, baarmış, aaramış Todiya hem yolu, ama... faydasız. Bir moment görünmüş ona, ani yola çıkêr, ama taa pek dolaşmış da şindi hiç akli ermäzmiş, nereyi gitmää da yola çıkmaa. Gidärmiş Goguş – nereyi gözü görärmiş.

Daa içindä bu vakıt daldan dala sınıcplar atlarmış, eşillik içindä kuşlar çalarmış, erdä kâr basmamış kirpinin üstünä, angısı üüredärmiş avlanmaa küçük kirpiciklerini, neredä sä işidilärmiş aaçkakanın sesi: tuk-tuk-tuk, pupuk sayısız kimin sä yaşlarını sayarmış... Ama Goguş korkudan hiç bişeycik işitmäzmiş hem gormäzmiş. Bu seslär onu diil sevindirsinär, nicä ileri, ama korkudarmışlar. Gözäl çiçecikleri, böcecikleri, kelebecikleri hiç görmäzmiş, mayıl olmazmış, nicä ilerdän.

Gezä-gezä daa içindä, Goguş razgelmiş bir batkın erä, neredä, bastıkça, ayaklarını aşaa çekärmış. Onu ölä korku almış, ani hiç bilmäzmiş, naşey yapmaa. Daa içindä başlamış karannık çökmää.

Bir dä... onun önündä, iki-üç adım uzakta, Goguş görer iki göz, angıları bakarmışlar dooru ona. Goguş ilktän pek korkmuş, ama sora işitmiş o taraftan:

– Korkma, benim çorbacım! Bän seni kurtaracam!

Goguş birdän tanımış karacayı, angısını bildir salvermiştilär boşä. Ama şindi onun buynuzları çatalıydılar hem yalap-yalap edärdilär alaca karannıkta, kär şafk edärdilär. Goguş çalışêr karacaya dooru adınamaa, ama bu vakit işider:

– Hiç kıpırdanma, zerä batacan heptän. Sän bulunêrsın Cadı-Babunun padişaalında. Dur erindä! Giderim yardıma!

Bu vakit karaca uzadêr Goguşa buynuzlarını da deer:

– Tutun buynuzlarımdan da pin sırtıma. Bän seni evä götürecäm.

Goguş tutunêr karacanın buynuzlarından sıkıca, çıkêr o batac içindän, piner karacaya atlı. Birdän Goguş duymuş, nicä onnar yukarı kalkêrlar. Bir vakıttan sora daa kaldıydı onnarın altında. Goguş uçardı karacaylan gökün üzündä. Bir elinnän o tutunardı karacanın buynuzlarından, öbürünnän dä bulutçukları iki tarafa yaydırardı, açan onnar kendileri kaçmazdılar Goguşun yolundan. Bulutlardan yukarı – yıldızlardı. Goguş, uzadıp elini, kopardı göktän birkaç en iiri yıldız da taktı kepkasına. Yıldızların arasından geçärdilär, nicä çiçeklik içindän.

Biraz vakıttan sora başladıydı görünmää küüyün şafkları da karaca çekettiydı inmää aşaa. Karaca pek islää tutardı aklısında Goguşların evini da konduydu dooru tokatçun yanına. Gidecääzaman, karaca demiş Goguşa:

– Lääzım olursam, sade beni aklına getirt, da bän olacam senin yanında. Başka kerä çalış Cadı-Babunun sınırını aykırlamamaa. Tutasın bunu aklında, Goguş. Saa-lı-cak-lan, Go-gu-u-ş!

Demiş bu lafları da kaybelmiş önündän. Goguş ondan sora açmış tokatçı da girmiş aulun içinä, neredä mamusu taman sorarmış bakasına: “Neredä sanki olsun Goguş bu vakit?”

Bir dä Goguş işitmiş ayın-açık, nicä kapu gırçlamış da mamusu ona sormuş:

– Ne oldu, çocuum? Neçin taa kalkmamışın? Artık hepsicii şkolaya gittilär, ama sän taa yıkanmadıksın.

Mamusunun sesini işittiynän, Goguş annamıştı, ani bu sade bir gözäl düş. Kalkmış, yataanı toplamış, yıkanıp, sabaa ekmeeni alatlan imiş dä gitmiş şkolaya.

Karaca – олень

Karaca yavrusu – оленятко

Sıncap – білка

Aaçkakan – дятел
Bataklik – болото
Batkin er – трясовина
Takmaa – зачепити, причепити щось
Cadı-Babu – Баба-Яга

- ?**
- *Nesoy ses işitmişlär Goguşlan Todi daadan evä dönärkän?*
 - *Neçin karaca yavrusunu almışlar evä?*
 - *İnek kabletti mi buzaacı? Neçin?*
 - *Dooru mu yapmışlar uşaklar, ani buzaacı, doorulduynan, salvermişlär daaya?*
 - *Nelär görmüşlär uşaklar daada?*
 - *Neçin hem nicä düşmüş Goguş o batkin erä?*
 - *Annadın, nicä Karaca yardımnamış Goguşa, belaya düştü-ynän.*
 - *Ne annamış Goguş, işittiyän mamusunun sesini?*

Annatmalar için (Literatura teoriyasından)

Siz artık okudunuz birkaç proza yaratması: “Otuz ley”, “Nışannar” D. Kara Çobanın, “Vani Cilingir”, “Çiçeklik başçası” N. Baboğlunun, “Kemençeci” S. Kuroğlunun, “İki ool” G. Gaydarcının, “Karaca” K. Vasi-lioglunun. Okuyarkan, gördünüz, ani onnarda gerçektän olar işlär için annadılêr. Bölä annatmalara, bölä yaratmaya – **annatma** deniler.

Nicä esap aldınız, annatmada annadılêr **bir oluş** için, onuştan da yok nicä olsun uzun hem büük. Annatma – o bir küçük proza janrası.

Annatma “**Karaca**” annadılêr baş personajın sade bir günnük yaşa-ması, bir düşü, bir gecesi, bir kısa vakıdı için. Tâ neçin bu prozalı artis-tik yaratmalarına annatma deniler.

Şanı ol sän, halkım!

Uzun yollar geçtin, halkım,
Bucaa gelincä sän.
Geçti çok sayısız yıllar,
Kalkınca sän dizdän.

Kalktın, halkım, kuvetlendin,
Duşmannarı kuudun.
Zamannarı geeri brakıp,
Bucaa saabi oldun.

Binnärlän yıl yaşa, Bucak!
Büüsün uşacıklar.
Yıldan yıla çetin dursun
Erdä gagauzlar!

Binnärlän yıl yaşa, Bucak!
Sarsın seni dostlar.
Ko anılsın bu dünneyä
Girgin gagauzlar!

Bucak, çiçek gibi, açtı,
Tozdan, küldän kalktı.
Dayanıklı gagauzlar
Zorlukları attı.

Uzun ömür sana, Bucak!
Şannı ol sän, halkım!
Kısmet, saalık hem zenginnik!
Seninnän salt aklım!

Ya, gelin, görün, dostlarım:
Çalêr, öter kırlar.
Eni bir yaşamak kurêr
Bizim gagauzlar.

Binnärlän yıl yaşa, Bucak!
Sarsın seni dostlar.
Yıldan yıla çetin dursun
Erdä gagauzlar!

Şannı – будь відомим, прославленим

Uzun ömür – довгих років

Anılmaa – прославитись

- **Nicä siz annêêrsınız lafları:**
 - a) **“Bucak... tozdan, küldän kalktı”.**
 - b) **“...çetin dursun erdä gagauzlar”? Açıklayın kendi fikirinizi.**
- **Ne söleer avtor kendi şiirindä gagauzların yaşaması için?**
- **Büünkü Bucak nesoydur? (Cuvap verin şiirin sıracıklarınan).**
- **Şiiri okuyun demekli, duygulu. Ezberläyin onu.**

Bucak

Karagöz Bucak, Al beni kucak. Sän benim tarlam, Bän – ongun başak.	Sesleycäm seni Sevecäm seni, Hoşlaycam seni, Tarafim benim!
---	--

Herbir adamın Var eni eri. Ondan yok gözäl! Kär senin gibi.	Yıl yıldan sän büü, Kaavileş, Bucak! Herkerä bizä Ol kaavi dayak!
--	--

Bän büüdüm çoktan,
Er gördüm pek çok.
Ama bil, Bucak,
Sendän gözäl – yok!

- **Ne duygular duyêrsınız bu şiiri okuyarkan?**
- **Acaba insanda kendi erindän paalı bişey var mı?**
- **Kayılsınız mı avtorlan, ki ana tarafı adam için her kerä büyük dayak? Açıklayın bu fikiri derindän.**
- **Angı laflarlan şair gösterer kendi sevgisini Bucaa?**

- *Ne türlü olsun Bucak isteer avtor? Bulun da okuyun o sıracıkları taa bir kerä.*
- *Ana tarafınız için bir-iki söyleyiş aklınıza getirin.*

Brak gitsin

Dostun aldattısaydı,	Olsun onun esabı,
Brak onu gitsin.	Çalışkan olsun.
Aara sän öläsini –	Adadıynan o bişey –
Dooruluu sevsin.	Lafında dursun.

Yalancı dosttan beklämä
 Utanmak olsun.
 Eni dost sän ayırarkan,
 Bak ayık olsun.

Varkana senin zorun –	Haliz dost läözım seni
Kendisi gelsin.	Ürektän sevsin.
Herbir iştä tanımak,	Eer bunu duymasa o, –
Ölçüyü bilsin.	Brak onu gitsin.

- *K. Vasilioglunun şiirini “Brak gitsin” demekli okuyun.*
- *Bu peet ne esapta yazılı (soruş, nasaat, annatma)?*
- *E kimä nasaat veriler?*
- *Bulun, okuyun onnarı, belli edip formalarını.*
- *Açıklayın avtorun laflarını “lafında dursun”, “ölçüyü bilsin”.*
- *Ya düşünün, siz dä “dostluk” tarafından bu ölçülerä uyêrsınız mı? Neçin?*
- *Açıklayın uygun sözü “Eer istärsäydin uygun dostun olsun, sän dä ol onun gibi, dostum!”*

Paskellä

Hepsicii donaklı	Boyalı yımırta
Hem üklü sepetlär	Hem da paska verdi.
Paskayı okutmaa	
Kliseyâ gittilär.	– Bu gündä, uşaklar,
	Tä Hristos dirildi.
Malimiz da gitti	Düşünüp azıcık:
İnsannarlan bılä.	– Büük yortu bu, – dedi.
Biz onu bekleycez –	
Dönür mali tezdä.	Çok renkli hem gözäl
	Yımırta var bizdä.
Tokatçık açıldı –	Bän tutêrım aşaa,
Bir da mali geldi,	– Yukardan sän keezlä.

Kimin saa elindä
Yımırta kalacêk,

Tä onun saabisi
Pelivan olacêk.

Kim isteer, çocuklar,
Yımırta saa kalsın, –
Sıkçana stavrozu
Hem mitani yapsın.

Donaklı – урочистий

Keezlemää – прицілюватися, потрапляти в ціль

Mitani – доземний уклін

- *Siiri okuyun demekli hem duygulu, ezberläyin onu.*
- *Neçin “hepsicii donaklı” hem “üklü sepetlär”?*
- *Neçin maliyi uşaklar bekleerlär (her taraftan açıklayın)?*
- *Nicä annêêrsınız babunun laflarını “Büük yortu bu”? Açıklayın bu günün derin maanalunı hristiannarın yaşamasında.*
- *İsläâ düşünün da söläyin, kimin elindä yımırta var nicä saa kalsın hem neçin? Açıklayın kendi fikirinizi (bakışınızı).*

Pantinin şekerı

Geçti geeridönmöz yıllar, gitti-uçtu Goguşun, nicä da binnärlän başka uşakların, küçüklüü.

He, he, he! Uşaklıktı mı o, açan insan partalların içindän çıkmazdı hem yoktu doyunca kuru ekmeklän mamaliga da. Gagauzlar Bucakta, nicä dä başka erlerdä, gücülä kendinä gelärdilär Vatan cengindän hem aaçlıktan sora, açan adam kendi canını hem uşakları kurtarmaa deyni, satardı, diişärdi diil sade evleri hem başka paalı işleri bir-iki kazan papşoya yada kepää, ama satardı sırtından bitki gölmää... Katılar üü-därdilär diil sade beygir, köpek yaanısı, ama kedileri dä may yok ettiydilär.

Yıllar geçti, da Goguş, Gita, Doni, Panti hem onnarın akrannarı bitirdilär edinci klası. Goguş hem taa birkaç kişi onnarın klasından, angılar taa iicä üürenärdilär, göturdülär dokumentlerini komşu küüyün orta şkolasına, zerä kendi küüyündä vardı nicä üürenmää sade edi klas bitirincä.

Ortakı şkolada üürenmää deyni, o vakıtlar läüzımdı ödemää eski paraylan 150-şär rublä yılda. Şimdi 150 rubliyä bir boşca tuz alamayacan, ama ozaman kırda işleyän kabledärdi ayda kimär kerä 100 rublidän da aşaa (şindiki paraylan).

Vakit yolda çok kaybetmemää deyni, çocuklar bulduydular orada konak da buluşardılar evdekilärlän sade pazarlarda yada yortularda. Cumaa erte-

si uroklardan sora yayan gidärdilär evä. Pazar günü avşamnen yada pazar ertesi karannıktan genä yayan dönärdilär geeri. Geç kalmamaa ilk uroklara deyni, lääzımdı evdän çıkmamaa taa karannıktan. Urokları kaçırmak için hiç laf ta yoktu. Herbiri düşünärdi şkolayı bitirmää da gitmää ileri.

Evä geldiynän, çocukların torbalarına anaları koyardı ilkin birär büyük somun ekmek, ki bütün haftaya etişsin. Taa çok kerä ekmeklär esmercäydi yada malaydı. Katık ta hepsinä may birtürlü verilärdi: kartofi hem birkaç baş suan. Piinir, slanina, sızırma çocuklar iyärdilär taa çok akılca yada düşlerindä. Süüş kartofidän sora çocuklar içärdilär birär çölmek suuk su da oturardılar üürenmää uroklarını.

Gençlerin arasında sade Panti içärdi "çay". Pantıylän siz, olmalı, artık tanıştınız başka annatmalarda ("Tamah Panti"), neredä gördünüz onu başka taraftan. Ya bakın, dostlar, bekim sizin da aranızda yaşêêr yada bulunêr Panti gibisi?

Panti, açan "çay" içmää istärdi, kalkardı hepsindän ileri, sessiz sıyrırlardı kufneyä da semiçka (gündöndü) sapınnan kaynadardı çüvendä su, doldurardı may yarım kilalık toprak çölmää, yastık altından çıkarardı dufi şişeciini, angısında evdekilär ona bir aftaya şeker verärdilär, açardı tıkaçını da olmalı bir on-onbeş minut, tutup onu başaşaa, silkärdi çölmään üstündä. Şeker tenecikleri düşärdilär çölmään içinä birär-birär, kâr vardı nicä saymaa onnarı. Ondan sora çekinärdi bir tarafa, dönärdi arkasınnan kapuya dooru, ki görmesinnär, naşey orada yapêr. Avşam çayını da hep ölä çalışardı içmää, çocuklar evdä yokkana: taa ii görmesinnär, nekadar ani göreceklär da vermeyecän.

Şeker teneciklerini Panti silkärdi biyaz kaynak suyun içinä, neçinki çay otu hiç birerdä yoktu. Kafadarlarına Panti diil çay, ama bir tenecik şeker da vermäzdi. Masanın üstündän tenecikleri dä toplayardı, tükürükleyip parmaanı, yapışsınnar deyni.

Pantinin çayhanası butakım işledi ydi taa onun dufi şişecii kırılmayınca, angısını o herkerä yanında taşıyardı.

Olduydu bu iş tä nesoy. O vakıtkarda şkolacılarda kimseydä yoktu maasuz sport uroklarına deyni ruba. Üürenicilär gidärdilär fizik kulturasına kim neylän gezer. Da o günü, Pantiyä sıra geldiynän tırmanmaa turnää, göstermää kendi becerikliini hem türlü çalmnar, çıktı sıradan, yaptı birkaç adım ileri, azıcık çöktü dä bir kıpımın içinde o artık turniin üstündäydi. Turniin üstündä dönärkän, Pantinin cebindä işidildi çatırtı. Pantinin diiştiydi benizi, açan annadıydı, neyä patitledi.

Çok işleri çocuklar annayardılar, ama sade bir işin ucunu şindi dä bulamêêrlar: nicä doldurardılar o dufi şişeciini şekerlän, angısının buvazından kâr su gücülä damnayardı. Ama Panti pek metedärdi o şişeciini, çünkü onunnan şeker az gidärmiş.

Dufi şişecii kırıldıktan sora Panti dä çocuklarlan barabar oturardı sofraya. Bitkidä, nicä dä başkaları, çay erinä bir çölmek çii su kazandan içärdi.

Kimsey bilmeer, neçin Panti başka çay içmedi: başka dufi şişeci mi butakım dar aazlı bulunmadı osaydı çocukların önündä ayıp mı geldi?

- **Demekli okuyun annatmayı. Angı vakıtlarda Panti üürenmiş komşu küüyün orta şkolasında? Neçin?**
- **Açıklayın kendi fikrinizi. Neçin Panti dufi şişeciindä şeker tutarmış? İnandırın kendi dooruluunuzu.**

Marinka

Avşam ekmeeni idiktän sora internatın büyük zalında maasuz bizä deyni yaptıydılar bir dinnenmäk – tanışmak avşamı, neredä olduydu türlü oyunlar, türlü yarışmalar, annadıydı ana dilindä türlü şiirlär, türlü cümbüşlär... Ozaman seftä işittiydim ölä çok söyleyiş hem bilmeycä.

O avşam seftä yaşamamda gördüydüm, nicä oynanılär oyun "Poçta". İsteyennerä daattıydılar kiyatçıklarda yazılı nomercikleri. Herkezi boldurcuklan yada iinäylän lääzımdı tuttursun o nomerleri kendi güüsünä. Gösterdiydilär hepsinä poçtacıyı da, angısının sırtında asılıydı çanta, kiyatları taşımaa deyni. Biraz vakıttan sora oyunların arasında başladıydı işidilmää poçtacının sesi:

– Kim otuz sekizinci? Neredä beşinci nomer? İrmi üçüncü, kablet kiyadını. Bu onnarın nomerleri, angılarına artık yazmıştılar kiyatları tanışmak için. Herbir kiyatçıkta kısacıktan vardı nicä okumaa:

– Bän 12-ci. Adım Sofi. İsteerim seninnän tanışmaa.

– Bän 25-ci. Adım Petri. Bekleerim seni hayatta.

– Bän 33-cü. Adım Todur. Beendim seni taa ilk bakıştan.

– Bän 47-ci. Adım Doni. Nomercik asılı yakamda. Pek beendim senin kıvırcık saçlarını hem çakır gözlerini. Bekleerim cuvabını.

Bir dä, bän taa etiştirämediydım bakınmaa, nicä işittiydim kendi nomerimi. Ama birdän-birä kendimi toplayamadıydım da poçtacı taa bir kerä baardıydı bütün zala:

– 40-cı! Sana var kiyat!

Yaklaştım poçtacıya da kablettim bana yollanma kiyatçı. Orada ufacık bukvacıklarlan, kız elinnän yazılıydı: "Bän 75-ci. Bekleerim teklif edäsin valsa. Marinka".

Çekindim bir tarafa da sol taraftan saa tarafa dooru geçirdim gözdän hepsini kızcaazları, ama onnarın arasında 75-ci nomeri bulamadım. Beni başladı işlemää: "Sanki, kim bu olsun? Nasıl sanki? Gözäl mi? Çirkin mi? Uygun mu? Kalın mı?"... Kär gerää gibi vakıt butakım bän kafamı kırdıydım.

Bir dä, düştä gibi, işidildi muzıka, "Tuna valsın" sesi. Naşey yapmaa? O vakıdadan bän ölä dä bulamadıydım taa 75-ci nomeri. "Neredä onu bulayım?" – düşünerim.

Bin türlü bän düşünärdim, sayıklardı, ama ölä dä akılca bulamaz-

dım, kim var nicä olsun o 75-ci nomer, neçinki kimsey zalda bulunanardan beni bilmäzdi. Valsın sesi kaavileşärdi. Alaya çıktıydılar artık ilk oyunçular, ama bän hep taa görmäzdim bana lääzımnı 75-ci nomeri. Bän artık bilmäädım naşey yapmaa, açan ansızdan uz benim önümdä, bir-iki metra uzakta peydalandıydı 75-ci nomer. Bän onu birdän gördüydüm, neçinki kalanını bän çok kerä artık gözdän geçirdiydim. Bän uzak birfikirimnän kuşkulanardım, şüpelenärdim, ama bilmäzdim, ani bu hep o kızçaaz, angısının beterinä bän kaçırdıydım tokatlarıma Vasinin ilk topunu. Hem taa da bir iş: bän bilmäädım, ani bu kızçaazın var nicä olsun ilişiklii bizim literatūra olimpiadamıza.

Ama şindi o giyimniydi başka rubalarlan. Onun sırtında kara etekti, biyaz bluzacık, angısının sol enin kolanından, saat kayışçın altından görünärdi gözäl bir, örülü kenarlı basmacık. Bluzacın üstünä Marinka giimişti kırmızı koftasını. Bu koftanın benizindän mi osa ürek dalgalanmasından mı, ani seftä yapêr bu adımı, angısını kimsey bilmeer, neylän bitecek bu valsımız, ama üzü onun, nicä dä koftanın benizi, hep ölä kırmızıydı, sansın yanardı. Saçları omuzlarından beldän aşaa, iki kara yılan gibi, kayıp-inärdilär. Bän taa uzaktan denediym, ani kulacıklarında onun asılıydı küçücük paalı küpeciklär. Boynusunda da asılıydı bir dizi sedef boncuk. Ayaklarında orta ökçeli emenilärdi. Kafası onun iilikti. Gözleri bakardılar aşaa – bezbollahi, sayardı kendisini kabaatlı.

Ona bakarkan hem ona karşı ilk adımını yaparkan, neçinsä beni dä seftä yaşamamda tuttu ydu ürek dalgalanması. Valsı bän sevärdim, seftä onu oynamazdım. Kızlardan çok kerä vardır işittiim, ani oynarmışım islää hem ilin. "Ama neçin bän titireerim, sansın oyunda yapêrım ilk adımını?" – düşünärdim bän, gideräk Marinkaya karşı. "Tuna valsın" muzıkası götürärdi beni uzaklara, kaldırdı üsek gökklärä... Bän kâr uçardım.

Bir-iki adım yaptıktan sora bän denedim, ani Vasi dä benim sol tarafımdan doorutmuştu kendisini hep o tarafa. Ozaman bän adımını sıklaştırdıydım da Marinkanın yanına etiştıydım bir kipim taa ileri. Ama bu Vasii durgutmadıydı. O da yannaştıydı benim yanıma da bekläardı, angımızlan gidecek oynamaa bu kızçaaz. Marinka yaptıydı küçük adımcını benim tarafıma. Bakıp taa bir kerä boldurcuklan iliştili sol güüsünä 75-ci nomerä, verdim saa elimi da çıkardım onu alaya. Saa elimi, nicä dä lääzım, koyduydum kızçaazın arkasına, beldän yukarı. Sol elimi uzattıydım önümdä bir tarafa aucumnan yukarı, angısının üstünä, kelebek gibi, kondu ydu Marinkanın yımışacık, sıcacık elceezi. Onun o yımışacık elceezi, nicä 220 volt sarsıladı.

Saa elimnän bän çektim Marinkayı kendimä, dönärkän kaçırmayım deyni. Kızçaaz, ansızlıktan, kaldıydı urulsun benimnän burnu-burnuya. Açan burnum diidiydi onun yanacına da bän yakından baktıydım onun üzünä, gördüydüm hem annadıydım, ani kendi yaşlarına görä o pek gözäl bir kızçaaz. Bu vakıt sansın diil neredänsä dinamiktän, ama içimdän, üreemdän, canımdan çıkardı o büülü, sarfoş edän muzıka.

Marinka bu vakıt naşeyşa annadardı, gözlerini ba bana kaldırıp, ba iki tarafa bakınıp. İkidä-birdä o yalvarardı bana prost edeyim onu o top için, ama bu laflar gecärdilär benim kulaklarımın yanından, hiç onnara ilişmeyip... Bän ozaman taa seftä görärdim Marinkayı, hiç bişeycik onun için bilmäzdim, ama aklımda o büülü muzıkaylan dolaşık işidilärdi onun gözäl adı:"Marinka, Marinka, Marinkacık"...

Ne demää – pek beendiydim Marinkayı. Pek istäärdim, ki vals hiç bitmesin, da biz taa sabaayadan butakım tutunulu dönelim bu aydınlık zalda. Bana pek hoş gelärdi, ani bän işiderim, duyêrım onun taazä, gençcik soluunu, duyêrım kendi aucumda onun el titiremesini. Kär vardı nicä akıldan bozulmaa, açan çekärdim onu kendimä da duyardım onun çetin güüşçezlerini.

Muzıka sustu, ama bän Marinkadan ayrırlamazdım, sansın yapışmıştım ona. Muzıka hem Marinkanın gözelliı beni sansın büülediydilär, baladıydılar, kaydattıydılar Marinkaya. Üräännän sansın duyardım, ani bu avşam bän onunnan artık buluşamayacam, lafedämeyecäm. İlkin anılarımız diıdiydilär, sora da yanaklarımız sürüştüydülär biri-birinä, da bän, ayrırlacaazaman, işittim ansızdan:

– Bän seni bekleyecäm...

Başka bir dä laf söyleyemediydi, neçinki kimsä ona sesettiıdi bu vakıt, da o, ayrırlıp, gittiydi. Bän ölä dä etiştirämediydim sormaa, nezaman hem neredä o beni bekleyecek. 75-ci nomer, nicä ansızdan peydalandıydı, ölä dä ansızdan kaybeldiydi önümdän. Bän valstan sora geçtiydim kendi erimä.

Mina Kösä (1935–1999)

Duması Beşalma küüyündä 1935-inci yılda. Bizim gagauz literaturamıza geldi ana dilindä şiirlärlän 1950-inci yıllarda.

Etmışinci yıllarda kabledildi Moldova Yazarlar Birliinä. Hep o yıllarda çıktı onun ilk peet kıyatları "Kismet", "Kardeşlik" hem başka.

Mina Kösä başardı Kahul kasabasında peduçilişçeyi, sora Kişinövda Devlet universitetin istoriya fakultetini bitirdi. İş yolunu başladı kendi küüyündä, Beşalmada, ilkin şkolada üüredici, sora direktor, taa sora kolhozda partiya sekretarı. Mina Kösä ansızdan geçindi noyabrinin 25-indä 1999 yılda.

Olur ayırı söyleyim, ki Mina Kösenin yaratmalarında çiftçilik, ana toprak hem ekmek büütmäk temaları

geniş bir er kaplêêrlar. Kösä Minaya onun çalışmakları için verildi üšek bir titul “Gagauziyanın hatırlı vatan-daşı”.

Dünnenin temeli

Çiftçilik küüdä – en eski zanaatlardan birisiydir. Annaşılêr, ekmek olsun deyni, lääzım topraa işlemää, çift kaldırmaa. Bu zanaat gagauzlarda zamandan hatırlıydı. Büünkü gündä dä bizim tarafın çiftçileri ekmek büütmäklän anıldılar. Bucaan da toprakları pek uydular käämil arpa, booday çavdar, papşoy bereketlerinä. Sade tarafımızda sıkça kuraklı yıllar çok şaşırêrlar, hem kimär sıra çiftçinin havezini dä keserlär, ama buna da bakmadaan, büyük çalışmaklan hem yorulmamazlıklan, saymadaan zaametlerini, bizim insan kableder pek sarp ekmek bereketini.

Ekmek, sıcak ekmek. Ona evallaa geler herbir insan: küçüü dä, büüyü dä. Büün dä tutêrım aklımda, nicä uşaklımda, atlayarak sevinärdik babunun dolayanında, açan o çıkarırdı fırından sıcak ekmekleri.

Ölä kalmış, ölä dä gider – dünneyi ekmek tutêr. Bezbelli, ondan çekiler gözäl adet: açan kaçırêrlar bir parça ekmek erä, onu çabuk kaldırêrlar da öperlär, sayıp kendilerini büük kabaatlı ekmään önündä.

Çiftçi bu dünnedä yaşêêr hep umutlan, harcanmış zaameti, dökülmüş teri isteer dönsün kendinin hem hepsinin sofrasına, nicä, bir büük gün gibi, kolaç. Taa eski vakıtlardan büüklär üüredelär küçükleri ekmää becerikli büütmää sora da onu esapça harcamaa. Ekmää lääzım korumaa, zerä, olduynan kurak, evellär çok cannar açlıktan kaybelirmiş. Bunu tutêr aklında hepsi insannar. Çoktan geçti o kara günnär, yok oldu açlık, ama ekmään paası hiç diişilmedi: büünnän-büün hepsimiz biler, ani istediin ekmää alacan hem ucuz alacan, zerä bütün dünnedä hepsindän ucuz ekmek bizdä.

Diil mi, acaba, burada örtülü, saklı, o prost tabeet, açan kimisi artık bertilecek üklener magazindän heybäylän ekmek da harcamêêr onu sade kendi sofrasında uşaklarınnan, ama mallarına da, kuşlarına da idirer pişmiş ekmää. Kararsız harcêêrız, zän ederiz ekmää. Bunu görer uşaklar! Onnar da sınaşêrlar ölä yapmaa. Bu da mı diil ayıp hem büük günah?

Biz büün deeriz tatlı laflar çiftçilerin adlarına, sayêrız onnarı altın elli, zerä onnarın elleri kokêr ekmää – o ekmää, angısı dünneyi tutêr.

- *Ne söleer avtor çiftçilik için hem ekmek için?*
- *Çiftçilər sadece ekmek mi büüderlär? Ama neçin ekmek en önemli?*
- *Düşünün da annadın, neçin bu annatmanın adı “Dünnenin temeli”?*

- *Yazın beş-on cümledän bir kısa annatma, nasıl sizin ayle-nizdä ekmää harcêersınız?*
- *Vardır mı gördüünüz, birkimsey düşürsün ekmää da, eski adetä görä, kaldırıp – öpsün onu, kabaatlı gibi? Aklınıza getiriniz, kiminnän razgeldi bu iş? (Malin, dädun, boban, anan, komşun).*

Ana toprak

Sıcak mı dışarda,
Ayaz mı orada,
Bu benim topraam,
Bu benim Bucaam.

Gül çiçek açtı,
Sansın lafetti.
Ne gözäl durêr,
İlinnii verer!

Sarp türkü öter,
Bir kuşcaaz çalêr,

O büüleer beni,
Üüsek kefimi.

Te başça giinmiş
Güllän donanmış,
Ne dünnä burada,
Benim Bucaamda!

Angısı bana
Gözellii baaşlêêr,
Hem dönä-dönä
Şenniklii açêr!

- *M. Kösenin “Ana toprak” peetini üürenin kiyatsız sölemää.*
- *Okuyun taa bir kerä da annadın metaforayı “başça giyinmiş”.*
- *Neçin butürlü lafbirleşmelerinä metafora deeriz?*
- *Bulun başka metaforaları da bu peettä.*
- *Şair Mina Kösä angı küüdä duudu hem işledi?*
- *Söläyin, taa nelär bilersiniz eski gagauz Beşalma küüyü için.*
- *Kösenin peetlerindä angı tema derin açıklanêr?*
- *Sanki, neçin bu temayı çok sevdi hem yazdı Mina Kösä?*
- *Okuyun taa bir sıra peeti “Ana toprak”. Düşünün, olur mu ana toprak lafetsin? Söläyin avtorun laflarinnan. Nasıldır ana toprak sıcakta da, suukta da?*

Benim tarafım

Bucaktır kendi
İçer dizilim.
Dünnä gözellii,
Canın ilinnii.

Çekerim türkü,
Öperim gökü.

Bucaan üstündän
Yıldız önündän.

İşin çiçeklii,
Yardım keskinnii,
Büüyêr Bucakta,
Kismet toprakta.

Ne sarp tarafım,
Käämil korafım,

Dostluk içindä
Kardaş özündä!

Bän can erimdä
Tutêrim sevä,
Ana topraamı,
Senmâz hoşluumu.

- *Ayırın bu şiirdän bizim taraf için beendiiniz lafları, okuyun onnarı, tutunuz aklınızda.*
- *Okuyun şiiri iki kişi. Biriniz bir dörtlük okusun, obürünüz da başka dörtlük. Yarışın, kim taa ii, taa demekli okuyacak.*

Kimä ana biz deeriz

Ana, ana, kalmış sana uykusuzluk, büük raatsızlık...	Gözün senin çok yaş döker, bir mum gibi saalın yanêr.
---	--

Bütün gecä, bir yıl gibi, sän kıpmadın gözlerini:	Ama ruhun ne pek çetin, haliz onu yok ne cinksin!..
--	--

Hasta oolun yanêr-yanêr, sansın onun soluu biter.	Bütün dünnä mutlu sana, ki var kimä ana demää!
--	---

Stepan Bulgar

Stepan Bulgar – Gagauziyada bilindir yazıcı. Duuması 1953 yılda Bolgrad rayonunda Kurçu küüyündä. O bitirdi Kişinöv kasabasında Devlet universitetini. Çalışêr Komratta. O – “Sabaa yıldızı” hem “Güneşçik” dergilerin baş redaktoru. Yazmaa başladı 20-inci asirin 80-inci yıllarında. Yazêr taa çok annatma. Tipardan çıktı onun annatma toplumnarı “Can pazarı” hem “Canavar yortuları”.

Onnarın içinä girer uşaklar için dä annatmalar – “Pençerä”, “Karpuz” hem başka. Kendi çalışmaları için ona verildi üüsek bir titul “Gagauziyanın hatırlı vatandaşı”.

Karpuz

Vasicik hem Mälüş дәdu dostlaşdılar bir vakıt. Dost olduydular onnar ilkyazın, bir Pazar günü, açan Vasicik girdiydi aralıktan kerestä kesmek yapısına da oturardı yongalar üstünä. O okuyardı bir kiyatçık. Güneş mayıl yısıdardı. Vasicik hiç şüpelemäzdi, ani burada var nasıl bekçi onu bulsun. Da o dapturu geldi, açan işitti:

– Ne aarêêrsın sän burada?

Vasicik korkudan kaçırđı kiyatçı elindün. Önündä durardı Mälüş дәdu, hiç diil fena gülümseyeräk. Bu gülüş uşaan üreeni erinä koydu. Mälüş дәdu kaldırđı erindän Vasiciin kiyatçını da sildi tozu aucunnan.

– İslää mi kiyat?

– Pek!

– Bän sä okumaa bilmeerim...

Onnar başladılar lafetmää, da Vasicik annadı, ani дәdu Mälüş hiç diil fena adam.

Hava kurulmuştu islää, göktä bir bulut yoktu, gün yısıdardı isläädän. Vasicik koydu koltuuna kiyadı da dedi, ani evä gidecek. Dәdu Mälüş ama:

– Beygirleri görmää isteersin mi?

– İsteerim, e ne-e...

Dәdu açtı damın kapusunu da onnar girdilər. Burada ahırda durardı iki balaban beygir. Onnar cıngırdadardılar sincirlärlän дә, alatlamayarak, alafi “uurt-uurt” çiinärdilər. Açan trakladı kapu, samandan kal-kiverdi bir kızılıgt kulicik. O tupurdattı kara tırnaklarınnan da fırladı dışarı. Vasicik tä çıktı onun ardına. Kulicik kaçınardı dolay-dolay aul içindä.

– Var mı nasıl çekinmää kuliciktä atlı? – sordu Vasicik.

– Sän ne! Onun beli körpә taa, kırılısın var kolayı. İstersin, bän seni atlı pindirecäm şargu beygirä?

– Elbetki, isteerim!

Mälüş дәdu çıkardı şargu beygiri aula da yardım etti Vasicää atlı pın-sin. O günü Vasicik doyunca çekindiydi beygirdä...

...Yazın, bir gün, açan şkola uşakları kanikula kolverdiydi, Vasicik o kerestä auluna geldi. İşlenir günüydü, insan çok vardı. Onnar ükledärdilər taftaları taligalara hem maşinalara da sokaa çıkardılar. Bu zaman Mälüş дәdu дә işä geldi. O bekçiydi burada.

Görüp Vasicii, sevindi дә yaklaşp dedi onun kulaana:

– Ha, gidecez benimnän дә nesä gösterecäm sana...

Onnar geçtilär auldan yapı ardına, nända sık-sık otlar büümüştü. Dәdu durdu da bakındı her tarafa. Sora iildi дә araladı buryannarı elle-rinnän. Vasicik tä iildi: orada bir küçücük karpuzçuk vardı. O örtülmüş-tü otlarlan, görünmäzdi.

– Ya, ne islää karpuzçuk – sevindi Vasicik.

– Açan büüyecek, ikimiz iyecez onu. Annaştık mı? Ama kimsey bilmesin, – dedi дәdu.

Onnar genä örttülär karpuzçuu da gittilär.

Bundan sora onnar vakıttan-vakıda dolaşardılar karpuzu da hep ölçärdilär, nekadar büümüş...

Geldi bir gün, açan Mäluş дәdu urdu tırnaannan da dedi, ani tezdä karpuz kan içli olacek.

Sentäbridä Vasicik, bir pazar günü, açan kimsey yoktu, geldi o ke-restä yapısına da buldu дәduyu orada. O oturardı bir skemneciktä дә bir tütün kıvradırdı. Biraz kefsizdi.

– Dәdu, ha, gidelim karpuzu imää!

– Karpuz yok...

– Nasıl yok?!

Dәdu kıstı omuzlarını. Onnar gittilär yapı ardına. Dәdu iilmedi. Sade Vasicik dizçöktü da ellerinnän yaydı sararmış otları. Ama gördü orada sade kurumuş kökeni...

– Sölä, bare dooru, Vasicik, sän mi kopardın karpuzu?

– Yok, дәdu, koparmadım!

– Ha, yok bişey, kim idi karpuzu, onun saalına olsun, – dedi дәdu, ama sora genä sordu kendi-kendisinä gibi: “Ama kim koparsın onu?”

Onnar çıktılar sokaa. Dәdu durdu da bastonuna abandı. Vasicik yollandı gitmää.

– Ama sölä karpuz kaniçliydi mi, tatlıydı mı? – ardına sordu Mäluş дәdu...

- *Avtor kimin için annadêr bu yaratmada?*
- *Kiminnän Vasicik dost olmuştı bir vakıt? Bulun da okuyun annatmada o sıracıkları, neredä gösterili bu olay.*
- *Nelär olmuştı bir gün, açan şkola uşakları kanikula kol-vermişti?*
- *Mäluş дәdu neyi göstermişti Vasicää?*
- *Ne için annaşmışlar Vasicik hem Mäluş дәdu? Taa bir sıra okuyun o paycaazı.*
- *Ama sentäbrinin bir günündü nelär olmuş?*
- *Kurumuş kökeni karpuzsuz gördüynän Mäluş дәdu ne demiş?*
- *Düşünün дә söläyin, Vasicik Mäluş дәduya verdii lafını tutmuş mu? Neredän bunu duydunuz?*

Gagauz ustası

Nekadar insannar tutêrlar kendisini aklısında, ozamandan beeri peydalandıydı ölä kişilär, angıları yapardılar türlü gözäl işlär. Şindi da var nicä görmää muzeylerdä binnärlän yıl geeri yapılmış eksponatlar: tafta-

dan, demirdän, topraktan, sazdan, pamuktan, bürüncüktän h.b.

Çok gözäl adetlär kaybeldilär istoriya içindä. Ama läüzüm sölemää, ani gagauzların, adetä görä, material kulturaşı yaşardı taa çok vakıt geeri. Şimdi biz bileriz hem göreriz, ani gagauzların adetä görä material kulturamızın gözäl parçaları kaybelerlär. Ne da olmasa, var nicä demää, ki büün dä yaşêrlar gagauz milli kulturanın gözäl örnekleri. Kimi küüdä yaşêr insannar, angıları yaradêrlar material kulturanın gözäl örneklerini. İşlää biliner, ki material kulturaşı baalı halkın ruh kulturasınınnan. Deyecez, D. Kara Çoban şiihindü “Evdeki adetlär” yazêr:

Yukarı kirişä bir makaz astılar –
Ool terzi olsun.
Küçücük elinä karandaş verdilär –
Yazıcı olsun.
Kolaç tepesindä babu oynattılar –
Oyuncu olsun.
Biyaz bezlän uşaan üzünü örttülür –
Utancak olsun.
Yıkandı suyunu laaleyä döktülär –
Ool gözäl olsun.

Halk yaşamasının kulturaşı okadar zengin, ani onu yok nicä yan-naştırmaa başka işlärän. Kimsey taa üürenämedi onu baştan-başakadar. Halk kulturada herbir işin var eri hem vakıdı. Onda yok uydurma. Adetlär, sıralar, yortular, hepsi onnar raşional hem läüzümni. Nicä bir usta rendeler taftayı, paklêr onu, yalabıdêr, ölä dä halk kulturanın parçaları gözäl hem tamannı.

Halk kulturasında büük rol oynêrlar ustalar. Herbir işin var kendi ustası. O usta olêr örnek başkalarına da. Halk yaşamasında, angı taraflı da alma, usta: çilingir-demirci, başçıvancı, ev yapmaa ustası, pınar kazmaa ustası – pınarcı, soba yapmaa ustası, islää çoban olmaa – o da bir ustalık, ev yapmaa – büük bir ustalık. Kayık yapmaa da var ustalar, onnarın yanında balıkçılık ustalılı da läüzüm olsun. Eveldän varmış çölmekçilär, angıları yaparmışlar kırmızı topraktan türlü çanaklar hem çölmeklär. E, nekadar laap (soy adı) kalmış bizim dilimizdä, angıları göstererlär eski zanaatları: dermenci – kim un üüdärmış dermendä, düvenci – o insan, ani yaparmış düven, taşçı – taş kesärmış h.b.

Biliner istoriyadan, ani gagauzlarda en büük usta – o çiftçilik ustalılı...

- ***Okuyun annatmayı dikkatli.***
- ***Ne o material kulturaşı?***
- ***Neyä baalı material kulturaşı? Açıklayın D. Kara Çobanın şiihindän sıracıkları kullanarak.***
- ***Kim o usta?***

- *Sıralayın ustaların zanaatlarını.*
- *Ne türlü onnar baalı gagauzların laaplarınınan (soy adlarınınan)?*
- *Büün da var mı sizin küüyünüzde yada kasabanızda gagauz ustaları?*

Çalgıcı (Annatma)

Vasi pek sevârdi muzıkayı. Onun için Vasiyi mamusu bulardı küüde, neredâ çalêr çalgıçılar. Mamusu çekedârdi takazalamaa uşaa:

– Neredâ sän gezersin bâ, Vasi. Aarêêrız, aarêêrız, bulamêêrız seni.

Vasi, oniki yaşında çocuk, cuvap edârdi:

– Mamu, beni düündâ bulacênız. Bân muzıkantların yanında.

Bundan sora Öküzçü Vasinin mamusu bilârdi, ani çocuk çalgıçılarının yanında.

Baurçu küüyü – büyük bir küü. Burada yaşêêrlar gagauzlar, angıların var eveldân gelân derin kulturaları. Öküzçü Vasi küçüktân tanışmıştı kendi halkın kulturalarınınan. O pek sevârdi halk türkülerini. Vasinin – en islâa dostuydu çingenâ kemeñçecisi Vasil. Çingenelerin ayleleri yaşardılar küüyün kenarında. Açan Vasiyâ vermâzdidâr evdâ iş, o osaat gidârdi dostuna, kemeñçeci Vasiyâ. Onnar oturardılar evin eşiklerindâ da kemeñçeci üüredârdi çocuu oynamaa kemeñçedâ.

Yavaş-yavaş Öküzçü Vasi üürendi çalmaa kemeñçedâ. Ama onda kemeñçâ yoktu. Bir gün çingenâ kemeñçecisi dedi:

– Vasi, bân görerim, ani sän çalgıcı olmaa isteersin. Ama bân sana kendi kemeñçemi verâmeyecâm. Biz sana bir kemencâ yapacêz.

Bundan sora iki dost tutundular iştân. Onnar buldular bir parça uygun tafta. Ondan hazırladılar kemeñçeyi, yaptılar struna. Da tezdâ kemencâ hazırıldı.

Vasi pek sevinârdi bu kemeñçeyâ. O saklanardı evin tavanında da orada çalardı halk avalarını. O küçük yaşlarında Vasi Öküzçü esaplardı baalamaa kendi yaşamasını muzıkaylan.

Vasi annardı, ani olmaa muzıkant, lâázım üürenmää. Ama üürenmää 30-uncu yıllarda Romıniyada zordu. Öküzçülerin aylesi fukaaraydı. Onnarın vardı sade bir hektar topraa. Onun için Vasinin bobası, Nikolay Öküzçü, gidârdi Dobrucaya çıraklık etmää. Mamusu, Ekaterina, kilim dokuyardı zenginnerâ.

Vasi bitirer dört klas romın şkolasında. Sora Vasi gider üürenmää Vasien küüyündâ tehnika şkolasına. 1938-inci yılında Vasi bitirer Kişinöva yakın bir küüde tehnika şkolasını. Yazın 1938-inci yılda o geler evâ. Gidârkân sokakta, o karşılaşêr bir çocuklan, angısının adı Semön Terzi:

– Vasi, neredâ üürenersin?

– Bân, şansora bitirdim Vasien tehnika şkolasını.

Vasi sorêr:

– Semön, e sän neredä üürenersin?

– Bän üürenerim universitettä Türkiyädä.

– Ölä mi? E, nasıl sän gittin orada üürenmää?

– Türkiyâ verer gagauzlara stipendiya. Sän istärsän üürenmää Türkiyädä, läázım gidäsin Bukureşä. Orada posolstvada Hambulla Sunhi Tannöver kabledecek seni dä yollaycêk üürenmää Türkiyeyä.

– Saa ol, Semön.

O buluşmaktan sora Vasi sansın uçarak gitti evä.

Mamusu düzen dokuyardı. Yanında oturardı Vasinin küçük kızkardası Fedora.

– Mamu, – dedi Vasi. – Bän isteerim gitmää Türkiyeyä. Orada üürenecäm muzıkant. Bän isteerim muzıkant olmaa.

Vasinin mamusu braktı düzeni, sora dedi:

– Çocuuum, nasıl bän seni üürenmää yollayayım, açan bendä hiç ley yok.

– Yalvarêrim, mamucuum, bul bana yol parası da bän Bukureşä gideyim.

Bundan sora Vasinin mamusu gider hısımınara, komşulara, ama hepsi fukaara.

Kimseydä para yok.

Vasi oturêr evin eşiklerindä da aalêr.

– Mamu, bän isteerim üürenmää, da siz beni yollamêersınız. Başkalarımı zorlan yollêrlar da onnar gitmeerlär.

Ertesi günü Katerina bulü gider kliseyâ, dua eder. Da sora danışêr popaza. Popazın familiası Krokus. Kati bulü annadêr popaza, ani çocuu isteer gitmää üürenmää muzıkant.

Popaz verer Kati bulüya beşüz ley:

– Ko gitsin da üürensın. Blagoslovit ederim onu.

– Ertesi günü Vasi gider Bukureşä. Orada onu kabul eder Türkiyâ posolu Hambulla Sunhi Tannöver. Burada Öküzçü Vasi tanışêr başka akran gagauzlarlan: Dimitri Gargalıklan, Vasili Çebanovlan, Georgi Mutaflan. Bu çocuklar da gidärdilär Türkiyeyä üürenmää.

1938-incidä güzün Vasi Öküzçü başka gagauzlarlan geldi üürenmää Türkiyeyä. Vasi Öküzçü bitirdi ilkin Stambulda üüredici koledjini, sora da Ankara Gazi universitetin muzıka bölümünü. Onun üüredicisi olmuş Germaniyadan gelän profesor Eduard Zuckmayer.

Vasi Öküzçü Türkiyädä aldı kendinä eni bir ad – Veysel Arseven. Bu adı Türkiyädä bilerlär hepsi muzıkaclar. Neçinki onnar hepsi üürenerlär şkolalarda Veysel Arsevenin kıyatlarından.

Veysel Arseven yazmış beşüz statya muzıka temasında. Yazmış çok kıyat şkolalar için. Türk radiosuna hazırlamış üzä yakın halk türküsü. "Çok sesli halk türküleri" kıyatında avtorun adından var irmi kompozıtiya. Onnarın arasında: "Bän yärimä giderim", "Ankara türküsü",

"Derä boyu giderim". Onun kiyatları: "Orta okullarda Muzık Egitimi", "Karadeniz Bölgesi" halk türküleri: "Muzıka eñtiklopediyası", "Gagauz halk türküsü" h.b. Türk eñtiklopediyasında gagauz halkın muzıkası için çıkmış Veysel Arsevenin statyası. Türkiyede klasika orkestraları çalêrlar Veysel Arsevenin yaratmalarını.

– Vasili Öküzçü ölä dä dönämemiş evä.

– O ölmüş 1977-nci yılda Ankarada. Şindi Baurçu küüyündä var Vasili Öküzçünün adında sokak, hem şkolada açıldı onun adında muzıka odası.

Petri Çebotar

Duuması Çadır rayonunda Aydar küüyündä. Yaşêr hem çalışêr Kişinöv kasabasında. Nasıl da hepsi gagauz yazıcılarımız, o da başladı peetlerdän. Kendisi romantikalı bir insan. İlk peetleri "Can tatlı", "Kasaba" hem başka basıldılar gazetalarda. Yazêr annatma hem peet. Çok çevirdi gagauz dilinä rusçadan hem romincadan. Basıldı kiyatları: "Cana yakın" 1989-uncu yılda, "Bizim dost Nast-radin" 1992-inci yılda. "Ana sözün" mini bibliotekasında Çebotarın peetleri basıldılar iki sıra. Hep P. Çebotarın çalışmasınnan tipardan çıktı "Gagauz halk masalları" rus dilindä, annatmalar "Büülü çanta", "Vasilka babunun kaazları" hem başka.

Yıldız şafkı

Açan vakıtsız kaybeler bir sıradan insan, deerlär: "O vardı nasıl taa sevinsin yaşamaya". Ama açan geçiner bir siirek cömert ürekli insan, deerlär başka türlü:

"O vardı nasıl taa sevindirsin bizi kendi talantınnan".

Kara Çoban resimciydi. Onun skulpturaları hem boya resimneri durêrlar muzeylerdä, kimisi nişannandı sergilerdä. Birkaç yıl geeri bän siirettim bir resim sergidä. Onda gördüm çok profesional resimcilerin işlerini. Türlü litografıyalar, fasıl kompozitiyalar. Ama sanêrım, ani birindä o resimnerdä yoktu okadar ürek sıcaa hem açıklık, nekadar Kara Çobanın diil şalvir, eski portulu patretlerindä. Yazılı, olmalı, naturadan onnar şaştırardılar, dalgaldılar üreeni. Te bir baacı, te bir ihtâr adam – herbir patrettä diri insan.

Kara Çoban kinocuydu. Moldovanın ortakı arhivindä karşıleêrım bir meraklı dokument – Kara Çobanın kiyadı ozamankı Kultura Ministerli-

inä: “Saygılı kafadar ministr. Diil çoktan bän kabulettim 60 proţent gonorar ilk gagauz dilindä kiyadım için. O paraları bän kapattım almaa kinoaparatura. Şindi bän yaşêêrım zor, ama yok zarar, bän yaşêêrım yaratmak sevinmesinnän. Bän şansora çıkardım hem gösterdim insana iki artistik hem bir dä dokumentli kino...”

Ötää dooru Kara Çoban yalvarırdı ministruya, yardım etsin ona edenmää bir taa islää aparat. O kiyatta yapışıkta bir sayfa parçası bölä cuvaplan: “Kafadar Kara Çoban geldi Upravleniyaya, ona sölendi, ani yardım etmää yok nicä. Eer varsa isteyiş hem läüzımnı bilgilär, var nasıl girmää işä Kinostudiyaya. 1963-üncü yıl, aprelin 27-si”.

Ama Kara Çoban verilmedi. Yardımsız, böleräk aylesindän bitki parayı, o çıkardı irmiyâ yakın kinolenta. O miniatüralar annadêrlar gagauzların şindi hem evelki yaşaması için, halkın adetleri için.

Şair Valeriy Dementiev, Kara Çobanın Literatura institutunda üüredicisi, aklısına getirer: “Bir kerä o teklif etti beni obşçejitieyâ. Bir kıstaf odacıkta, pençerä yanında, durardı kinoproektor. Karşıda asılıydı bir çarşaf. Bana gösterdi birkaç kinonovela. Tä nezaman bän haliz gördüm boz kırları gagauz küülerin dolaylarında, siirek salkımnarı, biyaz evceezleri, tozlu geniş yolları, gördüm bunnarı ölä, nicä göstermeyceydilər bana profesional kinohronikaclar...”

Kara Çoban yazıcıydı. Ondan bizä kaldı on kiyattan zeedä peetlän hem prozaylan. Onnar hepsi dolu poeziyaylan hem halk aarifiinnän, onnar soluyêrlar folklorlan hem açıklêêrlar avtorun zengin üreeni. Kara Çoban – ilk gagauz yazıcısı, kimin ayırı kiyatları çıktılar rusça. Rusçaya onun kiyatlarını çevirdilər Vadim Kuzneţov, Vladimir İzmaylov, Konstantin Şişkan, Yuriy Levitanskiy.

“Ona herkerä etişmäzdi vakit, herkerä o yaşardı tamahça”, – yazardı onun için gazeta. “Bän bir saat var nicä şaşayım Çehovun abzaţına” – deyärdi o. – Ačan bütün gün bişey okumêêrım, yatêrım uyumaa boş, sansın kimseylän buluşmadım”.

Kara Çoban – muzey zaametçisiydi. Yavaş-yavaş, yıl-yıldan o toplardı eksponat. Yayan gezdi bütün Bucak tarafını. O cenk edärdi bürokratlarlan, angıları ba muzey için vermäzdidilər yapı, ba üüredärdilər onu nesoy ekspozitiya yapmaa. Annamazdı, neçin “yok”, neçin “diil läüzım”. Bekim, bu da bir sebep, angısının beterinä o zän oldu 53 yaşında.

Zamandan biliner, ki, kim düşüner sadece kendi için, ondan sora dünyä bişey kalmêêr. Kara Çobandan sora kaldı büyük zenginnik. O zenginniin saabisi – bizim bütün gagauz halkımız. O diildi, nicä hepsi, o fasıl insandı. Bölä fasıllar dünneyi tutêr.

Ačan süünärmiş göktä yıldız, onun şafkı taa üzlärlän yıl şıllarmış. Kara Çobanın yıldızı süündü 1986-ncı yılda, ama bizim kulturamızda şafkı süünmeyecek ömürünä.

➤ ***Bu annatmayı okuyun demekli. Kimin için bu annatma?***

- *Ne eni üürendiniz bu annatmadan Kara Çoban için?*
- *Annadınız bu annatmayı aşaada verili plana görä:*
 - a) *D. Kara Çoban – resimci, ä) D. Kara Çoban – kinocu,*
 - b) *D. Kara Çoban – gagauz yazıcısı,*
 - c) *D. Kara Çoban – muzeyci.*

Fenalık

İlkin bizdä vardı bir kirli-sarı kotey. O islää köpecikti. Baalydı sokak tokadın yanında. Taa birisi diiyincä tokadın tutaana, kotey başlardı salmaa, da biz bilärdik, ani läözüm karşılamaa musaafir.

Biz, uşaklar, beenärdik oynamaa o koteylä. Gördükcä bizi, o girişärdi sallamaa kuyruunu, atlamaa. Açan yaklaşırdık ona, o yaalardı ellerimizi, ayaklarımızı.

Geçti vakıt. Köpecik ihtärladı, yavaşıdı. Onun sesi git-gidä sendi, bakışı oldu nesoyşa tunuk, da günün birindä köpecik öldü. Bizim pek canımız acıdı ona, ama yok nöpmaa. Açan gelir vakıt, ölümä karşı koymaa zor.

Birkaç vakıt biz yaşadık köpeksiz. Ölä fasıl gelärdi aulda bir ses işidilmäzdi, sansın kulaklarımız cınnardı. Ama te bir gün baka neredänsä getirdi bir başka köpek.

Bu eni köpek bataldı, kısa yapaalydı hem ölä bir akıllı bakışlydı, ani çoyu şaşardı: “Pı-ı-ı, bu köpek bakêr, nicä insan!”

Herbir kedinin ardına o hızlanmazdı, ahmakça herbir şıprıtya salmazdı. O sayardı kendi-kendisini. Biz heptän şaştık, açan baka gösterdi nesoy izinneri eni köpek annêr.

– Otur! – dedi baka, da köpek oturdu.

– Erinä! – köpek alatlamayarak girdi yataana da erleşti orada, yan koyup kafasını önünkü ayaklarının üstünä hem uzadıp bakışını bizim tarafımıza.

– Bana! – baardı baka, da köpek saat çıktı erindän, yaklaştı bakaya.

– Ver ayaanı! – bunu işidip, köpek kaldırdı önünkü ayaanı, da onnar bakaylan elleştilər.

Bizim gözlerimiz belerik kaldılar. Bölä akıllı köpek biz taa yoktur gördüümüz. Biz kardaşımnan ikimiz koyduk köpää ad Jülbars. Bu adı biz aldıydık kinodan, taman o vakıtlar siirettiydik bir kino, neredä vardı bir köpek, angısının adıydı Jülbars.

Hepsinä, kim gelärdi bizä, biz gösterärdik, nesoy akıllı köpeemiz var. Jülbars seslärdi bizi. Biz onu doyurardık, dökärdik yalaana su. Gerçek, o bir kerä bilä salmazdı yabancıya, eer o yabancının yanında varsa ev saabilerin birisi, okadar aarif köpekti.

Hepsi gidärdi gözäl, ama birkaç gündän sora bizim aulda taman avşam ekmeeni iyärdik, bir da işidildi Jülbarsın sesi. Bölä fena salmak ondan biz taa yoktur işittiimiz. O salardı, nekadar kuvedi varsa, hırlardı, sansın delirmişti.

– Kim orada olsun sanki? – mırıldadı baka da, kalkıp sofradan, çıkı-verdi dışarı.

”Sıbidä!” – işidildi bakanın sesi. Köpään salması kesildi, da bobamızlan bilä içeri girdi bizim komşu – Örgi batü.

– Bereketli olsun! – dedi o. – Ey, Vasi, bulamamışın bir palıcık. Bu köpek mi, va? Canavardan beter!

Örgi batü oturdu bizdä, nekadar oturduysa, da sora yalvardı bakaya:

– Vasi, aydi, geçir beni tokada kadar. Korkêrım şu duşman köpektän.

Onnar bakaylan, taa çıkınca kapu önünä, genä işidildi Jülbarsın hırlaması hem salması. Bobamız gücülä uslandırđı köpää. Ozamandan beeri başladı esaplamaa, ani kimseyä Jülbars bölä fena salmêêr, nicä Örgi batüya. Onu Jülbars duyardı taa uzaktan. Adam yoktu nicä ne kendi kapu önünä çıksın, ne sokakça geçsin bizim yanımızdan – o saat Jülbars girişardı hırlamaa hem dartmaa sinciri – hemen-hemen koparsın.

Kimär kerä baka aul aşırı baarardı Örgi batüya:

– Komşu, ne uoramêêrsın bizä çoktan? Gel lafedelim biraz.

– Bän gidecäm, ama sän çık, köpää tut, sakınêrım ondan, – cevap edardı Örgi batü.

– Ne okadar azetmeer sendän bu köpek? – sorardı baka.

– Ne bileyim onu. Näändan nereyä düşmüş o senin elinä. Yalvarêrım, bulsana kendinä bir başka köpek. Ne görmeersinmi, o hiç laftan anamêêr. Şansora sındım senin auluna girmää.

– Ey, senin beterinä şindi bölä akıllı köpää mi kaybedeyim? – kayıl olmazdı baka. Biz sa doymardık Jülbarslan oynamaa. O tutardı bizi paçalarımızdan, maana dalardı, kaçınardı oyanı-buyanı, nekadar sincir salverardı. Maalenin uşakları bizä gelirdi. Jülbars artık hepsini tanırđı, kimseyä dokunmazdı. Ama açan o birdän-birä başlardı üfkelenmää, biz kaçardık bir tarafa – bilärdik, ani Jülbars duydu Örgi batüyu.

Bir avşamnen sokakta kalktı poträ: ordan işidildi köpek hırlaması hem başka korkulu seslär. İslää, ani baka bulundu evdä. O yalnayak, nicä vardı – “hu” sokaa! Biz dâ, uşaklar, toparlandık onun ardına.

– Durun, bey, nereyi havalanmışınız? – baardı mamu, ama biz onu seslämedik. Açan çıktık kapu önünä, gördük, ani Jülbars erindä yok, koparmıştı sinciri. Tezlää tokatta peydalandı baka. O tutardı Jülbarsı boynu kayışından da sürüyardı ardına. Jülbars hep hırlardı, dartardı kafasını, savaşarak kurtulmaa, onun aazından fırlardı ligaları.

– Jülbars! – baardı baka. – Erinä! Ah, seni hırsızını, ya-a! Baka hızlı baaladı köpää, sora çıktı sokaa. Orada sundurmanın yanında durardı Örgi batü. Onun üstü kannıydı. Bir elini sokmuştu koltuuna da sıkardı onu öbürünnän.

– Nereni daladı? – sordu baka.

– Söleyim, fit deriyi soydu, – cevap etti Örgi batü, – hem tırmaladı suratımı, te bu omuzumu da, savaşırdı girtlaamdan kavramaa, dävulunu, ya!

Çıktı mamu, çaardık Örgi batünün karısını – Tudorka bulüyu. Girdik Örgi batülara, evä. Karılar baaladılar Örgi batünün elini, suratında hem başka erlerindä yaraları zelönkaladılar. Hepsi betva edärdilär köpää.

– Vasi, – dedi Örgi batü – yaarın yok etmärsän bu kuduz köpää, bän onu öldürecäm. Küs-küsmä, ama alacam tüfää da uracam hiç gözümü da kıpmayacam.

Ertesi sabaa baka çözdü köpää da götürdü onu sincirdä demir lafkasının bekçisinä. Biz, uşaklar, may aalardık, ölä sınaştıydık Jülbarsa, ani ondan ayrıılmaa pek zordu. Ama bizä kim bişey sorardı?

Geçti birkaç vakıt, da bizä bir kerä geldi Örgi batü. Onun yaraları artık bitişmiştilär. Laf-laftan o açıkladı bir pek meraklı iş. O annattı, ani Jülbarslan tanışmış çoktan. Beş-altı yıl geeri, o işlärmiş bir adamda, örtärmiş onun evini. “Bir kerä, – annattı Örgi batü, – bu kuduracaa yatardı aaçların altında. Bana sa läüzımdı almaa bir makaz aacı. Aldım bir topaç maana salacam ona kaçsın aaçların yanından, ama o hiç erindän dä kıpırdamadı, sade gösterdi bana dişlerini. A-a, ölä mi? Üfkäm çıktı benim, aldım bir kazık da kaptırdım onun belinä. Çeketti o anırmaa, ulumaa, bakarak ölä bir çirkin bakışlan, ani kâr bana da titsi geldi. Ya, bak sän kaç yıl geçti, ama unutmamış, ani bän onu azarladıydım!”

Bir kerä gittik lafkanın yanına, orada biz oynardık. O ba salardı, ba girişardı ulumaa. Lafkanın ardında vardı sklad, neredä tutardılar türlü mal. Te o aul içinä baalamıştılar zavalı köpää. Açan kardaşımnan yaklaştık o aula, bir aralıktan göründü Jülbarsın burnusu. O pek sevindi bizä, yaalardı elimizi hem bakardı ölä bir garip bakışlan, sansın yalvarardı: “Dostlarım, kurtarın beni buradan, pek canım sıkıldı!”

Ama biz yoktu näbalım. Ozamandan beeri dayma gelärdik dolaşmaa Jülbarsı, kimi kerä getirärdik ona imää. Bir kerä geldik, ama Jülbarsı orada artık bulmadık. Başka da biz onu görmedik. Nereyi o kaybeldi, bilmeeriz...

Batal – величезний, велетень

Gözlerimiz belerik kaldı – дуже здивувалися (були шоковані, вражені)

Garip – сумний, тоскний

- *Okuyun demekli hem duygulu bu annatmayı.*
- *Neçin bu annatmanın adı “Fenalık”?*
- *Neçin Jülbars çok fena salarmış komşu Örgiyä?*
- *Näändan belli, ani Jülbars hem akıllı, hem dä üürenik bir köpekmiş?*
- *Neçin köpek bir türlü alışamazmış eni erinä?*
- *Siz nasıl düşünersiniz, sanki, nereyü kaybeldi köpek, ne oldu onunnan? Bu soruşa olur herkeziniz yazılı cevap veräsiniz.*

Kasaba

Balaban kasaba,
Balaban kasaba,
Sän beni kopardın erimdän,
Ba gündüz, ba gecä,
Ba avşam, ba sabaa –
Durgunmêêrım bir türlü bän.

Alaca kasaba,
Alaca kasaba,
Diz çökerim sana istemäz.
Okadar sınaştım mı sana, acaba,
Okadar mı girdin içimä?

Kalaba kasaba,
Kalaba kasaba,
Zor sendä solumaa insana.
Bän aklımnan alêrım bunu esaba,
Ama hep baş urêrım sana.

Alatlar kasaba,
Alatlar kasaba,
Sansın dübüdüz diilsin altın.
Uzakta kaldılar hem ana hem boba –
Sanki, neylän beni aldattın?

- *Okuyun lafları kasaba için: balaban, alaca, kalaba, alatlar. Nasıl var nicä demä bu laflara başka türlü?*
- *Neçin kasabada zor solumaa? Bu soruşa cevap edärkän, kullanın lafı ekologiya. Bu lafın maanasını bulup, annadın neydir o ekologiya?*
- *Okuyunuz da söläyiniz, beener mi avtor kasabayı? İnandırın bakışınızı.*
- *Tutun peeti aklınızda, üürenin kiyatsız sölemä.*

Nastradinin türküsü

Yarım dünnä oldu eşeklän bän gezerim,
Bän diilim ne kayet korkak, ne dä girgin.
Ama kahırları bän hepsini enseerim,
Benim adım boşa mı Nastradin?

Kimi sıra kıtlık imeesinä geçerim,
Kimi kerä ne yoktur sanki şkembedä?

Olêr vakıt bân, izlerdân sucaaz içërim,
Geler vakıt, doyêrim şerbedä.

Bân yazın, karannık olsun, isteerim,
Beenerim, gök olsun dolu yıldız.
Bir otlukta ya başçada bân geceleerim,
Sân sanma, ani herkerä yalnız.

Sabaalân padişahlan lafederim –
O yok etmäâ isteer beni bir zındana.
Bân bir gözäl yalan ona söleerim –
Aşşamnân o altın baaşış verer bana.

Bân gülümseerim, tepemi bân kaşıyêrim,
Açan çekerim içimä taazä soluk.
Dokuz yıl bir kat ruba taşıyêrim,
Kuşlar beni sanêrlar korkuluk.

Bân insana pek siirektä küserim,
Benim ürääm gecä-gündüz açık.
Baarıştırêrim, güldürerim, sud keserim.
Bana da bitkidä düşer bir ikramcık.

Şerbet – солодкий напій
Zıندان – в'язниця

Mariya Mercanka

Mariya Mercankanın duuması 1951-ci yılda Gagauziyanın Beşalma küüyündä. İlk okulda ana dilindä üürensin kısmeti varmış. Ana dilinä havezli sesirgenärmış uşaklıından.

Bu gün dä gagauz dilinin güzelliini, zenginini, paallıını yaratmalarında gösterer.

Mariya Mercanka Gagauziya Yazarlar Birliin azasıdır. Onun yaratmaları "Ana sözü", "Gagauz sesi", "Halk birlii" gazetalarında; "Sabaa yıldızı" dergisindä; "Türkün sesi" toplumunda tiparlandılar. Yaratma toplumu "Baht nazı" 2008-ci yılda basıldı.

2013 yılda Mercankanın taa iki yaratma toplumu çıktı: "Haydin okumaa" hem "Meneşalar çıvgında".

Kucaklan güneş daadan

(D. Kara Çobana – üüredicimä, üreemä paalı adama)

Bu yaşamakta bir büyük iş, açan buluşêrsın yada yaşêêrsın yakın bir geniş ürekli, talantlı hem akıllı adamnan. Ama açan bölä adam senin üüredicin, da o seninnän taman o vakıtta, nezaman kuşçaaz gibi sa-vaşêrsın sarını yutmaa, kanatlanmaa, o zaman, açan nicä göçenciktä açılêr gözlerin dünneyä – bu bir büyük kenarsız kismet.

O vakıt biz taa annamardık, kim bizä deyni bu fasıl, bizim fikirimizä uyan adam. Bilmärdik, ani bu pek siirek düşüş bizim yaşamamızda.

Çok işlär silindilär, soldular fikirimizä, ama Onun işleri şıralı, taazä kaldılar çok vakıda.

...Tä gideriz şkolaya, da köprüdä O şen karşıléêr bizi, da esap alêr, kimdä ne var meraklı.

– Ya bakın Kostiyä. O büün eni kalpaklan. Ne gözäl biyazlan kara alacalar var bu kuzu derisindän kalpakta. Bu kalpak pek yaraşêr Kostiyä, – esap alêr O.

Bu laflardan Kostinin ürää erinä gelir: evdän o çıktıydı aalayarık, deyni utanardı giimää bu kalpaa. Bir gün Kati geldi ydi şkolaya kakusunun fistanınnan. Fistan gerää gibi uzundu Katiyä. Ama açan O mayıl oldu o fistana da dedi, ani fistan düzer Katinin boyunu, bizim üreemiz kırıldı, ani bizdä yok bölä fistan.

Büün da tutêrın aklımda, nicä İlişkanın pesmetçikli dokuma torbasına ölä şaştıydı, sansın önündä incäzanaat yaratmasını gördüydü.

Köprüdän şkolaya etişincä O etiştirärdi bizä çok işlär annatmaa, göstermää. Biz duyardık, ani O sert, ama o yalpak sertikti. O pek sertlenärdi, açan biz vakıdı boşa geçirärdik. Urokların aralarında da biz durmardık haylak.

Onun yardımınnan biz resimnärdik bişey, ya örärdik kazaldan türlü işlär. Kendi ellerimizlän ördüydük kazaldan hasırcık dä döşetti ydik kapunun eşiinä, bankaların yanına.

Pek beenärdık, açan O bizimnän bilä oynardı. Tä bir kerä O bizimnän barabar meklärdi erdä, bankaların arasında, bir dä açıldı kapu. Klasa girdi direktor. (Olmalı biz unuttuyduk, neredä bulunêrız, da büyük şamata ortalı kaldırdıydık). Donduran seslän direktor sordu, nändä bizim üüredicimiz? O enikunu kalktı, silkti üstünü, sora şen-şen söledi, ani biz oynêêrız. Direktor teklif etti onu kabinetinä da çıktı.

Biz hepsimiz donduk. Gördüynän bunu, O kıptı bizä gözünü, gülüm-sedi da dedi, ani Onun canı acıyêr bu adama. Ozaman biz annamadıydık ne için. Canımız açıdıydı üüredicimizä, ani Ona düşecek bizim betेरimizä.

Unudulmaz o günnär, açan Onunnan barabar çıkardık çayıra. Herbir otçaaza, çiçecää, O ölä şaşardı, ani yoktu nicä durmaa bir tarafta.

Açan oturardık bir çimen gölcüündä, O annardı bizä pek meraklı iş-

lär. İlk yazın biz Onunna doymardık solumaa salkım çiçään kokusunan, örmää fenet pipiruda otundan hem türlü başka kır çiçeklerindän.

Açan yayaardı sıcak ilkyaz yaamuru, biz kaçmardık örtü altına, ama, soyunup yalnayak, gezärdik Onunna bilä duruk seldä. Aazımızlan tutardık yaamurun iiri damnalarını. Taa şindiyadan unudulmêêr o yaamurların dadı hem kokusu.

Çok kerä, bittiyän uroklar, o bakardı bizä şiret, naşesä adayan bakışlan, da sorardı, kim kayıl gitmää Ona evä?

Bizä bu da läüzimdi: sevinmeliktän urardık şamarlarımızı, atlardık yukarı, zerä bilärdik, ne bekleer bizi Onda evdä.

O da sevinärdi bizimnän, alardı da atardı birkaçımızı yukarı. Bän dä çok kerä o sıradaydım.

Unudulmaz duygu, açan sevgili kaavi ellär atêr seni yukarı, da sän yukardan bakêrsın aşaa birazçık korkuylan, da görersin onun şafklı gözlerini, anguları üreklendirer hem baaşlêêr çok sevinmelik.

Sora tutunardık kol-kol da iiri adımnardık Gibana dooru, neredäydi onun evi. Orada bizä karşı çıkardı onun yalpak anası. O tezicik koyardı sofraya, ne bulunmuştu o gün onun dolabında. Taa çok koyardı piinirlän ekmek hem eşil suvan. Biz çok yalvartmardık kendimizi da sarıverirdik sofrayı. Gelärdi, ani bölä datlı imäk yok birerdä başka.

Sofradan sora hepsimiz geçärdik eşil fidannarın altına. Orada döşeliydi parça pala, vardı, albom yapraa, karandaş, mızga çamur hem taa başka tertiplär. Burada angımız ne beenärdi, onu da yapardı. Birazımız resimnärdik, birazımız mızga çamurdan yapıştırdık nesä. O da oturdardı birimizi kendinä karşı da yapardı skulptura. Çoyumuz sarardık Onu da siiredärdik, nicä işleerlär Onun becerikli elleri. Nicä masalda, bir topalak çamur dirilärdi gözümüzün önündä, da dönärdi onun büülü ellerindä bir gülümsär kızçaaza, yada bir dürük çocucaa. İşlärkän, O hiç susmardı, hepbir güldürürdü bizi.

Çok kerä onun anası bizimnän oturardı. Sendi aklıma, nicä büyük hodulluklan o deyärdi:

– Benim Mitikam diil nicä hepsi. Onun ürää pek islää, O Allahtan talantlı. Bän bunu duyêrım.

Bizä fasıl gelärdi, ani o bizim üüredicimizä deer “Mitika”. Kalan laflar etiştılar bizä, açan büüdük. Küçükkenä biz sayardık, ani O bizimnän oynêêr, da hiç annamardık, nicä O bizi gün-gündän üüreder saymaa, okumaa, lafetmää. Annamadık, nicä O uyandırdı bizim üreemizdä duygu sevmää ana tarafımızı, dilimizi. Nicä O üüretti atlatlamaa hem tamahlanmaa bu dünnedä yapmaa ilikli unudulmaz işlär. Fukaara vakıta geçti bizim küçüklüümüz. Yoktu gözäl çantalarımız, cins rubamız. Ama bizim kasavetsiz uşaklımız aydınnıktı, kismetliydi taa çok onuştan, ani bizimnendi bu vakıta bu güneş daadan adam. Kismetli uşaklım için derin diz çökerim bu adamın önündä.

Kazal – обгортка качана кукурудзи (талаш)
Pipiruda otu – травнева польова трава
Giban – назва мікрорайону села Бешалма
Mızga çamuru – болотна глина для ліплення

- *M. Mercankanın annatmasını okuyun.*
- *Kimin için avtor yazêr? Kim o adam, neredä yaşarmış? Ne taa bilersiniz bu adam için?*
- *Neçin Mercanka sayêr, ki bölä üüredici pek siirek düşüş uşakların yaşamasında?*
- *Sıralayın ne işlär uşaklar yaparmışlar Onun yardımınan?*
- *Neçin avtor kendi üüredicisini büyük bukwaylan yazdırêr?*
- *Annadın ne türlü uşaklar hem üüredici kendilerini götürmüşlär, açan yaamur yaayarmış?*
- *Angı epizodu en çok beendiniz?*
- *Nereyi en çok uşaklar sevärmişlär üüredicisinnän gitmäâ?*
- *Neylän zanaatlanarmışlar uşaklar onun evindä?*

Ana dilim

Kendi dilim – aklım kanım!
Seninnän hoş düüler canım.
Göktän dilim! Gözäl dilim!
Dolgun, duruk senin selin!

Laf bulmuş serbestliinä,
Ad vermiş sevgiliinä.
Nasaat kalmış dededän...
“Olmaz atılmaa dilindän!”

Ana dilim! Oguz dilim!
Seçkin seninnän milletim.
Dedä, koyup fikirini,
Korumuş temelini.

Derin kaavi köklerim,
Varkana kendi dilim.
Öter dilim, yaşêêr dilim! –
Dünnedä uursuz bän diilim!

Dolgun – повний
Seçkin – виокремлений, помітний
Uursuz diilim – не бути недолугим

- *Annadın kendi laflarınızlan ne türlü annêêrsınız bu sıracıklar: “Kendi dilim – aklım kanım!” “Dolgun, duruk senin selin!”*
- *Neçin avtor sayêr ana dilini göktän verili bir dil?*
- *Kimdän kalmış bu dil bizä?*
- *Ne türlü nasaat kalmış dededän?*
- *Okuyun şiiri demekli, duygulu. Ezberläyin onu.*

Çin sabaa

Solêr yıldızlık
Üüsek Göklerdä,
Olêr aydınlık
Uyanan Erdä.
Uzakta duuan,
Gün üzü duruk,
Kalkınêr duman,
Vakıdı duyup.
Dallarda kuşlar
Uyku semesi,

Artık, bulmuşlar
Dolaşık sesi.
Eşillik çiidä
Doymêêr yıkanmaa.
Sakinêr küüdä
Şamata kalkmaa.
Ayoz vakıtta,
Olmalı günää,
Gerilip patta,
Raatlı uyumaa.

- *Okuyun şiiri dikkatli.*
- *Bulun literatūra kolaylıklarını.*
- *Bitki dört sıracı taa bir kerä okuyun.*
- *Kayılsınız mı avtorlan, ki patta uyumaa günää?*

Todur Zanet

Duması Gagauziyanın en büyük küüyündä – Kongazda. Kişinöv politehnik institutunu başardı. Şair, yazar. İlk şiiri “Mali” 1977-nci yılda basıldı. İlk gagauz aftalık gazetasının “Ana sözün” temellemesindä bulundu da oldu bu gazetanın baş redaktoru. Gazetaylan barabar Moldova televiziyasında gagauzça kolverimneri hazırladı. Todur Zanetin çalışmalarınan “Ana sözü” gazetanın yanında başladı basılmaa uşaklar için bir dä dergi “Kırlangaç”. Todur Zanet Moldova Yazarlar Birliin hem Moldova jurnalistlär Birliin azasıdır. Bu günädän var basılı kiyatları: “Zamannayêrsın, evim”, “Akardı Batıya güneş”, “Gıdırdeêr kafamın çarıkları”, “Karımcalık”, “Böcecik”, “Akar yıldız”.

Soruş

“Kim dostun?” – kuşa sorduk
Bir raatlı gündä.
“Gök maavi. Hem pak soluk.
Kanadım tüüdä.”
“Kim dostun?” – gökâ sorduk
Havezli gündä.

“Gün keskin. Bulut duruk”, –
Okuduk göktä.
“Kim dostun? Sölä, güneş!
Ver cuvap bizä.”
“Er-toprak. Yalpak ateş.
Raat orta erdä!”

“Kim dostun? Ana-toprak?” –
Halkların sorêr.

“Siz, paalı uşaklarım,
Kim beni sever.

Eer Anasaydım sizä –
Koruyun beni,
Brakmayın tüfek sözä.
Yok edin cengi.

Raatlı gün – погожий день (хороший день, зі сприятливою погодою)

- **Okuyun dikkatli şiiri.**
- **Neçin avtor şiirin adını koymuş “Soruş”?**
- **Kim dost kuşa? “Kanadım tüüdü.” Açıklayın bu lafların maanasını.**
- **E gökâ, güneşâ? Cuvap verin, şiirdän lafları kullanarak.**
- **Angı soruşu kurdu avtor halkların adından?**
- **Siz dä kayılsınız mı Ana-topraan cuvabınnan?**
- **Neçin cenk bukadar raatsız eder Ana-topraa?**

Anama

Uçêr yıllar, ama aklım
Sık döndürer beni geeri.
Tokatçıkta yalnız kaldın,
Aklım tutêr bu resimi.

O gün seftä gittim yola,
Çatıraadan geçirdi bakış.
Geeri baktım: durêr Anam,
Gür saçları da taranmış.

Hep o tokat. Hep o bakış,
Salt saçları heptän aarmış.
Uçtu zaman. Kaç yıl geçti,
Kaç yıl hiç dönmedi geeri?

Gür saçları – густе волосся

- **Kimin için annadılêr bu şiirdä?**
- **Ne türlü resim avtorun aklında kalmış? Açıklayın kendi laflarınızlan.**
- **Neyä avtorun canı acıyêr?**
- **Nicä annêrsınız te bu sıracıkları:**
“Uçtu zaman. Kaç yıl geçti,
Kaç yıl hiç dönmedi geeri?”

Evlär

Açan yıkêrlar evelki evi,
Eni yapı düzmää deyni –

Sancı sıkêr mı üreeni?
Ölä bir ev eski
Büütmüş seni hem dedeni,
Kaaviledip temelini.
Açan yapêrlar bir eni evi,
Ko bir duvar kalsın eski,
Da seslesin o davacı gibi
Büünkü ömür düülmesini.
Açan yıkêrlar evelki evi,
Eni yapı düzmää deyni –
Sancı sıkêr mı üreeni?

Şen oynêêr gagauzlar!

Tarafım – altın Bucak! Bereket zengin, ya bak! Onu büüttü insannar – Şeremet gagauzlar!	Sarsalanêr yapılar – Bu oynêêr gagauzlar! Mancalar tatlı, sıcak – Utanma buyur, konak!
Öter, öter kavallar – Şen oynêêr gagauzlar! Burada ayol kızlar – Karagöz karanfillär!	Kırmalar fırından! Kaurmalar ateştän! Şenniktän taşêr düünnär – Bu oynêêr gagauzlar!
Açık cannı, ürekli, Bakışları güneşli! Öter, öter kavallar – Şen oynêêr gagauzlar!	Taşêr, taşêr filcannar – Şen oynêêr gagauzlar. Hey buyurun, ii dostlar! Konuklêêr gagauzlar!

- ***Kim büüttü zengin bereketi?***
- ***Bereketi büüttüktän sora näbêr gagauzlar? Bu soruşa cevap verin ikinci dört sıranın laflarınnan.***
- ***Bulun, angı dört sırada laf gider kızlar için. Okuyun, cevap verin.***
- ***Şenniklär neredä olêr? Düünnerdä imeklär nicä? Söläyin epitetleri.***
- ***Sıralayın gagauz muzıka instrumentlerini.***
- ***Üürenin şiiri “Şen oynêêr gagauzlar” kiyatsız sölemää.***

Afta günneri

Say: pazertesi, sali,
Çarşamba da atladı.
Perşembä – afta orta,
Cumaaya geldi sıra.

Cumertesi sayıda –
Yaklaşêr bitmää afta.
Ama bak bu aftada
Bir gün kayıp sırada.

Aftada edi gün var,
Nääni saklandı pazar?
Sän saklanma, pazarım,
Zerä tatlısız kaldım.

- *Sayın aftanın günnerini pazertesindän pazarádan, sora da geeri dooru, cumertesindän başlayıp. Üürenin aftanın günnerini aklınızça saymaa.*

İlkyaz

Sefaa geldin, ilkyaz, erä
Kaarlı çiidem çiçeklerinnän.
Büülerindän donuk derä
Toparlandı mürürünä
Sel bildırkı yaprakları.

Helal çalışlan kürüyer
Yufka çimen boyaları,
Sansın deniz dalgaları
Alay-alay topraa çöker.

Te näändansä peydalandı
Seftä bulut üklü yaamurlan.
Keskin bir çimçirik çaktı,
Gün saklandı, gök gürlledi,
Orta doldu fasıl kokuylan.

Mürür – течія ріки

- *“İlkyaz” şiirini okuyun demekli.*
- *Angı laflarlan avtor karşılêêr ilkyazı?*
- *Neylän barabar ilkyaz erä gelmiş? Şiirin laflarını kullannarak, bir cümläylän cuvap verin.*
- *“...bulut üklü yaamurlan...” nicä bu lafları annêêrsınız?*
- *Ne türlü kokularlan ortalık dolêr ilkyazın?*
- *Kendiniz bir kısa annatma ilkyaz için düzün.*

Daayım

Yorgun daayım, Kızgın üülen,
küçüklüümdä zamanında,
sıkça sevârdim iilip serin
gölgenä sularına,
konak olmaa. ikram bulmaa.

Olup kanaat
konaklına
yavaş hem raat
uyuklamaa
aaç altında.

Kanaat – задоволення, втіха
ikram etmää – мати, заслужити повагу

- *Nicä duygular kaplêermişlar avtoru, açan o daa içinä girermiş? Kullanarak şiirin sıralarından lafları, annadın.*
- *Etti mi avtora bu üç cümlä göstere sin daaya kendi ikramını? Ne var nicä demää onun ustalu için?*

Todur Marinoglu

Şair Todur Marinoglunun duuması 1955 yılda Avdarma küüyündä, Komrat dolayında. Küçüklüü dä, ilk şkolası da geçti bu eski gagauz küüyündä. Orta şkoladan sora o üürendi Kişinövdä universitetä, başardı jurnalistika fakultetini. Büün işleer kendi duuma küüyündä gagauz dili hem literatüra üüredicisi hem şkolanın direktörü. 1999-uncu yılın seçimnerindä ayırıldı gagauzların Halk Topluşuna deputat.

Marinoglunun yaratması için şair Stepan Kuroglu yazêr, ki "Todurun şiirleri gelerlär ömürün güneşli hem bulutlu havalarından hem dä şairin can erindän". Bu laflar çok doorudan göstererlär Todur Marinoglunun literatüra yolunu. Onun taa studentlik zamanında yaratması çok üüsekti, şiirleri başladılar basılmaa gazetalarda, sora onun debüt işleri peydalandılar bir kolektiv peet kiyadında "İlkyaz türküleri", taa sora çıktı onun yaratmaları ayırı kiyatlarda hem dergilerdä "Kırlangaç", "Sa-

baa yıldızı". T. Marinoglunun bir çok meraklı kiyadı "Tatlı düşlər" çıktı 1997-nci yılda.

- **Siz vardır mı okuduunuz T. Marinoglunun yaratmalarını? Angi şiiri yada annatmayı en çok beendiniz?**
- **Düşünün дә annadın, nasıl annayabilersiniz şair Stepan Kuroglunun te bu laflarını: "...Todurun şiirleri gelerlär ömürün güneşli hem bulutlu havalarından"...**

Dostluk

İlkyaz. Bu yalpak hoşlu vakıdı Vanışka çoktan beklärdi. Da te o geldi sıcak günnerinnän, derelerdä tunuk sularınnan, türlü çiçek kokularınnan.

Her sabaa çocuk bakardı evin bacasına. Orada bildir leleklär büütülär yavrularını, da güzün uçtular o sıcak erlerä. Şindi Vanışka umutlandı genä o sevgili dostlarınnan buluşmaa, o istemäzdi kaybetsin eski dostluunu bu gözäl kuşlarlan.

Birgün, açan hava artık heptän sıçak olmuştı, Vanışka aulda doyu-rardı kıvrıcık kuzucuunu, havada işidildi lelek sesleri. O bakıverdi evin üstünä. Orada gezinärdi iki biyaz, uzun enseli lelek. Onnar benzemäz-dilär onun bildirkı dostlarına, ama çocucaan üreendä büüyärdi dalgalı umut. Vanışka baardı: "Kur-kur-kur-r-r!" Leleklär o saat kondular onun yanına. Salt şindi o denedi, ani kuşların boynularında var onun kırmızı-biyaz martacıkları baalı. Uşak sarmaştı kuşlara da dedi: "Hoş geldiniz, dostlarımız!"

- **Okuyun Todur Marinoglunun "Tatlı düşlər" kiyadından bu annatmayı "Dostluk", söläyin, kim kiminnän dostlaşmış? Ne zaman? Nasıl?**

Biyaz fistan giimiş aaçlar

Biyaz fistan giimiş aaçlar,
Göktä oynêêrlar yıldızlar.
Kaplêêr Eni Yıl dünneyi
Şenniklän yısıdêr geceyi.

Yarım bakêr düşünmeli,
Eni Yılda geläriz bireri.
Güler insan sevinmeli,
Geçmiş yıla brakıp küsüleri.

Biyaz yorgannan sarılı
Yorgun kırlar dalêrlar uykuya,
Geçsin bu yıl duşmansızlı,
Dipsiz cenklär erdä süünsün heptän.
Aydın gecä, lafçı gecä,
Seni bän büün alêrım oynamaa.

Aydın gecä, lafçı gecä,
Bir salt sän varsın büün dolaylarda.

- **Yılın angı zamanı için yazılı bu şiir?**

- *Şair nasıl ister geçsin bu gelân Eni Yıl? Bulun o şiirin sırasını.*
- *Aklınıza getirin, nasıl geçti sizin дә bir geceniz Eni Yıla karşı? Annadın.*
- *”Biyaz fistan giimiş aaçlar...” Sanki, aaçlar olur mu fistan giisin? Nasıl annamaa bu sırayı, sölâyin. Bu artistik kolaylına nicä deniler?*

Lüzgär oynêêr...

Lüzgär oynêêr kara bulutlan,
İlêrlâr fidannar erä.
Aaçtan iner uşak korkuyulan,
Konamêêr garga tellerä.

Süpürgä elindä sokakça,
Gezer lüzgär, üfleer saazi.
Olmuş booday kırdâ yattıkça,
Kuvet bulamêêr uzlansın.

Güneş ateş kanatlarınnan
Atlêêr daldan eşiklerä,
Uyandırıp, dalgalarınnan.
Göllâr дә ses verdi erä.

Dermen durêr, aaçlar altı –
Taazä bir dal dolu emişlân ...
Bölük-bölük koyunnarı
Çoban daadêr köpeklerinnän.

- *”Lüzgär oynêêr” nasıl temaya yazılı?*
- *Kim kırmış taazä bir dalı üklü meyvaylan?*
- *Sıralayın, nelêrlân oynêêr lüzgär?*
- *Laflar meyva-emiş neydir? (sinonim mi osa antonim mi)*

Gül-çiçek dolaylar

Gül-çiçek dolaylar,
Çin-sabaalen gün urdu.
Düş görân uşakları,
Pek kolay uyandırdı.

Çok käämilsin, tarafım,
Hoş geler pek üzündän.
Ah, olsun bir sızıntın
Er yakarkan gölgedä!

Türküyâ kutlar girdi,
Karannık braktı eri,
Koraflı kırlar şilêêr
Çok türlü ekin dolu.

Ozaman en kısmetli
Olacam bân dünnedä.
Şiirim дә hoşbetli
Olacaktır küüyümdä.

Höşbetli – довгожданний, визнаний
Kutlar – щастя, добрі побажання

- *Okuyun, üürenin yukarkı şiiri kiyatsız sölemäâ.*
- *Şiirin bu iki zor laflarını aklınızda tutun. Düzün onnarlan birâr cümlä da yazın tefterlerä.*
- *Nezaman en kısmetli olacek şair? Cuvap edin şiirin laflarınnan.*

- *Söläyin, beenersiniz mi Todur Marinoglunun şiirlerini? Neçin?*

Zaman sözü

Dünnä döner,	Bizä söleer,
Dünnä döner,	Bizä söleer,
Bizdän saklı	Ani haslı
Dünnä döner,	Dünnä döner,
Dünnä döner.	Dünnä döner,
Sade yıllar	Dünnä döner...

- *Okuyun şiiri “Zaman sözü”, esap alın sade ne gösterer, ani dünnä halizdän döner. Biz duymêêrız, ki dünnä döner, ama, yıllardan başka, taa ne gösterer, ani dünnä döner?*
- *Neçin bu şiirin adı “Zaman sözü”?*

Vasi Filioglu

Nasıl da hepsi bizim gagauz yazıcılarımız, Vasi Filioglu da gelir çiftçilerin arasından. Duudu o 1949-uncu yılda anılmış Beşalma küüyündä. Bu gagauz küüyünä doo-ru deerlär “gagauzların taa bir kultura merkezi”. Burada ilk adımlarını poeziyaya yaptılar D. Kara Çoban hem M. Kösä, şindi dä büyük literaturaya çıkêr Vasi Filioglu. O üçüncü şair Beşalmadan. Yazıları sade kendisine benzeer, onun şiirleri köktän ayırılêrlar başkalarından.

Filioglunun herbir şiir sırası gagauz karakterin canından kopma, o herkezin üreenä düşer hem taa pek bizim uşaklarımızı sevindirer.

Vasi Filioglu başardı Kişinövda agrikultura institutunu. Büün dä çiftçilii brakmêêr, işleer agronom. Onun küülüsü, şair Mina Kösä, ölä dediymiş V. Filioglu için: “Filioglu, agronom olarak, büyük bereket kabuleder diil sade kırdä, ama peet yaratmasında da...”

Bucak

Paalı Bucak tarafım,
Canabinä var lafım:
Nesoy bölä kısıdan
Diiştirmiş seni insan?

Gelmeyincä yanına,
Zordur hemen tanımaa,
Ne takım köklü sözün,
Yıldızlıdır hem gözün?

Yap-yalnız ani derä,
Hep küsü tutan erä
Sarp yaşêêrlar uygunnu,
El uzadıp, duygunnu.

Da toprak – yanık evel,
Şindi büütmeer sarmaşık,
Ne dä kirpi-çökelek,
Salt baaşlêêr sıcak ekmek.

Yamaç yok – haylak kalsın,
Çukurlar bilmeer näpsin.
Hepsicii bak yamaçlar
Kilim-baalar olmuşlar!

Zaametimizi bizim,
Peetlerini türkümüzün
Baaşladık, Bucak, sana,
Sän dä baaşla Vatana!

- ?** ➤ *Cuvap edin, sanki, kim okadar tez vakıtta diiştirdi Bucan üzünü?*
- *Ne lafları var şairin kendi tarafına? Cuvap edin şiirin sıralarınnan.*
- *Okuyun demekli bu şiiri, bulun onun temasını.*
- *Söläyin, kaç şair bilersiniz Beşalmadan?*
- *Vasi Filioglu benzeer mi öbür Beşalmalı şairlerä?*
- *Neylän o onnardan ayırılêr?*

Benim Beşalmam!

Beklenän vakıt geldi,
Duumalı topraam!
Günä diiştirmäm seni,
Benim Beşalmam!

Kırlangaç uzak erdän
Geldi bizlerä,
Türküsü birlik dildä –
Sevinmelerä.

Daaldı kara bulutlar
Uurundan senin,
Dirildi o umutlar
Hoşluklar derin.

Ürääm solumaa doymêêr
Tarla kokusu,
El uzadêr fidannar –
Küüyün örtüsü.

Düzleşti o çukurlar.
Eveldän kalma:
Kapladı açar güllär
Seni, Beşalma.

Sarılıp ta öpeyim
Seni, Beşalmam,
Kısmetini peetleyim,
Ürekli anam!

Beklenän vakıt geldi
Duumalı topraam!
Günä diiştirmäm seni,
Benim Beşalmam!

- ?** ➤ *Şiiri “Benim Beşalmam!” üürenin kiyatsız söylemää.*
- *Annadın, nasıl annêêrsiniz sıraları “Günä diiştirmäm seni, benim Beşalmam”?*

➤ *Olur mu, sanki, sarılıp ta öpmää Beşalmayı? Neçin şair ölä yazêr? Angi artistik kolaylıklarını kullanêr?*

Benim anam...

Borçlandım çoktan topraa	Çiçekliydirdi donaklık
Ömürüm ondan!	Ölçüsüz hatır!
Danışêrım bân yapraa	Daaların çalêr sıklık,
Hem sana, fidan!	Üreemi açır.

Saklılı büülü gölgän	Te durêrım altında,
Gençleri çeker,	Yanıklı sevda,
Sevgili yavklu Oğlan	Sansın senin dalında
Sana diz çöker...	Sevdaılı seftä...

Yıldızlı o laflardan,
Düş gibi, seni
Suvazlêêr her taraftan
Kısmet elleri.

İlkyaz sesi

Hava bulutlu,
Ama umutlu,
Ama umutlu
Neyäsä islää.
Çöker karannık,

Ürääm sa yanık
Canmı bir sesä.
Bir düş kanatlı:
Bân kernu atlı,

Bân kernu atlı
Yıldız beygirdä
Usul da lüzgär
Saçak kuşçaazlar

Düzüp ses gözäl –
Uyandım birdän.
Ara karannık.
Kapu aralık.

İlkyaz – bir saalık,
Çeker şenniklää.
Usul hep lüzgär,
Çalêr kuşçaazlar.

Ölä pek gözäl –
Seslä dä seslä!

Güneş

Horozlar öter,	Ko ilk laf desin
Sabaalı zaman,	Gün, onda sıra,
Dolayı öper	Çok kamçı sesi –
Aydınnı o dan.	Sır çıkêr kıra.

Toz ko kaldırsın	Gün şılaa, yaamur
Nallanmış beygir.	Braksınnar ko iz.
Hep bir sarılsın	Bereket olur –
Büük işä vergi.	Kär dä bir deniz.

- ?** ➤ *İlk şiirdä “İlkyaz sesi” kim uyandırdı şairi düşündän? Saçak kuşları mı? Beki, ilkyazın sesi? Düşünün, bakın şiirin adına.*
- *Hep o şiirdä, nasıl annêersınız sırayı “bir düş kanatlı”? Bölä lafbirleşmelerinä taa başka türlü nasıl olur demää?*
- *Söläyin şiirlär “İlkyaz sesi” hem “Güneş” ne temaya yazılı?*
- *Şiirlerin sıralarınnan inandırın, ani bu iki şiir yazılı bir temaya.*
- *Şiirdä “Güneş” kimdä sıra ilk lafı demää?*
- *Nasıl annêersınız metaforayı “aydınnı dan dolayı öper?”*

Ekmek için söz

Bän gelirkän iştän,
Gün inärdi yamaçtan,
Bir karı karşıladım –
Hayırlı laflar andı:
“Al, çocuum, ürääm açık,
Tuz biberlän ekmecik,
Saalımız için olsun,
Tarlaya yaamur konsun,
Gündän güneş şılasın,
Yorgunnuun da ko geçsin”.

Gelmedi bana ayıp:
Hayır şükürleyip,
Da kırıp kenarından,
Aazıma attım birdän.
... Yorgunnuum çabuk kaçtı,
Tezleyä dä gül açtı,
Şıralı o toomnuktan
Düzüldü bir peet ondan:
“Eh, ekmek, sıcak ekmek,
Stih sana türkü dä var,

Köklerin özlüydür pek
Çiçekliydir hem dallar”.
Kaldırdın bütün ayaa,
Dünnedä ne çok halklar,
Diştirip çürük dayaa –
Kısmetli büün uşaklar.
Sän gelincä bu hala,
Diil bir yol aykırladın –
Razgeldin türlü hava –
Hep ama taazä kaldın.
Kim dä musaafir bilmäm,
Ya çiftçi zaabit uşaa –

Hepbir: ilkinki seläm
Adına senin düşär.
Var mı, sanki, ölesi,
– “Bän bıktım ekmää”, – desin,
Sofranın ya donaklı
Laflardan bu azetsin?
– Yok! – sanêrım diil salt bän –
Büüyü-küçüü hem herbir can
Düülmesi, ki üreemin,
Hem saalı bütün evin
Dalından kopma onun,
Nasıl unutmaa bunu?

- *Angı temaya yazılı bu şiir? Sizin küüyünüzde de var mı bu adet: “Birkimseyi ikramnamaa tuz-ekmeklän?”*
- *Neyä dua edärmış tuz-ekmää üleştirän karı? Bulun şiirin sıralarını.*
- *Tutunuz aklınızda şiirin öz fikirini “Var mı, sanki, ölesi, bän bıktım ekmää, – desin”.*

OKUDUNUZ MU? DÜŞÜNELİM..., ÇIKIŞLARI YAPALIM...

1. Ne o proza yaratması?
2. Neyä annatma deniler?
3. Kim yazdı bu sözleri: “...büük arkalar”, “güçlü taşıyêrlar sırtlarında”, “geniş kayışlar gibi yollar...”? Yaratmanın adını aklınıza getirin. Olur mu demää, ki avtor bu uygun laflarlan artistik literaturasının büülü kuvedini gösterer?
4. D. Tanasoglunun “Analar” şiirindän sözleri kullanarak, kendi analarınız için annadın.
5. Kayılsınız mı, ani D. Kara Çobanın annatmaları yazılı kısıdan, ama derin fikirdä hem bir gözäl artistik dilindä?
6. İnandırın, avtorun yaratmalarını aklınıza getireräk.
7. N. Baboglunun biografiyasını annadın.
8. “Lunga-Lunga, derecik” şiirindä N. Baboglu angı problemaları açıklêr?
9. Kimin adından G. Gaydarcı “İki ool” yaratmasında bir çiftçinin oolları için annadêr? Annatmanın sonunu aklınıza getirin.
10. Neredä hem nezaman S. Kuroglu duudu? Sora angı kasabada şair yaşadı hem yazdı?
11. Kimin için annatmasında “Goguşun duuma günü” K. Vasiloglu yazêr?
12. Neçin M. Kösä küü yazıcısı sayılêr? Sıralayın onun siirlerin adlarını da cuvabınızı inandırın.
13. “Çoban yıldızı” annatmasında S. Bulgar kimin için annadêr? Sıralayın personajların adlarını. Kimi en çok beendiniz? Neçin?
14. Kimin için P. Çebotar “Yıldız şafkı” annatmasında yazêr? Açıklayın.
15. Angı küüdä T. Zanet duudu? Taa ne bu küü için bilersiniz?
16. “Soruş” şiirini getirin aklınıza. Şiirin öz fikirini açıklayın.
17. T. Marinoglunun “Dostluk” annatmasında kim kiminnän dostlaşmış? Nezaman? Nasıl?
18. Neredä hem nezaman V. Filoglu duudu? Taa angı anılmış yazıcılar bu küüdä duudular? Sıralayın.
19. “Ekmek için söz” şiirinin sıracıklarını:
Var mı, sanki, ölesi,
– “Bän bıktım ekmää”, – desin...
taa bir kerä tekrarlayın da aklınızda tutun.

TUTUNUZ AKLINIZDA BU LAFLARIN YAZILMASINI

A

aalayış
aalem
aarif
ayaz
avşam-sabaa
açıkgöz

B

baacılık
baas
badaşmaa
başça
beenmää
beeri
birkaç

C

cansız
cennet (ray)
cumaa

Ç

çalgıcı
çamcaaz
çimçirik
çöşmä

D

daacı
diiren

E

esmää
eşmää

F

fukaara
furkuliğa
fusta (yubka)

G

gagauzça

gamsız
gecä-gündüz
git-gidä
göz-kulak olmaa

H

haber
halsız
haseetlik
hayın
hıştır

İ

iilik
iinä
ihtâr
işçi

K

kabaatsız
kayet
keez

L

laap
lüzgerlenmää

M

maraz
mayıl

N

naanä
neet
nicäsä

O

olur-olmaz
ool

Ö

ödeşmää
önderci

P

paasız
pança
piinir
payacına

R

raabetsiz
raametli
rökä

S

saabisiz
sebepsiz
soymaa

Ü

üünmäk
üüsek
üzsüz

Y

yaalanmaa
yaamur
yaarın
yuurt
yuurmaa

Z

zaametsiz
zanaat
zännık
zeedä
zor
zorlan
zümbül
zümbüllü

İçindekilär

§ 1. Gagauz dili için haberlär	4
§ 2. Tekrarlamak. Söz payları	5
§ 3. Tekrarlamak. Adlık. Nışannık. Aderlik	7
§ 4. Lafetmäk ilerlemesi. Aazdan yaratma – yazdırma naturayı kendi bakışına görä.....	11
§ 5. Tekrarlamak. Sintaksis	13
§ 6. Sintaksis. Lafbirleşmeleri hem cümlä	14
§ 7. Lafbirleşmelerin çeşitleri: işlikli, adlıklı hem işhallıklı	17
§ 8. Lafbirleşmelerindä laf baalantısı.....	20
§ 9. Bellilikçi lafbirleşmelerin çeşitleri: birinci, ikinci, üçüncü izafetlär.....	23
§ 10. Çiftli laflar	29
§ 11. Bölünmüz lafbirleşmeleri.....	31
§ 12. Sadä cümlä	33
§ 13. Annatma, soruş hem izin cümlelär	38
§ 14. Cümledä laf baalantısı.....	40
§ 15. Cümlelerin baş payları. Subyekt nicä cümlelerin baş payı	42
§ 16. Predikat. Sadä hem katlı predikatlar	46
§ 17. Predikatın subyektlän uzlaşması.....	49
§ 18. Cümlelerin ikincili payları: tamannık, bellilik, hallık	51
§ 19. Dooru hem kıynaş tamannık.....	56
§ 20. Bellilik. Eklembellilik.....	59
§ 21. Dolu hem yarı, geniş hem dar cümlelär	62
§ 22. Birbaşpaylı hem ikibaşpaylı cümlelär.....	66
§ 23. Belli üzül cümlelär.....	68
§ 24. Bellisiz üzül cümlelär	71
§ 25. Bütünneşik üzül cümlelär	73
§ 26. Üzülsüz cümlelär	76
§ 27. Deyici cümlelär.....	77
§ 28. Sadä cümlelerin sintaksis analizi	79
SÖZ İLERLETMESİ	
§ 29. Okumak – annamak tekstleri türlü stillerdä hem tiplerdä	82
§ 30. Sıradan (aazdan) annatmak tekstleri türlü stillerdä hem tiplerdä, yazdırarak görümnü erleri, tarihin hem kulturanın annamak taşlarını	86

§ 31. Üretmä yazılı takrir yazdırma tekstini publiştika stilindä annatmak elementlerinnän	88
§ 32. Çevirmäk	90
§ 33. Yaratma-yazdırma görümnü erleri kendi bakışına görä	91
§ 34. Aazdan ayırılma takrir annatma tekstini, kullanarak yazdırma elementlerini, yazdırarkan tarihin hem kulturenin anmak taşlarını.....	93
§ 35. Protokol.....	95
AUDİROVANIYE	96
OKUMAK SESSİZ	103
SESLİ OKUMAK	107
YARATMALI LİTERATURA	110
TUTUNUZ AKLINIZDA BU LAFLARIN YAZILMASINI	173

Kullanılmış literatura

1. Arnaut D. İ. Lirikadan. Odessa: "Mayak", 2001
2. Baboglu İ. İ. "Gagauz dili hem literatura" 8-ci klas. Kişinöv: "Ştiința", 2008.
3. Baboglu N. İ. Sözlük. Gagauzça-rusça hem rusça-gagauzça. Kişinöv, 1993.
4. Baboglu İ. İ. hem Baboglu N. İ. Gagauz dilindä gramatika kuralları. Kişinöv: "Ştiința", 2000.
5. Bulgar S. S. Annatma toplumu.
6. Vasilioglu K. K. Annatma toplumu "Ana tarafım-benim sevgilim". Kişinöv: "Ştiința", 2005.
7. Kırmızı Ê. A. Sözlük. Rusça-gagauzça-türkçä-rumunca. Turçiya. 2010.
8. Kior İ. F. Lirikadan. Odessa: "Mayak", 2001.
9. Kuroglu S. S. Annatma toplumu "Yollar". Kişinöv: "Ştiința", 2000.
10. Çakir M. M. Gagauzlar: istoriya, adetlär, dil hem din. Kişinöv: "Pontos", 2007.
11. Програма "Гагаузька мова для 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання", автори А. М. Мілков, І. Ф. Кіор, М. Ф. Чебанова. Електронний ресурс: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/gagauzka-mova-5-9-kl-2017.pdf>

Навчальне видання

**КУРОГЛЮ Надія Іванівна, ВЕЛІКСАР Людмила Георгіївна,
МІЛКОВ Анатолій Миколайович, КІОР Іван Федорович**

ГАГАУЗЬКА МОВА

**Підручник для 8 класу
закладів загальної середньої освіти**

2-ге видання, перероблене

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

В оформленні підручника використані ілюстрації з вільних інтернет-джерел

Редактор Анатолій Мілков
Технічний редактор Сергій Максимець
Дизайн і верстка Павла Давиденка
Коректор Єфтинія Сюрма

Формат 70x100/16.
Ум. друк. арк. 14,25. Обл.-вид. арк. 11,50.
Наклад 140 прим. Зам. № 1618.

Видавець і виготовлювач видавничий дім «Букрек»,
вул. Радищева, 10, м. Чернівці, 58000.
Тел.: (0372) 55-29-43. Е-mail: info@bukrek.net. www.bukrek.net.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р.